Taal in stad en land

gardeboee kazak

frak

STADS-ANTWERPS

suzzelut

ababbel trizee

Georges De Schutter

Jan Nuyts

lannoo

Taal
in stad en land

STADSANTWERPS

Taal
in stad en land

STADSANTWERPS

Georges De Schutter en Jan Nuyts

Met medewerking van Jan Verhelst

Delen binnen de reeks 'Taal in stad en land', hoofdredactie Nicoline van der Sijs

Verschenen delen België
1 *Belgisch-Limburgs* door Rob Belemans en Ronny Keulen
2 *Brussels* door Sera de Vriendt
3 *Frans-Vlaams* door Hugo Ryckeboer
4 *Stadsantwerps* door Georges De Schutter en Jan Nuyts
5 *Vlaams-Brabants* door Jacques Van Keymeulen en Miet Ooms
6 *Oost-Vlaams* door Johan Taeldeman
7 *West-Vlaams* door Magda Devos en Reinhild Vandekerckhove

Verschenen delen Nederland
1 *Amsterdams* door Jan Berns m.m.v. Jolanda van den Braak
2 *Fries en Stadsfries* door Pieter Duijff
3 *Gronings* door Siemon Reker
4 *Haags* door Michael Elias i.s.m. Ton Goeman
5 *Leids* door Dick Wortel
6 *Maastrichts* door Ben Salemans en Flor Aarts
7 *Oost-Brabants* door Jos Swanenberg en Cor Swanenberg
8 *Rotterdams* door Marc van Oostendorp
9 *Stellingwerfs* door Henk Bloemhoff
10 *Utrechts, Veluws en Flevolands* door Harrie Scholtmeijer
11 *Venloos, Roermonds en Sittards* door Pierre Bakkes
12 *West-Brabants* door Hans Heestermans en Jan Stroop
13 *Zuid-Gelderse dialecten* door Jan Berns
14 *Sallands, Twents en Achterhoeks* door Jan Nijen Twilhaar
15 *Heerlens Nederlands* door Leonie Cornips
16 *Taal van de Wadden* door Mathilde Jansen en Marc van Oostendorp
17 *Drents* door Henk Bloemhoff en Henk Nijkeuter
18 *Zeeuws* door Lo van Driel
19 *Zuid-Hollands* door Cor van Bree
20 *Noord-Hollands* door Jan Berns m.m.v. Sanne Steusel

www.lannoo.com

Vormgeving omslag en binnenwerk: Villa Y (André Klijssen), Den Haag
Zetwerk: PROgrafici, Goes
Gedrukt en gebonden bij Drukkerij Wöhrmann

D/2005/ 45 / 373 – ISBN 90 209 6052 0 – NUR 616

Voorwoord bij de reeks 'Taal in stad en land'

Tussen mei 2002 en herfst 2004 zijn bij Sdu de twintig delen van de reeks 'Taal in stad en land' verschenen die betrekking hebben op de dialecten in Nederland. In 2004 en 2005 zijn daarenboven bij Lannoo nog zeven delen verschenen over de Nederlandse dialecten in België en Frankrijk. Zie de pagina hiernaast voor een overzicht. Ieder deel van de reeks beschrijft de taal van een bepaalde streek of stad. Hiermee zijn alle regionale variëteiten van het Nederlands (inclusief de minderheidstaal Fries) beschreven, sommige globaal en andere gedetailleerder. De boeken zijn bedoeld voor ieder die in Nederlandse dialecten is geïnteresseerd – of men deze nu zelf spreekt of niet.

De reekstitel '*Taal* in stad en land' is opzettelijk gekozen om te benadrukken dat de taalvariëteiten waarover binnen de reeks gesproken wordt, zoals standaardtaal, dialect, streektaal, stadstaal, sociolect, groepstaal of accent, taalkundig allemaal gelijkwaardig zijn. In dit voorwoord wordt een algemeen beeld geschetst van de taalvariëteiten die in Nederlandstalig België en Noord-Frankrijk voorkomen, en wordt aandacht besteed aan de opzet van de delen binnen de reeks.

Het Standaardnederlands

Het Standaardnederlands of Algemeen Nederlands is in de Renaissance ontstaan. De taal die in de Middeleeuwen in de Lage Landen werd gesproken, verschilde per regio, stad en zelfs dorp. Er bestonden dus alleen streektalen. Tijdens de Renaissance werd naast de geleerdentaal Latijn steeds vaker de volkstaal, dus het Nederlands, gebruikt, zowel in literaire en wetenschappelijke werken als in bijbelvertalingen. Door de opkomst van de drukpers vonden de teksten bovendien een ruimere verspreiding dan voorheen. Omdat daarbij de taalverschillen tussen de verschillende regio's hinderlijk voor de communicatie bleken, schiep men een overkoepelende standaardtaal, waarin althans in de geschreven taal de regionale verschillen beperkt werden. Vanaf die tijd bestond er een verschil tussen enerzijds de dialecten, die in een bepaalde streek gesproken werden, en anderzijds de gestandaardiseerde schrijftaal, die in het hele Nederlandstalige gebied min of meer uniform was.

Hierbij dient opgemerkt dat er formeel geen verschil bestaat tussen een taal en een dialect. Traditioneel wordt Fries een taal en Brabants een dialect genoemd, maar in taalkundig opzicht verschillen zij niet: het Fries en het Brabants zijn beide volwaardige taalsystemen. Hoogstens kan men beweren dat het verschil tussen het Fries en het Standaardnederlands groter is dan dat tussen het Brabants en het Standaardnederlands – of dat klopt staat nog te bezien. Het verschil tussen het Standaardnederlands en een Nederlands dialect ligt in buitentalige zaken: in het feit dat spelling, grammatica en woordkeus van het Standaardnederlands zijn geüniformeerd, vastgelegd en op school worden onderwezen, en dat het Standaardnederlands tot staatstaal is verheven in België (naast Frans en Duits) en in Nederland. Vandaar dat taalkundigen op de vraag wat het verschil is tussen een taal en een dialect, hun toevlucht nemen tot one-liners zoals 'taal is een dialect met een leger en een vloot' en 'taal is een dialect met een nationale vlag'. Standaardtaal en dialect hebben een verschillende maatschappelijke positie gekregen, en daardoor ook een verschillende maatschappelijke waardering.

Zoals gezegd bestond er vanaf ongeveer de zeventiende eeuw een gestandaardiseerde schrijftaal. Deze werd vooral in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden gebruikt en gevormd, omdat Zuid-Nederland na de val van Antwerpen in 1585 onder vreemde (Spaanse, Oostenrijkse of Franse) overheersing stond. Vlaanderen had toen tot de kortstondige samenvoeging

van Noord- en Zuid-Nederland onder Willem I weinig contact met de Noord-Nederlandse standaardtaal, en kon evenmin een eigen standaardtaal ontwikkelen. De officiële taal was het Frans, terwijl daarnaast het dialect in Vlaanderen in gebruik bleef; Roland Willemyns geeft hiervan vele voorbeelden in zijn *Het verhaal van het Vlaams.* Tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, van 1815 tot 1830, riep koning Willem I het Nederlands uit tot landstaal en administratieve taal van het rijk, onder het motto: één land, één taal.

Terwijl in Nederland in de negentiende eeuw, na de afscheiding van België, de beschaafde spreektaal zoals die onder de ontwikkelde burgers van de Randstad werd gesproken, zich steeds meer uitbreidde, maakte het Nederlands in België een moeilijke tijd door. Weliswaar werd in de Belgische grondwet van 1831 bepaald dat het gebruik van de talen Frans en Nederlands vrij was, maar dit hield in de praktijk in dat het Frans bevoordeeld werd, ondanks het feit dat de meerderheid van de bevolking Nederlandstalig was. Het grootste deel van de bevolking sprak namelijk wel een Nederlands dialect, maar geen ABN, terwijl de bovenlaag Frans sprak. Bestuur en rechtspraak vonden dan ook in het Frans plaats. Na 1830 werd de 'Vlaamse beweging' actief. Velen zetten zich in voor een verbetering van de positie van het Vlaams, waarbij de meerderheid zich op het Noord-Nederlands richtte. Vanaf ongeveer 1870 trachtte men de gelijkberechtiging van het Nederlands naast het Frans af te dwingen door middel van taalwetten. Op het eind van de negentiende eeuw werd langzaam maar zeker het onderwijs in het Nederlands uitgebreid. In 1914 werd de leerplicht ingevoerd en bepaald dat in het lager onderwijs de gebruikelijke taal van het kind als voertaal gebruikt zou worden. Vanaf dat moment kreeg iedereen in Nederlandstalig België Nederlands onderwijs. In 1930 werd de universiteit Gent als eerste vernederlandst. Hiermee had het Nederlands als onderwijstaal het pleit gewonnen, en kwam voor het eerst een Vlaamse elite op die haar hele onderwijscarrière in het Nederlands had doorlopen. Ook het bestuur en het gerecht werden in de jaren dertig geheel vernederlandst.

Na de Tweede Wereldoorlog verbreidden radio en tv de gesproken standaardtaal. Vanaf ongeveer 1960 breidde het gebruik van het Standaardnederlands van een kleine intellectuele elite zich uit over een grote groep, door de stijgende welvaart, de verhoging van het onderwijspeil en de democratisering van de toegang tot het hoger onderwijs. Dat betekent dat pas vanaf de

jaren zestig de standaardisering in Nederlandstalig België een brede sociologische basis krijgt. Vanaf dat moment verspreidde het standaardtaalgebruik zich geleidelijk over de hele taalgemeenschap, gedragen door een maatschappelijke elite.

In België is de standaardisering dus veel later begonnen dan in Nederland. Momenteel is de standaardtaal in Nederland en België grotendeels identiek, en de verschillen worden kleiner: er bestaat slechts een gering aantal grammaticale verschillen tussen het Belgisch-Nederlands en het Nederlands-Nederlands, en de verschillen in de woordenschat bedragen naar schatting slechts enkele procenten. Alleen in de uitspraak nemen de verschillen juist toe in plaats van af. In Nederland is namelijk sinds de jaren zeventig een grotere en geaccepteerde variatie opgetreden binnen de standaarduitspraak: allerlei vormen die tot de Hollandse substandaard behoorden, zijn geleidelijk min of meer geaccepteerd en verbreiden zich nog steeds. Poldernederlandse klinkers (/aai/, /ou/ en /aau/ in woorden als *tijd, huis, koud*) worden vrij algemeen gebruikt, zeker onder jonge hoogopgeleide vrouwen, *s* en *f* komen regelmatig in de plaats van *z* en *v* (dus *zien* en *voor* worden uitgesproken als /sien/ en /foor/), en de zogenoemde Gooise *r* (een enigszins klinkerachtige *r* die veel weg heeft van de Engelse *r*) wint steeds meer terrein. In België hebben deze veranderingen niet plaatsgevonden.

Dat er een 'Belgische variant van de Nederlandse standaardtaal' bestaat, wordt bijvoorbeeld in het VRT Taalcharter erkend en geaccepteerd. Er wordt over gezegd: 'Als norm geldt de taal die door taalgevoelige Vlamingen wordt gehanteerd wanneer zij hun taal bewust verzorgen. Die norm sluit grotendeels aan bij de algemene Nederlandse standaardtaal, maar laat ruimte voor Belgisch-Nederlandse inbreng op het gebied van uitspraak, woordkeus, zegswijzen en beeldspraak.'

Taalvariëteiten in Nederlandstalig België

Naast de standaardtaal zijn de dialecten blijven voortleven, en die staan in deze reeks centraal. De dialecten kunnen in verschillende dialectgroepen worden onderverdeeld, namelijk in het Limburgs, Brabants, Oost-Vlaams, West-Vlaams en Frans-Vlaams – aan ieder van deze dialectgroepen is in de reeks een apart deel gewijd. Tussen de verschillende dialectgroepen liggen overgangsgebieden, die op de kaart hieronder gearceerd zijn. Uit de kaart

– afkomstig uit het tijdschrift *Oost-Vlaamse Zanten* 2002, 3/4, 171 – blijkt tevens dat de grenzen van de dialectgroepen niet samenvallen met de provinciegrenzen.

De grote dialectgebieden in Nederlandstalig België

Het Frans-Vlaams is eigenlijk een onderdeel van het West-Vlaams, maar heeft door zijn geïsoleerde positie niet deelgenomen aan West-Vlaamse vernieuwingen aan de andere zijde van de rijksgrens en heeft hierdoor allerlei archaïsmen bewaard. Ook in Zeeuws-Vlaanderen wordt Vlaams gesproken; dit Zeeuws-Vlaams komt in het deel *Zeeuws* aan bod.

Brabants wordt behalve in de Belgische provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen ook gesproken in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Wie de verschijnselen over de grens wil bekijken, kan de delen *Oost-Brabants* en *West-Brabants* raadplegen. Ook het Limburgs wordt gesproken in zowel Belgisch- als Nederlands-Limburg. Aan de Nederlandse kant zijn hierover de volgende drie delen verschenen: *Heerlens Nederlands, Maastrichts,* en *Venloos, Roermonds en Sittards.*

In de reeks is aan twee Belgische stadstalen een apart deel gewijd, en wel om tegengestelde redenen. Het Brussels krijgt een eigen deel omdat het een kwijnend bestaan leidt en zelfs gevaar loopt te verdwijnen, terwijl het Stadsantwerps (dat behoort tot de Brabantse dialectgroep) juist bloeit en invloed uitoefent op de omringende dialecten. De overeenkomst tussen de twee stadstalen is dat het allebei unieke dialecten zijn. In het Oost-Vlaamse deel wordt voorts speciale aandacht geschonken aan de Gentse stadstaal, omdat deze een taaleiland vormt binnen het Oost-Vlaams.

In Vlaanderen wordt nog veel dialect gesproken, door meer mensen in meer situaties dan in Nederland, maar ook hier gaan de dialecten dramatisch achteruit. Het is echter niet zo dat de mensen die het dialect laten vallen, onmiddellijk VRT-Nederlands gaan spreken – dat hoor je in Vlaanderen maar bij heel weinig sprekers, alleen bij hoogopgeleiden die een goede reden hebben om keurig Nederlands te spreken. In plaats daarvan hanteren zij een variëteit die geen dialect meer is, maar ook geen standaardtaal, tussentaal dus. Er bestaat in België een continuüm met aan het ene uiterste het oude, traditionele dialect en aan het andere de hoogste variëteit van het Standaardnederlands die in België als het 'goede voorbeeld' en het na te streven doel wordt beschouwd: het VRT-Nederlands. Daartussenin liggen allerlei variëteiten, tussentalen, waarvan de ene dichter bij het dialect, de andere dichter bij dat VRT-Nederlands aansluiten. In de tussentalen vinden we grote invloed van de dialecten en veel gallicismen (*kader* in plaats van 'lijst', *zich bedriegen* voor 'zich vergissen', *gekend* voor 'bekend'), purismen (*stortbad* voor 'douche', *geldbeugel* voor 'portemonnee'), en archaïsmen (*geenszins, kleed* 'jurk', *nochtans, vermits*). Sinds de jaren negentig lijkt er zich een autonome standaardisering te voltrekken onder de tussentaalvariëteiten, uitgaande van het Brabants. Want Brabant is het taalcentrum in België: Brabantse uitspraakvarianten en woorden (*beenhouwer* 'slager', *hesp* 'ham' en *pinnekensdraad* 'prikkeldraad') worden door andere Nederlandse dialecten in België en door tussentalen overgenomen.

De recente doorbraak van de tussentalen is te wijten aan een aantal factoren: in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw hebben ouders er massaal voor gekozen om hun kinderen niet meer in dialect op te voeden, omdat het traditionele dialect geen geschikt communicatiemiddel was in de postindustriële samenleving met haar enorme mobiliteit en het grote aantal contacten op middellange en lange afstand. Omdat de stap van dialect naar Standaardnederlands voor Vlamingen die zelf in het dialect of hooguit in een regiolect zijn grootgebracht, te groot was, gingen zij zich massaal bedienen van tussentalen. De sterke positie van Vlaanderen in economisch en politiek opzicht en het groeiende Vlaamse zelfbewustzijn zorgen bovendien voor een grotere waardering voor de eigen moedertaal tegenover het Frans, en leiden tevens tot de overtuiging dat de norm uit Nederland niet langer alleenzaligmakend is, maar dat er ruimte moet zijn voor typisch Belgische taalkenmerken. De populariteit van tussentalen is af te lezen aan het veelvul-

dige gebruik hiervan bij de commerciële omroep, VTM, die in 1989 werd opgericht; bij de BRT (later VRT) daarentegen hield en houdt een speciale medewerker toezicht op het taalgebruik.

De meeste Vlaamse taalkundigen ageren ertegen dat Vlamingen de tussentalen gaan beschouwen als synoniem met Standaardnederlands, onder andere omdat deze tussentalen in Nederland niet zonder meer begrijpelijk zijn, maar vooral omdat het het einde zou betekenen van de taaleenheid die er tussen Vlaanderen en Nederland bestaat en die zelfs bij wet is vastgelegd, als een tussentaal in België de norm zou worden.

In Nederland is er in het laatste kwart van de vorige eeuw sprake van een revival van het dialect, die wel 'dialectrenaissance' wordt genoemd: popgroepen die in dialect zingen, verheugen zich in een grote belangstelling, er verschijnen veel publicaties in en over het dialect, cabaretiers gebruiken stadstalen en bereiken daarmee een groot publiek. Hoewel ook in België muziekgroepen in dialect zingen, is de dialectrevival hier veel zwakker: doordat de standaardtaal in België minder lang en minder algemeen verbreid is dan in Nederland, wordt er meer op de dialecten neergekeken. Ook de politieke steun voor streektalen en dialecten is in België minder groot dan in Nederland: zo bieden Nederlandse overheden financiële steun aan inspanningen ten behoeve van het dialect, zijn er in een groot aantal regio's speciale streektaalfunctionarissen benoemd om de belangen van de streektaal te behartigen, en zijn het Fries, Nedersaksisch en Limburgs in Nederland met verschillende status erkend als regionale taal binnen het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen. In België is de politieke en financiële steun veel geringer. Wel is in België, anders dan in Nederland, het gebruik van het Nederlands vastgelegd in de grondwet, maar dat was noodzakelijk vanwege de meertaligheid van het land.

De reeks 'Taal in stad en land'

Hoe staat het in het nieuwe millennium met de dialecten? De reeks 'Taal in stad en land' biedt het antwoord op die vraag. Terwijl momenteel de belangstelling voor dialecten zowel in Vlaanderen als in Nederland bij de bevolking toeneemt en in Nederland ook in de politiek, blijkt paradoxaal genoeg uit de boeken van de reeks dat het daadwerkelijke gebruik van dialect vrijwel overal gestaag afneemt, ook in België, en dat alle dialecten steeds meer verande-

ren in de richting van de standaardtaal. Dat maakt het des te belangrijker dat de stand van zaken wordt vastgelegd. Van de meeste regio's en steden bestaan wel historische beschrijvingen van het dialect, maar in deze reeks wordt de *huidige* situatie beschreven. Uniek aan de reeks is bovendien dat zij het gehele Nederlandstalige gebied bestrijkt.

In principe volgen de delen van de reeks hetzelfde stramien. Eerst wordt een algemene inleiding gegeven met een plaatsbepaling van het dialect. Hierna volgt een beschrijving van de klanken en spelling, de woorden, woorddelen en zinnen van het huidige dialect – deze beschrijving is contrastief, dat wil zeggen dat de nadruk ligt op datgene wat afwijkt van het Standaardnederlands. De volgende hoofdstukken handelen over het ontstaan van het dialect en de houding ertegenover. Hierna wordt een woordenlijst gegeven met de belangrijkste of opvallendste woorden in het dialect. Ieder boek besluit ten slotte met gegevens over in het dialect geschreven literatuur en een voorbeeld daarvan, waarna als finale de belangrijkste literatuur óver het dialect wordt vermeld.

Het hoofdstuk over de klanken staat helemaal aan het begin, omdat klanken nu eenmaal het grootste, opvallendste en meest onderzochte verschil tussen Standaardnederlands en dialect vormen. Van de grote steden weet men vaak dankzij cabaretiers en zangers hoe de taal ongeveer klinkt, maar van de plattelandsdialecten is dat veel minder bekend, hoogstens in enkele stereotiepen, die, zoals uit de boeken blijkt, lang niet altijd kloppen. De auteurs hebben geprobeerd de klankverschillen zo duidelijk en eenvoudig mogelijk uit te leggen, maar de materie is ingewikkeld. In ieder boek is een overzicht gegeven van de gebruikte fonetische weergave. Er bestaat in het Nederlandse taalgebied een tendens om tot uniforme afspraken te komen voor het spellen van dialecten, maar uitgekristalliseerd is deze tendens nog niet. Voor de reeks 'Taal in stad en land' is in principe gekozen voor de Brabantse referentiespelling (in 1999 gepubliceerd onder de titel *Hoe schrijf ik mijn dialect?* en in de bundel *Honderd jaar stadstaal* – waarin de geschiedenis van de stadstalen wordt beschreven).

Bij het hoofdstuk over de zinnen kwam als probleem naar voren dat er over de zinsbouw van sommige dialecten nog veel niet bekend of onderzocht is, ondanks de verschijning in 1991 van de *Atlas van de Nederlandse dialektsyntaxis.* Om dit gat te dichten is in 2000 het project Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten, SAND, van start gegaan.

Uit het hoofdstuk over de houding tegenover het dialect blijkt dat er een verschil in beleving en waardering van de verschillende taalvariëteiten bestaat. Zo worden het Brussels en Frans-Vlaams momenteel minder gewaardeerd dan de andere Vlaamse en Brabantse dialecten of het Limburgs. Bovendien bestaat er dikwijls een tegenstelling tussen het platteland en de stad: het Antwerps wordt bijvoorbeeld door de omgeving hoog gewaardeerd en overgenomen, waardoor Antwerpse taalkenmerken zich verbreiden over het Brabantse platteland. Het Gents daarentegen is een taaleiland.

Alle delen van de reeks staan op zichzelf. Wie meerdere of zelfs alle delen van de reeks leest – en dat raad ik ieder van harte aan! – zal bemerken dat sommige verschijnselen of woorden in meerdere dialecten voorkomen. Verwijzingen daarnaar ontbreken meestal; de dialecten zijn in principe beschreven in hun verhouding tot de standaardtaal, niet in verhouding tot elkaar. Wel beslaan de meeste boeken grotere gebieden, zoals het Oost- en West-Vlaams in de provincies Oost- en West-Vlaanderen, het Brabants in de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant en het Limburgs in Belgisch-Limburg. In deze boeken worden uiteraard de verschillen binnen het gebied beschreven, en bovendien de overgangsgebieden naar de aangrenzende dialectgroepen.

Wie na het lezen van de boeken nog meer wil weten, kan terecht bij de 'Taalkamer' in het Huis van Alijn in Gent, ook te vinden via www.huisvanalijn.be/taalkamer/index.html, of op de website www.taalinstadenland.nl. Op beide sites zijn geluidsopnames van de dialecten te horen. Op http://fuzzy.arts.kuleuven.ac.be/rewo/ is informatie te vinden over de Regionale Woordenboeken van het Brabants, Limburgs en Vlaams, met links naar onder andere het Nederlandse Meertens Instituut en het VCV (Vlaams Centrum voor Volkscultuur). Op http://www.ru.nl/dialect/snd/ ten slotte vindt men informatie over de Stichting Nederlandse Dialecten.

De boeken in de reeks bieden een boeiend overzicht van de taalvariëteiten die binnen het Nederlandse taalgebied worden gesproken. De auteurs zijn er op voorbeeldige wijze in geslaagd een informatieve en aantrekkelijke beschrijving te geven waaruit vooral blijkt dat de dialecten in het bewustzijn van de mensen nog springlevend zijn – waarmee niet gezegd is dat dat ook geldt voor alle dialecten zelf. Daarbij is ieder boek van de reeks geschreven vanuit de kennis, interesse en specialisatie van de afzonderlijke auteur.

Iedere auteur plaatst dus zijn eigen accenten, wat het algehele beeld extra levendig maakt. Tezamen hebben de auteurs een indrukwekkend monument voor de Nederlandse dialecten opgericht.

Nicoline van der Sijs, hoofdredacteur

Inhoud

Lijst van illustraties

1. Antwerpen en zijn taal: enkele inleidende beschouwingen

1.1 Stad en haven aan de Schelde

Wie 'Antwerpen' zegt, zegt meteen ook 'Schelde' – behalve als hij/zij van Antwerpen zelf is, want daar heet Vlaanderens 'machtige, prachtige vloed' *t Schéld.* En wie 'Scheld(e)' zegt, zegt 'haven' of 'dokken' of (in het Antwerps) *basséng.* En op die manier zijn 'Antwerpen' en 'haven' ook meteen aan elkaar gelinkt.

Eeuwenlang, waarschijnlijk al van bij het prilste begin van de stad, was Antwerpen in essentie een havenstad. Al van in de dertiende eeuw, kort na de teloorgang van de Vlaamse havens, kende het havenbedrijf een gestage groei, met een eerste hoogtepunt in de vijftiende en zestiende eeuw, toen Antwerpen tot een (volgens de toenmalige proporties) ware 'wereldstad' was uitgegroeid. Totdat de scheiding van de Nederlanden op het einde van de zestiende eeuw daar een voorlopig einde aan maakte: ongunstige politieke en geografische omstandigheden (de Scheldemonding was immers erg gemakkelijk te blokkeren door de Nederlanders) hebben voor lange tijd een streep getrokken door de groei èn bloei van haven en stad. Pas met het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden werd de draad weer opgenomen, onder impuls van Willem I, die zijn zuidelijke gewesten in de vaart der volkeren wenste te brengen. Dat leidde, mede dank zij de nabijheid van de grote, bloeiende Waalse industriegebieden, tot een nieuw hoogtepunt: Antwerpen

werd opnieuw een machtige handelsstad. Dat bleef ook zo na de nieuwe scheiding en de onafhankelijkheid van België.

Stad en haven vormden in het verleden, tot diep in de twintigste eeuw, steeds een symbiotische eenheid, die wij in het werk van Antwerpse auteurs als Libera Carlier, en zeker niet te vergeten Willem Elsschot, geëvoceerd zien. Maar met het einde van de jaren zestig – toen onder invloed van de technologische revolutie en de internationale economische boom ook de Antwerpse haven een explosieve groei kende, commercieel maar ook puur fysiek (onder meer in termen van benodigde ruimte) – begon de eerst nog langzame, daarna steeds maar snellere verwijdering tussen de twee. De haven kwam buiten de stad te liggen, op meer dan tien kilometer zelfs van het stadscentrum, en werd ook helemaal vervreemd van de stad door het – wellicht erger dan strikt noodzakelijk was geweest – desolate karakter van de eindeloze industriegebieden en complexen van goederenopslagplaatsen (containerparken). Die feitelijke scheiding heeft het karakter van de stad op zich zonder enige twijfel aangetast: het havenbedrijf is, wellicht niet als bron van economische bezigheid, maar zeker wel als allesbeheersend divertissement voor de bevolking weggevallen. Economisch erger dan de geografische scheiding is, dat ook de stouwers- en redersbedrijven grotendeels uit het (oude haven)centrum weggetrokken zijn. In het beste geval zijn ze nog ergens op het grondgebied van de stad terug te vinden, in Wilrijk of in Ekeren of zo, maar voor hetzelfde geld hebben ze hun kantoren nu in Brussel, Düsseldorf of Rotterdam. 'Internationalisering' is de term waarmee wij het verschijnsel proberen te temmen, maar Antwerpen – als stad op zich, los van de haven – is er in aanzienlijke mate zijn karakter van echte 'wereldstad' bij ingeschoten. Wat overblijft is een – qua sociaal-culturele atmosfeer – (weliswaar vrij grote) Europese provinciestad, waar het, zoals in andere grote steden van België en de vroegere Nederlanden in het algemeen, aangenaam toeven is voor ieder die werk heeft, en vrij leefbaar is zelfs voor wie dat niet heeft. En waar vreemden nu niet meer, zoals in Elsschot z'n tijd, met gemengde gevoelens en enige gezonde argwaan bekeken worden (men leze eventueel *Het dwaallicht* nog eens), maar ronduit vijandig.

1.2 Het Frans in Antwerpen

Aan de groei en bloei van Antwerpen als haven en handelsstad heeft het ook een deel van zijn specifieke taalsituatie te danken, onder meer ten aanzien van het Frans.

Met de heropleving in de negentiende eeuw diende een belangrijk potentieel van grote ondernemers ('managers' zeggen wij tegenwoordig) aangetrokken te worden. Die konden voor een deel uit het industriële zuiden van het land komen. Maar de opeenvolgende Antwerpse stadsbesturen hebben altijd een relatief sterke Vlaamse reflex gehad, en in de Pangermaanse dromen (of nachtmerries) van het einde van de negentiende eeuw hebben die besturen er actief naar gestreefd om competente mensen – of beter misschien: families – uit de Germaanse buurlanden naar *t Stad* te halen. Veel traditioneel belangrijke Antwerpse families luisteren dan ook naar namen als Bunge, Friling, Good, Kreglinger, Meyer, met Angelsaksisch of Duits aandoende klanken. De verwachting is wellicht geweest dat die stamverwante lieden de taal van het volk zouden overnemen. Maar de ongetwijfeld goede bedoelingen om althans de taalkloof tussen het kapitaal en de volksklasse niet te laten groeien door de introductie van Franssprekenden, heeft niets uitgehaald: al die families behoren nu tot de kern van de Franstalige elite.

In realiteit was de taalkloof in Antwerpen in de voorbije twee eeuwen groot, wellicht groter dan elders in Vlaanderen. Het lijdt geen enkele twijfel dat het volk het eigen Antwerpse dialect sprak. Net als in andere steden van de zuidelijke Nederlanden, pasten immigranten zich moeiteloos aan. In een normale situatie is taal nu eenmaal geen issue: taal is iets wat je nodig hebt, en wat je dus ook gebruikt, en daarbij neem je in principe de makkelijkste weg, je gebruikt dus de taal van de autochtone meerderheid. Tijdens het Ancien Régime zal in Antwerpen, net als in andere steden van de zuidelijke Nederlanden, de elite ook Frans gekend hebben en die cultureel dominante taal ook actief beoefend hebben. Een bekend voorbeeld van zo iemand was Jan van der Noot, de Antwerpse jonker die al in de zestiende eeuw zowel in het Frans als in het Nederlands schreef (ook voor Duits schrok hij trouwens niet terug, en hij liet Spenser Engelse vertalingen maken van zijn gedichten). Maar bij hem en andere schrijvers tot het einde van het Ancien Régime mogen wij aannemen dat het daarbij om culturele 'Spielereien' ging: men moest als man van de wereld nu eenmaal laten zien dat men ook buiten de

eigen gemeenschap een woordje te vertellen had. In de achttiende eeuw veranderde die in de grond heel tolerante en open mentaliteit echter: de ene taal werd geleidelijk aan als beter dan de andere ervaren. Van die tijd af is in de Belgische gewesten de 'taalstrijd' op gang gekomen: er werden kampen gevormd, en die gingen op minder dan ideale manier met elkaar om. Dit stuk van de geschiedenis hoort niet in dit boekje thuis, maar de volgende impressie is wel relevant: in de eerste helft van de twintigste eeuw was in Antwerpen een situatie gegroeid waarin een beperkte, door voorkeur en keuze Franstalige bourgeoisie tegenover een verkrampte rest van de bevolking was komen te staan. Een situatie zoals bijvoorbeeld in Kortrijk, Gent en Brussel, waarbij mensen moeiteloos en zonder bedenkingen, soms in de loop van één enkele zin, van de ene taal op de andere konden overschakelen, is in Antwerpen nooit gegroeid, de overgrote meerderheid van de bevolking koos heel rigoureus voor de ene taal of voor de andere.

1.3 Het Antwerps als regionale taal

Inmiddels is de taalstrijd en de controverse met het Frans grotendeels achter de rug. Maar wat is de taalsituatie in Antwerpen nu, in de eenentwintigste eeuw?

Het Antwerps is een dialect, het is dus ook een taal, zij het een regionale taal. Dat wil zeggen dat de taalgemeenschap die ermee geassocieerd is, beperkt is tot een regio en zelf deel uitmaakt van een grotere taalgemeenschap, de Vlaamse, en een nog grotere, de Nederlandse. De Antwerpse taalgemeenschap bestaat uit alle mensen die Antwerps kunnen spreken, en die zich ook in mindere of meerdere mate met die taal vereenzelvigen. Wie zijn dat zoal? Het antwoord is voor dit stadsdialect ongemeen eenvoudig: iedereen die in Antwerpen geboren is, en niet vanaf dat eigenste ogenblik in een of andere 'exotische' taal, het Frans bijvoorbeeld, of het Russisch, het Koerdisch, een Berbertaal, het Turks of het Marokkaans-Arabisch, enz. opgevoed is, spreekt als eerste taal Antwerps, de anderen leren het op straat en op de schoolspeelplaats als tweede taal. Zoals op elke regel zijn ook hier af en toe uitzonderingen te vinden: er zijn wel wat mensen die de Nederlandse standaardtaal als moedertaal hebben. Dat aantal is in Antwerpen proportioneel waarschijnlijk even hoog als of misschien zelfs hoger dan in de meeste andere Vlaamse steden en gewesten. Ook het aantal mensen dat zich vloeiend in

de standaardtaal kan uitdrukken – als tweede taal dan – is relatief indrukwekkend, maar dat kan van doen hebben met de wekelijkse stroom van toeristen uit Nederland die naar de 'Vogeltjesmarkt' – de Antwerpenaar zegt *de Voogelemart* – afzakken. Die moeten namelijk, vanwege de verhoopte winsten in horeca en bedrijf, in een verstaanbare taal te woord gestaan worden. En er zijn natuurlijk ook hier en daar individuen die een soort van tussentaal ('Verkavelingsvlaams') spreken: Filip Dewinter, Antwerpens tegelijk populairste en meest gehate politicus, is zo iemand, en Tom Lanoye, Antwerpens eerste officiële stadsdichter, ook. Maar dat zijn eigenlijk geen uitzonderingen op onze regel van daarnet: beiden wonen weliswaar in de *koekestad*, maar ze zijn 'van over 't water' – de een van Brugge, de ander van Sint-Niklaas. Die tellen dus niet mee in het plaatje dat wij geschetst hebben.

Wij kunnen ons vergissen – onderzoek heeft geen van ons beiden hiernaar gedaan – maar het lijkt ons zo te zijn dat Antwerpen de regio is waar in Vlaanderen veruit het meeste voor de pure taalvormen gekozen wordt: het autochtone dialect aan de ene – de veruit zwaarst wegende – kant, de Nederlandse standaardtaal aan de andere. Misschien is dat ook wel een reden waarom in Antwerpen relatief heel weinig aan literatuur in de volkstaal gedaan is en wordt (daarover hebben we het nog in hoofdstuk 7): dat is het domein van de Nederlandse standaardtaal, getuigen Antwerpenaars zoals (onder anderen, maar misschien toch wel vooral) Paul Van Ostaijen, Fons de Ridder (alias Willem Elsschot) en Maurice Gilliams. Over het gebruik van een correct Nederlands in geschriften hebben deze heren, nochtans grote en overtuigde adepten van het gebruik van het Antwerpse dialect in de dagelijkse omgang, nooit moeilijk gedaan.

Wat wij net met een paar bijna anekdotische feiten hebben voorgesteld, is wat in de ernstige taalkundige literatuur 'registerdifferentiatie' heet. Heel veel mensen in Antwerpen beschikken over verschillende taalcompetenties: ze kunnen zich bijvoorbeeld in redelijke mate zowel in het Antwerps als in het Frans en het Nederlands uitdrukken, of in het Antwerps, het Turks en het Koerdisch, enzovoort. Maar laten wij het bij een heel eenvoudig en frequent voorkomend geval houden: mensen die zowel het Antwerps als de Nederlandse standaardtaal heel behoorlijk beheersen. Wat doen die met die twee talen? Hoe brengen ze die zo goed mogelijk in stelling? In de praktijk zullen zowat alle tweetaligen een beredeneerde en vrijwel onveranderlijke keuze maken: in situatie x (bijvoorbeeld thuis bij de haard, onder vrienden

op café, in de winkel om de hoek, en ja, ook wel bij de stadsambtenaar van de burgerlijke stand) kiezen ze onvoorwaardelijk voor het dialect, in situatie y (bijvoorbeeld als ze de pen voeren of het klavier betokkelen) even onvoorwaardelijk voor de standaardtaal. Zoals al gezegd: Maurice Gilliams was zo iemand. Hij was niet minder dan berucht om zijn ongepolijst taalgebruik in de trein die hem soms – want meestal ging hij per auto – van de Koninklijke Vlaams(ch)e Academie in Gent, waar hij zijn brood verdiende (van zijn pen leven was er immers niet bij), naar Antwerpen bracht, in het gezelschap van onder meer Mane de Bom en Jozef Muls, ook al twee keurige Antwerpse heren. Wij zijn er niet bij geweest, maar er zijn betrouwbare getuigen die het over de platheid van het gebezigde dialect (bij Gilliams was dat Stadsantwerps) hebben. Maar stel dat diezelfde Gilliams – net als de twee andere net genoemden – dezelfde avond nog ging schrijven, dan kwam er een bijzonder verfijnd en correct Nederlands op het papier. Dit is dus geen geval van schizofrenie, maar van een goed gemotiveerde afweging: voor de ene taalfunctie hoort dialect, graag zo plat mogelijk, voor de andere standaardtaal, en dan was alleen het fijnste goed genoeg.

Of de taalsituatie in Antwerpen op dit punt in de laatste decennia fundamenteel veranderd is, is een open vraag. Het Antwerpse stadsdialect heeft in ieder geval nog geen enkele van zijn traditionele functies moeten opgeven – het is wat het is, en wat het van oudsher was: een vanzelfsprekende factor in het dagelijkse leven. Maar het heeft naar ons aanvoelen ook geen progressie in nieuw verworven domeinen gemaakt. En het staat bovendien als een paal boven water dat er in Antwerpen steeds grotere groepen van (Nederlandstalige) niet-Antwerps-sprekers wonen en/of werken, en dat de Antwerpenaar steeds vaker, en in steeds meer omstandigheden (ook traditionele dialectomstandigheden), gedwongen wordt zich van andere varianten van het Nederlands (het AN, maar misschien ook wel een 'tussentaal' zoals het 'Verkavelingsvlaams') te bedienen dan zijn eigen dialect. Wat de effecten van die veranderende situatie zullen zijn op langere termijn, valt moeilijk te voorspellen.

1.4 De expansie van het stadsdialect in de twintigste eeuw

Het bovenstaande kan zo samengevat worden: het Antwerps is een taal met een 'onvolledig domein', maar binnen dat domein heeft het alle mogelijke functies ontwikkeld die een taal moet kunnen vervullen. Op die manier

geniet het een redelijke mate van prestige, bij de eigen sprekers, maar ook buiten die kring. Dat laatste brengt ook mee dat het Antwerps een bepaalde dynamiek heeft. Sommige talen hebben de onweerstaanbare neiging om andere talen te verdringen, althans in de domeinen die de sprekers ervan voor hun idioom opeisen. Wij zien dat bijvoorbeeld met het Frans, dat in Frankrijk alle andere daar van oudsher gesproken talen uit het publieke domein verdreven heeft: of het nu om oorspronkelijk Duitstalige gebieden gaat (de Elzas en Lotharingen) of om gebieden waar in oorsprong Occitaans, Catalaans, Bretons, Baskisch, Corsicaans of Vlaams gesproken werd, overal vind je nu nog maar één taal in het bestuur en het beheer van het land: het Frans van Parijs. Al even uitgesproken is dat met het Engels, dat eerst al zijn Keltische buren monddood heeft gemaakt, dan een feitelijk monopolie in de Engelse koloniën heeft gesticht, en nu op weg is om Europa te veroveren (het Frans heeft dat al eens eerder geprobeerd maar dat is uiteindelijk mislukt). Welnu, het Antwerps is – weliswaar op veel kleinere schaal – van hetzelfde laken een broek(je): het is bezig om zich in die domeinen die het in de stad als vanzelfsprekend verworven heeft, in een ruimere geografische context op te dringen. In eerste instantie gebeurt dat door een vorm van kolonisatie: mensen uit de Antwerpse agglomeratie vestigen zich in de groene of – althans vroeger – betaalbare rand ('stadsvlucht') en nemen hun taal mee. Ze vertikken het daarbij evenzeer als bijvoorbeeld de Brusselaars om de taal van de al aanwezige bevolking over te nemen. We zouden dus evenzeer van een Antwerpse taal-olievlek als van een Brusselse kunnen spreken – dat de geïmporteerde taal in het ene geval een (ander) Brabants dialect is, in het andere het Frans, is in se een detail. Aangezien over het algemeen de immigranten een hogere status hebben of pretenderen te hebben dan de autochtone bevolking, begint die laatste in het eigen taalgebruik het Stadsantwerps van de nieuwkomers te imiteren. Na verloop van tijd (één of twee generaties) is in plaatsen met een sterke inwijking het oude dialect weg, en heeft het Stadsantwerps er een paar (tien)duizenden sprekers bij gekregen.

Tot welke resultaten dat geleid heeft in de ruimere Antwerpse regio, is gek genoeg nog nooit echt wetenschappelijk onderzocht. Wat volgt is dus nattevingerwerk, maar wel het resultaat van decennialange observatie:

– Een halve eeuw geleden waren de oorspronkelijke dialecten van Merksem, Brasschaat, Wilrijk en Hoboken waarschijnlijk op sterven na dood. Maar voor het deel over Antwerpen van de *Reeks Nederlandse dialectatlassen* van Edgard Blancquaert en Willem Pée (*Dialektatlas van Antwerpen*, 1958) waren nog wel een paar oude informanten te vinden die zich genoeg van het vroeger algemene dorpsdialect herinnerden om daar een beeld van op te hangen dat in veel opzichten sterk van het Stadsantwerps afweek. De informanten van toen zijn nu allemaal ter ziele gegaan, net als degene die de opnames maakte, Willem Pée. We mogen dan ook met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid zeggen dat het dialect daar Antwerps is geworden (Merksem en Hoboken behoren nu ook als deelgemeenten bij de stad).
– In een aantal andere vroegere dorpen is het Antwerps intussen wel het belangrijkste gesproken dialect geworden. Nog eens: er is geen onderzoek naar gedaan – maar met het volgende lijstje zullen wij niet ver van de werkelijkheid zitten: Ekeren (dat ook, nochtans met blijvende tegenzin, opgeslorpt is door de stad Antwerpen), Schilde, Wijnegem, Mortsel (intussen gepromoveerd tot een zelfstandige stad, maar waarschijnlijk voor het grootste deel bewoond door ex-Antwerpenaars en hun afstammelingen), Edegem, Hove, Hemiksem, en 'aan de andere kant van het water', Zwijndrecht (ook deel van stad Antwerpen). Het oude dialect zal er hier en daar nog wel te horen zijn, maar of de volgende generatie het nog als haar moedertaal zal erkennen, lijkt meer dan twijfelachtig.
– Nog verder, tot aan de grens met Nederland in het noorden, tot een eind de Kempen in (Zoersel!) in het oosten, tot Lier in het zuiden, en tot Beveren en Kruibeke in het westen zijn er belangrijke kernen van geïmmigreerde Antwerpenaren. Ook daar is het Antwerps in opmars, doordat de immigranten hun taal niet opgeven voor de plattelandsdialecten, en doordat de 'boertjes' anderzijds ook wel hogerop willen.

Dit alles betekent overigens helemaal niet dat de oorspronkelijke dialecten van die 'gekoloniseerde gebieden' geen invloed zouden hebben op het Antwerps van de inwijkelingen. Dat hebben ze ongetwijfeld, en ex-Antwerpenaars die lang genoeg in omgevingen hebben gewoond met persistente groepen van sprekers van andere dialecten – zeker als het om erg verschillende dialecten gaat, zoals die uit het Waasland – klinken voor de 'echte' Stadsantwerpenaar dan ook een beetje 'vreemd'. Een zekere mate van taalvermenging

treedt dus toch op, en wat het effect daarvan is op langere termijn is alweer iets waar we nu enkel maar naar kunnen gissen.

Voor de minder goede verstaander dus nog eens even samengevat: de Antwerpse taal-olievlek is in alle aspecten vergelijkbaar met de veel bekendere Brusselse, behalve natuurlijk in dat ene, dat wij ook al gesignaleerd hebben, namelijk dat het in Antwerpen voor een belangrijk deel om een vrij eng verwant dialect gaat (zie hierover hoofdstuk 2). Wij abstraheren dan even van het feit dat in de 'betere' villawijken van Kapellen, Brasschaat, Schilde, 's-Gravenwezel en Hove het aantal Franstaligen onder de immigranten niet onaanzienlijk is. In Brussel gaat het vrijwel uitsluitend om het Frans.

Kortom: dit boek verschijnt in de reeks *Taal in stad en land*. Misschien is het Antwerps wel uniek onder alle besproken varianten, in die zin dat dit dialect niet alleen interessante taalvormen oplevert, maar, zoals hiervoor gezegd, zich vooral ook als de vanzelfsprekende moedertaal van zijn sprekers manifesteert. Zo vanzelfsprekend zelfs, dat bij ons weten nog nooit de noodzaak gevoeld is om het Antwerps als 'regionale taal' officieel te erkennen. De Europese verdragen hebben nochtans die mogelijkheid voor gewestelijke talen gecreëerd, onder de dialecten van onze noorderburen hebben het Nedersaksisch en het (Nederlands)-Limburgs die erkenning al. Maar het Antwerps hoeft die status niet te verwerven, het heeft hem van oudsher, en van nature. Laten wij niet vergeten dat een van de eerste renaissancistische auteurs van de Nederlanden, de Antwerpenaar Jan van der Noot, naar zijn moedertaal, het Nederlands, altijd met de term 'Brabants' (bedoeld was dan de eigen Antwerpse moedertaal) verwijst, en dat hij heel expliciet verklaarde (in zijn bundel *Het boschken*) dat in Antwerpen de meest excellente vorm van dat Brabants gesproken werd. Wat hem niet belette om in zijn dichtwerk een Nederlands te hanteren dat alleen maar in details afwijkt van dat van zijn noordelijke (Hollandse) kunstbroeders Spieghel en Coornhert. Met die laatste had hij trouwens ook jarenlang heel goede contacten: zij voelden zich dus wel degelijk broeders niet alleen in de kunst, maar ook in de taal. Met de scheiding van de Nederlanden na de gebeurtenissen tussen 1585 (de val van Antwerpen) en 1648 (de vrede van Münster) is als model voor de taal het Hollands van tel geworden. Het kan verbazing wekken dat het Antwerps in de zuidelijke gewesten zo vlug zijn status van modeltaal kwijt is geraakt: het belangrijkste stadsdialect van Nederlandstalig België heeft zich de facto

op een linie teruggetrokken waar het nog alleen als gesproken taal meetelt. Maar op dat gebied staat het zijn mannetje!

1.5 Wat brengt dit boek?

Zoals in alle andere delen van deze reeks zal de meeste aandacht uitgaan naar kenmerken van de taal zelf. We beginnen met een situerend hoofdstuk, waarin we de 'grammaticale' positie van het Antwerps schetsen tegenover de Brabantse plattelandsdialecten die in de omgeving gebezigd worden – of in sommige gevallen gebezigd werden totdat ze het loodje moesten leggen voor het stadsdialect (hoofdstuk 2). Dan behandelen we achtereenvolgens de verschillende belangrijke domeinen van de 'spraakkunst': de klanken die gebruikt worden (hoofdstuk 3), de verschillende woordvormen (hoofdstuk 4), de manieren waarop woorden aan elkaar gesmeed worden tot woordgroepen en zinnen (hoofdstuk 5), en de gebruikte woordenschat (hoofdstuk 6). Vooral bij hoofdstukken 3 en 5 besteden we ook speciale aandacht aan de (recente) taalverandering in het Antwerps (zie hiervoor verder ook De Schutter 1999): geen enkele taal blijft immers gelijk door de eeuwen heen. Dat is zo in alle domeinen van het taalleven (ook de woordvormen en de zinsleer), maar we hebben toevallig uitstekende bronnen om dit te illustreren voor de klanken en de woordenschat. Ook in het hoofdstuk over woordvorming worden een paar gevallen van taalverandering gesignaleerd.Ten slotte laten wij nog twee hoofdstukken volgen over de rol van het dialect in het culturele leven: een kort overzicht van hoe het Antwerps in de Nederlandse literatuur vooral van vroegere eeuwen aanwezig is (hoofdstuk 7), en de rol van het hedendaagse Antwerps in een aantal vormen van volkscultuur, zoals het theater (vooral het poppentheater) en lied- en cabaretteksten (hoofdstuk 8). Dit laatste hoofdstuk is in een eerste versie geschreven door Jan Verhelst, die voor die inbreng ook speciaal op het titelblad vermeld wordt.

1.6 Spellingconventies

Ten slotte moeten we nog enkele afspraken maken. Er bestaat geen algemeen geaccepteerde schrijftaalvariant van het (Stads)Antwerps. Maar in dit boekje zullen we uiteraard voortdurend dialectwoorden en -uitdrukkingen citeren,

en dus zullen we ons moeten behelpen met een nieuwe spellingconventie. Die ziet er als volgt uit.

Voor de medeklinkers is de situatie vrij eenvoudig: aangezien die in het Antwerps niet erg verschillen van die in het algemeen Nederlands (AN), kunnen we hiervoor bijna altijd gewoon de algemeen gangbare Nederlandse spellingtekens gebruiken. We voegen er enkel dit aan toe:

- *zj* staat voor de 'Franse' *j* (die we bijvoorbeeld horen in Frans *Jean, jus* enz.), zoals in *zjat* 'kop', *zjeneever* 'jenever', *pizjama* 'pyjama'
- *sj* staat voor de 'Franse' *ch* (die we bijvoorbeeld horen in Frans *Charlotte, chemise*), zoals in *sjal* 'sjaal', *doesj* 'douche', *kasjot* 'cachot'.

Wat betreft de spelling met enkele tegenover dubbele medeklinkers in woorden hanteren we in dit boekje ook dezelfde conventies als in het AN-schriftbeeld. Na korte vocaal worden alle medeklinkers dubbel geschreven. Dat doen wij dus ook na korte *oe*. Maar we doen het meestal niet als de voorafgaande korte vocaal volledig onbeklemtoond is. Een voorbeeld: in *avvokôôt* (advocaat) schrijven wij *vv*, omdat de *a* nogal "sterk" is, maar *k* omdat *o* heel zwak is. Alleen *s* hebben wij altijd dubbel geschreven, ook na onbeklemtoonde klinker, zo in *ressôôr* 'veer', *avvesseere* 'vooruitgang boeken'.

Voor de klinkers ligt het ingewikkelder, omdat die in het Antwerps wél vaak verschillen van die in het AN. We richten ons hiervoor (in overeenstemming met de andere bijdragen in de reeks) in principe op de 'Brabantse referentiespelling', maar met aanpassingen om zoveel mogelijk relevante klankverschillen en -eigenaardigheden van het Antwerps zo herkenbaar mogelijk weer te kunnen geven (bijvoorbeeld de erg opvallende en structurele tegenstelling tussen lange en korte klinkers). Voor de duidelijkheid geven we hieronder een volledig overzicht van de in dit boek gebruikte conventies voor de klinkers. De voorbeeldwoorden zijn steeds bedoeld met de Antwerpse uitspraak (zie 2.2 over die uitspraak). Als een Antwerps woord zo sterk afwijkt van zijn equivalent in het AN dat de herkenbaarheid in het gedrang komt, vermelden we het AN-woord (hieronder, en in de rest van dit boek) tussen enkele aanhalingstekens. Maar let op: de uitspraak van de betrokken klinkers is vaak heel anders in het AN – de voorgestelde spelling geldt wel degelijk voor de uitspraak in het Antwerpse woord.

- Voor de korte klinkers gebruiken we:
  i zoals in *stipt, pint, link*
  é zoals in *klép, bêl, bék*
  a zoals in *kat, bak, trap*
  o zoals in *bok, snol, stof*
  oe zoals in *boek, loemp* 'dom', *stoem* 'dom'
  u zoals in *dus, knul, pruts*
  ö zoals in *kört* 'kort', *lör* 'vod, rommel', *köst* 'korst'
  e zoals in *we, ver* '(onbeklemtoond) voor', *te.*
- Voor de lange klinkers gebruiken we:
  ie zoals in *bier, liep, vies*
  ee zoals in *veel, beek, weer*
  aa zoals in *maa* 'mouw', *vaa* 'vouw', *baa* 'gebouw'
  ae zoals in *Aentwaerepe, waerek* 'werk', *aereg* 'erg'
  ôô zoals in *bôôn* 'baan', *pôôr* 'paar', *stôôl* 'staal'
  oo zoals in *stoof, woord, goot*
  oee zoals in *boeer, stoeel, voeet*
  uu zoals in *vuur, parabuus* 'per abuis, per ongeluk', *vuule* 'voelen'
  eu zoals in *beurt, veul* 'veel', *geut.*
- Voor de tweeklanken ten slotte gebruiken we:
  ië zoals in *biëst* 'beest', *iël* 'heel, erg', *fiër* 'fier, trots'
  eë zoals in *keës* 'kaas', *geël* 'geel', *kweëk* 'bek'
  aë zoals in *gaët* 'geit', *paël* 'peil of pijl', *raëk* 'rijk'
  oë zoals in *voël* 'vuil', *loëk* 'luik', *poët* 'kikker, pad'
  oeë zoals in *boeët* 'boot', *schoeën* 'mooi', *smoeër* 'rook'
  ou zoals in *zout, oud, pouw* 'pauw'.

We zullen, in tegenstelling tot wat het geval is in de AN-spelling, in de spelling van Antwerpse woorden (meestal) ook eventueel optredende 'overgangs- en tussenklanken' noteren. Overgangs- en tussenklanken zijn klanken die in woorden – bijvoorbeeld tussen bepaalde medeklinkers – of tussen woorden worden ingevoegd om de uitspraak te vergemakkelijken. Dergelijke klanken zijn in het Antwerps namelijk veel frequenter en structureler aanwezig dan in het AN (in die mate dat men zich in veel van die gevallen zelfs kan afvragen of het nog zomaar om een overgangsklank gaat), en ze zijn vaak zo opvallend dat ze weglaten in het spellingbeeld de weergave van het

Antwerpse klankbeeld (en de typische 'kleur' ervan) toch wel heel erg zou verstoren. Zo onder meer, heel prominent, de overgangs-'sjwa' (*e*): die hoor je bijvoorbeeld echt wel altijd in woorden zoals *Aentwaerepe* 'Antwerpen', *waerek* 'werk' of *aereg* 'erg', en zo zullen we ze dus ook schrijven. Of zo wordt bijvoorbeeld AN *hij heeft hem* in het Antwerps altijd en onvermijdelijk *aj eet em* (tegenover *a gôô* 'hij gaat', waar de overgangsklank niet nodig is) – zonder de tussen-*j* herken je deze woorden gewoon niet meer als Antwerps. Met 'klankassimilaties' daarentegen zullen we in de spelling van woorden veel minder rekening houden. Klankassimilatie is de aanpassing van de uitspraak van een klank aan zijn klankomgeving. Zo bijvoorbeeld het (heel vaak) stemloos worden van een stemhebbende medeklinker aan het woordeinde, dat wil zeggen de wisseling op die plaats van *d* naar *t*, van *z* naar *s*, van *v* naar *f*, enzovoort. Dit fenomeen treedt net zo op in het AN, en het is helemaal niet opvallend, daarom zullen we het ook niet noteren. Dus: men zegt weliswaar *en aerech geval* 'een erg geval', maar toch schrijven we *en aereg geval* (omdat we in de stam van het woord een *g* moeten veronderstellen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het feit dat in de verbogen vorm *aerege* ook een *g* voorkomt); en men zegt *en out oëzeke* 'een oud huisje' maar toch schrijven we *en oud oëzeke.* We schrijven klankassimilaties echter wel als ze echt structureel en typisch zijn voor het Antwerpse klankbeeld. Zo bijvoorbeeld het weglaten van bepaalde klanken in bepaalde omgevingen aan het woordeinde, zoals de eind-*n* in meervouden van werkwoorden en zelfstandige naamwoorden (zie hoofdstuk 3 hierover). Het spreekt echter vanzelf dat we ook kleinere klankassimilaties toch af en toe zullen noteren, namelijk als ze belangrijk zijn voor de bespreking.

2. Het Antwerps als Brabants dialect

2.1 Antwerpen en Brabant: een beetje geschiedenis

Wat nu de Antwerpse agglomeratie is, behoort al van in de Middeleeuwen tot het hertogdom Brabant, dat zelf weer deel uitmaakte van het Heilige Roomse Rijk, zeg maar het Duitse keizerrijk. De stad en het omliggende gebied had daarin wel een statuut apart: aangezien de stad op de uiterste westgrens van het Rijk gelegen was, en aan de overkant de erfvijand loerde (het ook al erg machtige graafschap Vlaanderen, dat deel uitmaakte van het koninkrijk Frankrijk) werd Antwerpen tot een markgraafschap (een speciaal mark- of grensgebied dus, met een eigen heerser).

In de Bourgondische tijd, toen Vlaanderen en Brabant meer en meer als 'provincies' van een nieuw geheel gezien werden, verdween dat eigen statuut geleidelijk naar de achtergrond, en werd Antwerpen dus integraal deel van Brabant. Men weet wat er daarna gebeurd is: de scheiding van de Nederlanden door de godsdienstoorlogen van de zestiende en zeventiende eeuw bracht de scheiding tussen het noordelijke deel (dat als zogenaamd 'Generaliteitsland' vanuit Den Haag bestuurd zou gaan worden) en de rest van Brabant. In de Franse tijd werd die rest nog eens opgesplitst in het Département de la Dyle en het Département des Deux Nèthes, en die opdeling werd behouden tijdens het Verenigd Koninkrijk. Er kwamen wel nieuwe namen voor de twee provincies: respectievelijk Zuid-Brabant (als pendant van

Noord-Brabant, dat toen al twee eeuwen deel uitmaakte van de Verenigde Provinciën) en Antwerpen. De gelijknamige stad werd provinciehoofdstad. Na de Belgische opstand bleef dat allemaal bewaard, behalve dan dat het nieuwe bewind de omschrijving 'Zuid' in 'Zuid-Brabant' schrapte.

Aan de driedeling van het Brabantse gebied, opgedrongen door de geschiedenis, beantwoordt geen dialectindeling. Wie van de Maas in het noorden naar de taalgrens in het zuiden zou wandelen en daarbij de dialecten van de mensen zorgvuldig in zich zou opnemen, zou een heel geleidelijke verglijding waarnemen (al is er in de hedendaagse dialecten wel een groot verschil aan het groeien volgens de grens tussen Noord-Brabant en Antwerpen, maar daar gaan wij hier niet op in). Hetzelfde is het geval voor de wandelaar die van de Schelde in het westen naar de grens met het vroegere Prinsbisdom Luik zou trekken: er zijn verschillen, maar die zijn nergens zo abrupt als wat we onmiddellijk horen als wij de Schelde oversteken en in Oost-Vlaanderen terechtkomen.

Het Antwerpse dialect is dus ook een schakel in die lange keten van aan elkaar klittende dialecten. Toch zal elke kenner van de Brabantse dialecten erop wijzen dat het Stadsantwerps een plaats apart in het dialectlandschap inneemt. En dat is geen foute inschatting. Daarvoor kunnen wij twee omstandigheden aanvoeren, die we in de volgende twee paragrafen bespreken.

2.2 Het Antwerpse stadsdialect als speciaal geval onder de dialecten

Een eerste factor is dit: het Stadsantwerps is, zoals de term zelf al aanduidt, een stadsdialect, en van stadsdialecten is al heel lang geweten dat ze bijna altijd in mindere of meerdere mate van alle omgevingsdialecten afwijken. Eigenlijk is dat aspect in Antwerpen niet echt uitgesproken, en in ieder geval niet zo frappant als bijvoorbeeld in Mechelen, en zeker niet als in Gent. Terwijl je in die laatste stad een brutale taalbreuk krijgt zodra je in welke richting ook het platteland bereikt, is het Antwerps alleen maar op een erg subtiele manier als iets aparts te herkennen. Maar van die unieke kenmerken zijn er toch genoeg, voor de echte kenner althans, en die willen we even kort illustreren. Wij beperken ons hier tot de klankleer (maar in het hoofdstuk over de zinsleer komen nog een paar andere verschilletjes, soms ook al erg subtiel, ter sprake), en geven daaruit drie heel markante feiten, twee in ver-

band met klinkers, en een in verband met een medeklinker (de klinkers en medeklinkers komen op zich aan bod in hoofdstuk 3).

– Heel typisch voor het Antwerpse stadsdialect is de uitspraak van de korte 'voorklinkers' (dat zijn klinkers die vooraan in de mond uitgesproken worden) *i*, *e* en *u*. Die klinken heel erg 'gesloten' ('geknepen' zouden wij kunnen zeggen, dat wil zeggen, ze worden met een heel erg gesloten mond uitgesproken), nog een stukje geslotener dan in de dialecten van de wijde omgeving, waar dezelfde klanken toch ook al redelijk gesloten uitgesproken worden als wij het vergelijken met de klanken van het Standaardnederlands. Op die manier verschijnt de stad Antwerpen als een 'eilandje' op heel wat kaarten van de *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (deel I, 1998). Wie zijn/haar nieuwsgierigheid wil bevredigen moet in dat boek maar eens kijken naar de kaarten 50 (*nest*), 51 (*pen*), 70 (*slim*), 72 (*blind*), 112 (*put*) en 113 (*mus*).
– Het volgende element is minder systematisch, dat wil zeggen: je kunt niet zomaar voorspellen in welke woorden het verschil optreedt, maar het is er wel als je alle woorden tezamen bekijkt. In sommige woorden waar je een 'tweeklank' van het type *oeë* zou verwachten (zoals in *boeëm*, *stoeëme*, waarin hij wél optreedt), komt in het Stadsantwerps geen tweeklank, maar gewoon een *oe* voor. Voorbeelden daarvan zijn *oek* 'ook' en *oei* 'hooi'. Buiten de agglomeratie vinden wij gewoon wat door de klankwetten voorspeld wordt: *oeëk* en *oeëj*, met tweeklanken dus.
– Nog een karakteristiek van het Stadsantwerps en enkel van dat dialect vinden wij in de uitspraak van *n* gevolgd door *d*, *t*, *s* of *z*, in woorden dus zoals (in het AN) *ander*, *onder*, *mens*, *kant*, *vent*, *onze*, enzoverder. Als aan die combinatie een *a* voorafgaat, is er niets bijzonders aan de hand: die *a* wordt in zulke woorden in het Stadsantwerps verlengd en genasaliseerd, en dat is iets wat ook overal buiten de stad voorkomt. Maar bij andere klinkers is het resultaat helemaal verschillend. Daar heeft men in de meeste of zelfs in alle dialecten in de omgeving ook zo'n lange nasale klank. Maar in de Antwerpse agglomeratie, en alleen daar, blijft de klinker kort, maar gebeurt er wel wat anders, en iets wat echt wel opvalt: *n* wordt vervangen door *ng*. We krijgen dus: *ongder*, *ne méngs*, *ne véngt*, *ongze*, enzoverder.

2.3 Het Antwerps op de grens van de noordelijke en zuidelijke Brabantse dialecten

Een tweede element in de 'speciale' positie van het Stadsantwerps is dit. Het bovengenoemde feit dat de Brabantse dialecten geografisch gesproken heel geleidelijk van karakter veranderen belet niet dat voor sommige klankverschijnselen de overgang heel abrupt kan zijn. Zo zijn er bijvoorbeeld Brabantse dialecten waar de Nederlandse *ij* of *ei* niet als een 'tweeklank' (dat is een klank met een 'verglijding' van één naar een andere klankkleur in) maar als een gewone lange klinker, namelijk een ('vuile') *ee* uitgesproken wordt, andere waar wel een tweeklank verschijnt, maar dan een heel andere dan in het Nederlands: *aë*. Die twee groepen dialecten grenzen aan elkaar, en bovendien: ze vormen homogene gebieden. Als wij een lijn trekken tussen de verschillende plaatsen waar het ene of het andere gezegd wordt, krijgen wij een zogenaamde 'isoglosse': dat is dus een grenslijn tussen twee dialectgebieden met betrekking tot één specifiek taalkenmerk. Wat nu opvalt is dat een groot aantal isoglossen in de buurt van de stad Antwerpen lopen, en vooral dat het Stadsantwerps daarbij nu eens met de meer noordelijke dialecten 'meedoet', en dan weer met de meer zuidelijk (of oostelijk) gelegen dialecten. Op die manier is het stadsdialect dus tegelijk een scheidspaal en een soort van verbindingsteken tussen verschillende dialectgebieden. Het is alsof het Antwerps zich niet mordicus op 'noordelijke' of 'zuidelijke' verschijnselen heeft willen vastpinnen, maar een compromis tussen de mogelijkheden heeft nagestreefd. Dit is natuurlijk geen correcte manier om de zaken voor te stellen: uiteraard zijn het de sprekers van het dialect, en niet dat dialect zelf, die tussen de mogelijkheden gekozen hebben, en voor het uiteindelijke product, het Antwerps van de beginnende eenentwintigste eeuw gezorgd hebben.

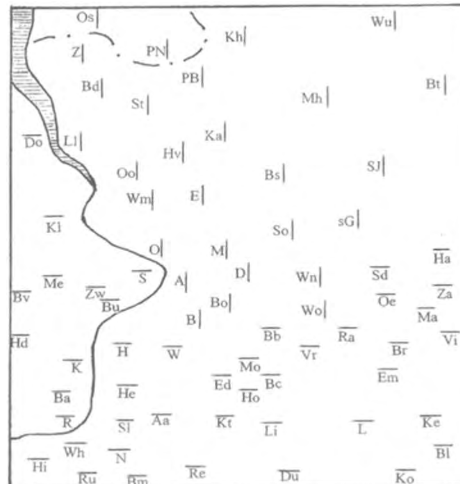
Wij geven een paar voorbeelden die we illustreren met een reeks taalkaartjes, dit keer op basis van de gegevens uit de materiaalverzameling van de *Reeks Nederlandse dialectatlassen*, nl. de delen *Dialect-atlas van Klein-Brabant* (door E. Blancquaert, met aanvullingen door V.F. Vanacker, 1952), *Dialect-atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen* (door E. Blancquaert en H. Vangassen, 1930) en *Dialektatlas van Antwerpen* (door W. Pée, 1958). Die gegevens dateren uit de jaren twintig, dertig en veertig van de afgelopen eeuw. Het voorgestelde gebied is dat van de agglomeratie Antwerpen en het westelijke gedeelte van de provincie, nog aangevuld met een

strook van het Oost-Vlaamse Land van Waas. Dat laatste voegen we eraan toe om te laten zien wat het verschil is tussen 'Vlaams' en 'Brabants'. Wij illustreren de plaats van het Stadsantwerps met de volgende feiten:

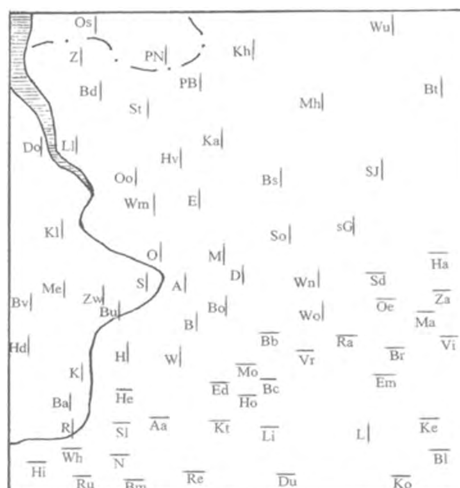
– Het wegvallen of het behoud van de *r* in woorden waar die *r* onmiddellijk gevolgd wordt door een *s* of *z*. In de zuidelijke Brabantse dialecten valt de *r* in zulke woorden altijd weg, in het Stadsantwerps blijft ze, net als in de meer noordelijke dialecten, heel dikwijls bewaard (zie ook hoofdstuk 3 hierover). De verspreiding in *dorst* wordt weergegeven op kaart 1.
– Boven hebben we al gezegd dat de uitspraak van wat in Nederlandse woorden met *ei* of *ij* geschreven wordt, in de meer zuidelijke dialecten als een duidelijke tweeklank verschijnt, namelijk *aë*, maar in de meer noordelijke als een gewone lange klinker. Hetzelfde geldt voor de uitspraak van wat in het AN als *ui* gespeld wordt: in de zuidelijke Brabantse dialecten wordt dat uitgesproken als de tweeklank *oë*, in de noordelijke dialecten treffen wij ook hier een gewone lange klinker aan. Het Stadsantwerps sluit zich hiervoor bij de zuidelijke dialecten aan. Wij geven twee kaartjes voor de verspreiding in *prijzen* en *huis* (2 en 3)
– Bij het woord *twee* is er een verschil tussen dialecten die een *ië*-achtige klank hebben, en die waarin iets wordt aangetroffen dat meer op een Nederlandse *ee* (eventueel tot een tweeklank *ej* geëvolueerd) lijkt. Wij illustreren dat geografische verschil met kaart 4.

Als wij ons bepalen tot die paar gevalletjes, zien wij dat er telkens een verschil is tussen de zuidelijke en oostelijke dialecten enerzijds, de noordwestelijke anderzijds: voor *prijzen* en *huis* doet het Antwerps onvoorwaardelijk met de zuidelijke en oostelijke dialecten mee. Dat is ook zo bij het woord *twee*; maar opmerkelijk bij dat laatste is dat een paar noordwestelijke dialecten ook nog met de stad meedoen. Het omgekeerde hebben wij voor de *r*-wegval in *dorst*: daar laten de zuidelijke dialecten de *r* wegvallen, de noordelijke niet; Antwerpen doet hier vrolijk met de noordelijke dialecten mee.

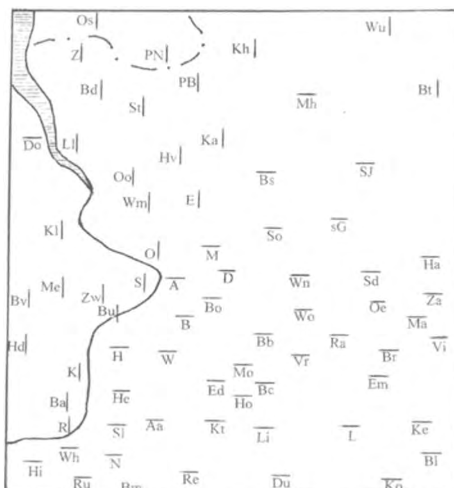
Het is niet altijd zo dat er een oppositie noord-zuid is. Daarvan geven wij nog een voorbeeldje: de behandeling van de klinker in het verkleinwoord *boompje*. Dat is een woord waarin de klinker verkort zou kunnen worden, want er volgt meer dan een medeklinker op (*m* en *k*) – zie hoofdstukje 3 over die verkorting. Bovendien kan in zulke gevallen soms ook een groter verschil

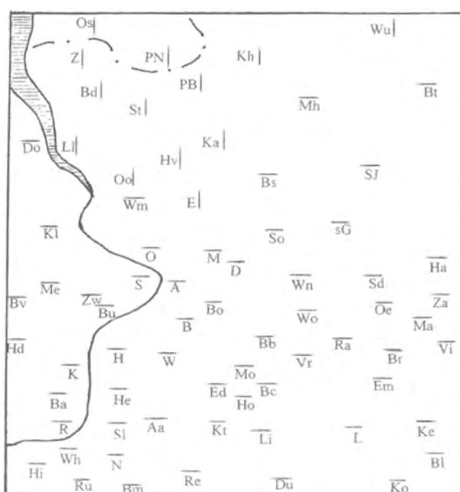
Kaart 1: Verspreiding van varianten van dorst: dörst opstaand streepje, döst: liggend streepje

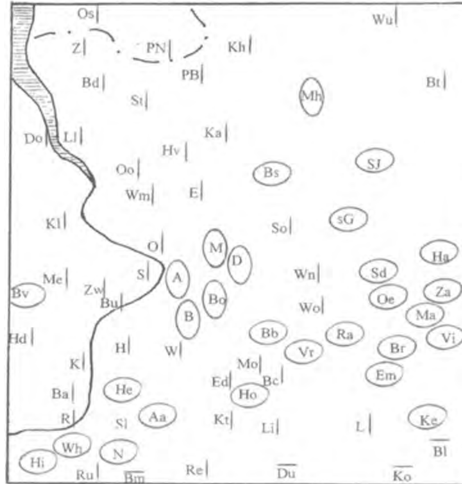
Kaart 2: Verspreiding van varianten van kort: kört: opstaand streepje, köt: liggend streepje

Kaart 3: Verspreiding van varianten van huis en prijzen: ùù(i)s – prèè(i)s: opstaand streepje, ôô(e)s – praa(e)ze: liggend streepje

Kaart 4: Verspreiding van varianten van twee: twe(j): opstaand streepje, twië: liggend streepje

Kaart 5: Verspreiding van varianten van boompje: boeëmeke: opstaand streepje, buuëmeke: liggend streepje, boemmeke: opstaande ovaal, bummeke: liggende ovaal

tussen de lange en de verkorte klinker ontstaan, dan op het eerste gezicht te verwachten was, we verwijzen daarvoor naar het einde van 3.2.4. We bekijken nu even kaartje 5. Daarop wordt een verschil gemaakt tussen: geen verandering tussen de gewone vorm *boom* en het verkleinwoord – alleen verkorting bij het verkleinwoord – verkorting in het verkleinwoord met aanpassing van de klinker (niet de verwachte vorm *boemmeke* maar *bummeke*). We zien nu dat er hier een duidelijk verschil is tussen het westen (zonder aanpassing) en het oosten (met bijna overal nog een extra aanpassing bij de verkorte vocaal). En wat gebeurt er nu in de Antwerpse agglomeratie? Daar is er wel verkorting (zoals in de oostelijke dialecten), maar de klinkerkleur blijft behouden (zoals in het westen dus). Wat men dus noemt: de kool en de geit sparen.

Met dit overzichtje hebben wij alleen maar een (heel beperkte) selectie van de mogelijkheden gepresenteerd. Het is zeker ook niet zo dat het Stadsantwerps echt precies midden tussen de noordelijke en de meer zuidelijke en tussen de westelijke en oostelijke dialecten in zou staan. Dat is ook niet echt belangrijk: het interessante feit is, dat het Antwerps ergens tussen al zijn Brabantse buren in zweeft, in bepaalde opzichten dichter bij het noorden, in andere dichter bij het zuiden, in nog andere dichter bij het oosten.

3. Klanken

3.1 Medeklinkers

In het klanksysteem van alle talen van de wereld kan men een onderscheid maken tussen medeklinkers of 'consonanten' aan de ene kant en klinkers of 'vocalen' aan de andere. Het Antwerps vormt daar uiteraard geen uitzondering op. We behandelen hier eerst de medeklinkers van het Antwerps, in de volgende paragraaf behandelen we de klinkers.

De inventaris van medeklinkers van het Antwerps verschilt niet veel van die in het AN. Het meest opmerkelijke verschil betreft de volledige afwezigheid van de *h*: waar in AN-woorden een *h* aanwezig is, ontbreekt die stelselmatig in het Antwerps. Dit kenmerk deelt het Antwerps met zeer veel zuidelijke (veel Brabantse en alle Vlaamse) dialecten. Dus, in het AN vraagt men *hoeveel hulp heb je nodig gehad?*, maar in het Antwerps vraagt men *oevel ullep édde noeëdeg gad?* En in het AN zegt men *hij hoort heel graag harde hiphop*, maar in het Antwerps klinkt dat als *aj oeërt iël geëren aerten ippop.*

Er zijn wel wat meer verschillen in het optreden van bepaalde medeklinkers in bepaalde posities in woorden, en/of in bepaalde groepen van woorden. Ook deze eigenschappen deelt het Antwerps vaak met omliggende dialecten, Brabantse maar in sommige gevallen ook Vlaamse. Een van de meest opvallende patronen in dit verband is dat bepaalde consonanten aan het woordeinde in bepaalde omstandigheden niet worden uitgesproken (zie

hierover bijvoorbeeld ook Goyvaerts 1980, Taeldeman 1982 en De Schutter 1993), en soms misschien zelfs niet aanwezig zijn. Dat omvat ten minste de volgende gevallen.

– In de dialectologische literatuur wordt vaak aangehaald dat in veel zuidelijke dialecten de *n* stelselmatig wordt weggelaten aan het woordeinde als ze voorafgegaan wordt door een sjwa (onbeklemtoonde *e*), tenzij de klank nodig is om de overgang naar het volgende woord te vergemakkelijken, vooral als dat volgende woord begint met een klinker. Dit fenomeen treedt ook op in het Antwerps (maar het is, althans in sommige gevallen, ongetwijfeld fundamenteler dan de net gegeven formulering suggereert, zoals we meteen zullen aantonen). Dat is het geval in werkwoorden, bijvoorbeeld in de noemvorm of 'infinitief', in de meervoudsvormen, of in het voltooide deelwoord. Zo krijgen we dus: *aj is on t visse* 'hij is aan het vissen', *ze liepe, aj ee gelache* 'hij heeft gelachen', maar: *ze vissen in de vaëver* 'ze vissen in de vijver', *aj is gevallen oover da trappeke.* Het fenomeen treedt eveneens op in het meervoud van naamwoorden: we krijgen dus *katte, musse, trappe,* maar: *de twië katten oep zene schoeët* 'de twee katten op zijn schoot'. Maar het komt ook voor in andere woorden. Zo bijvoorbeeld in voorzetsels: we horen *tusse, néffe* (naast *néffest*) 'naast, nevens', *boove* 'boven', tegenover *tussenin, (n)éffenaf* 'ronduit', *boovenoep* 'bovenop'. En in telwoorden: *zeeve* 'zeven', *neege* 'negen', staan tegenover *zeeveneseeveteg* 'zevenenzeventig', *neegenongderd* 'negenhonderd'. Alvast voor het Antwerps moeten we echter wellicht aannemen dat er, ten minste bij de werkwoorden, in feite geen sprake meer is van 'het weglaten van een in de woordvorm aanwezige eind-*n*'. Immers, de alternantie tussen een vorm met *-e* tegenover één met *–en,* afhankelijk van de volgende klank, treedt net zo op in werkwoordsvormen waar in het AN nooit een *n* verschijnt, zoals in enkelvoudsvormen van de verleden tijd van veel werkwoorden, bijvoorbeeld in *ik mokten altaëd da k wég was veurda den ambras begon* 'ik maakte altijd dat ik weg was voor de herrie begon'. Het lijkt er sterk op dat in het Antwerps de eind-*n* in werkwoordsvormen zoals het meervoud en de noemvorm gewoonweg algemeen verdwenen is. En de *n* waar we het hier over hebben is een zuivere overgangsklank, die toegevoegd wordt in alle werkwoordsvormen die op *e* eindigen als het volgende woord met een klinker begint.

– In enkele 'kleine' woordjes (voornaamwoorden, voegwoorden, voorzetsels,

partikels) wordt de eind-*t* niet uitgesproken. Dat is het geval in *wa* 'wat' en *da* 'dat', tenzij het volgende woord begint met een klinker. Overigens krijg je in dit laatste geval in de overgrote meerderheid van de gevallen een eind-*d*, veeleer dan een *t* (zie hoofdstuk 4, waar we deze vormen dan ook zullen noteren met optionele eind-*d*), maar de keuze tussen die twee varianten is een kwestie van assimilatie. We krijgen dus: *wa zeed e?* 'wat zeg je?', *da kan ni* 'dat kan niet', maar: *wad affal* 'wat/een beetje afval', *dat em stikt* 'hij kan de boom in'. Het fenomeen treedt eveneens op bij *ni* 'niet' en *mé* 'met', en bij deze woordjes zelfs in alle omstandigheden: *aj is ni toës* 'hij is niet thuis', *mé maë* 'met mij', en ook *nij alles* 'niet alles', *méj aa* 'met jou/u'. Zelfs als ze achterwege blijft laat de *t* in deze woordjes niettemin soms een spoor na, namelijk in de vorm van een invloed op de beginmedeklinker van het volgende woord. Dat is met name het geval als dat volgende woord begint met een *v*, *z*, *g* of *d*: die 'stemhebbende' medeklinkers worden dan 'stemloos', ze worden dus respectievelijk *f*, *s*, *ch* en *t*. Zo hebben we bijvoorbeeld, bij het werkwoord *valle* 'vallen', *a valt van den trap* 'hij valt van de trap', maar *da falt van den trap* 'dat valt van de trap'; of bij *doeng* 'doen' hebben we *a doeed iet* 'hij doet iets', maar *da toeed e ni* 'dat doe je niet'. (In overeenstemming met de afspraken gemaakt in hoofdstuk 1 schrijven we deze 'klankassimilaties' elders in dit boekje echter niet.) Gek genoeg treedt die klankaanpassing niet op bij de *b*, hoewel die dus ook stemhebbend is: we krijgen dus, voor *baëte* 'bijten', *a bét* 'hij bijt', maar net zo *da bét* 'dat bijt'. Waarom dat zo is, dat is zelfs voor taalwetenschappers niet helemaal duidelijk.

– De *t* of *d* (afhankelijk van klankassimilatie) valt ook weg als uitgang voor de tweede en derde persoon enkelvoud en de tweede persoon meervoud in de tegenwoordige tijd van werkwoorden, op voorwaarde dat ze voorafgegaan wordt door een lange of korte klinker (dus niet na een tweeklank of een medeklinker), en tenzij het volgende woord met een klinker begint. Dus: *ge gôô kroem* 'je loopt krom', *et sto schiëf* 'het staat scheef', *gölle/golle zie scheël* 'jullie zien scheel' – maar: *ge vangt* 'je bent gek', *a blaft, gölle/golle raët* 'jullie rijden', en *ge zied eur toch* 'je ziet haar toch', *ze stôôd achter* 'ze staat achter', *gölle/golle doed alles* 'jullie doen alles'. Overigens krijgen we precies dezelfde assimilatieregel als in het vorige puntje voor de beginmedeklinker van een woord volgend op de werkwoordsvorm zonder *t*.

– Ook de eind-*r* wordt niet uitgesproken in enkele kleine woordjes, namelijk *no* 'naar' en *mo* 'maar', tenzij ze gevolgd worden door een klinker. We

krijgen dus *no wôôr?* 'naar waar?', *mo wa doeed e nae?* 'maar wat doe je nu?', tegenover *nor oës* 'naar huis', *mor allee* 'maar toe nu'.

Nog enkele andere opmerkelijke verschillen met het AN in de distributie van medeklinkers, die het Antwerps vaak deelt met andere zuidelijke dialecten, zijn de volgende (veel van deze observaties zijn gebaseerd op Smout 1905).

– De *r* blijft vaak weg in het midden van woorden na bepaalde klinkers (voornamelijk de *ö*) en voorafgaand aan een *s*. Dus: *köst* 'korst', *wöst* 'worst', *böstel* 'borstel'. Maar er zijn wel wat uitzonderingen op die regel, zo onder meer *vörst* 'vorst', *börs* 'beurs', *nörs* 'nors'. En bij sommige woorden hoor je de twee alternatieven: bijvoorbeeld *döst* én *dörst* 'dorst', *böst* én *börst* 'borst'.
– De medeklinkercombinatie *sp* wordt heel vaak omgekeerd middenin en aan het einde van woorden (maar niet aan het woordbegin), zo bijvoorbeeld in *wéps* 'wesp', *éps* 'hesp', *raps* 'rasp', *géps* 'gesp', *kwipsele* 'kwispelen'. Maar ook hierop zijn uitzonderingen, bijvoorbeeld *mispel*. En het omgekeerde fenomeen (in vergelijking met wat we vinden in het AN) is er in *risp* 'rups'.
– Woorden eindigend op *ng* in het AN worden soms met een eind-*k* uitgesproken, een klank die daar in het AN is weggevallen, maar in het Antwerps niet. Dus: *laengk* 'lang', *gaengk* 'gang' (merk ook op dat er een lange klinker in deze twee woorden optreedt, in tegenstelling tot een korte in het AN), *dingk* 'ding', *joengk* 'jong'. Maar er zijn heel veel woorden waarin die eind-*k* ook in het Antwerps niet (meer) verschijnt, bijvoorbeeld *bang*, *tang*, *loeng* 'long', *kréng*. Als aan de woorden die de -*k* wél hebben een uitgang wordt toegevoegd, verdwijnt de *k* echter ook daar: we hebben dus *langer*, *gangeske* 'gangetje' (merk op dat de klinker ook kort geworden of gebleven is in deze twee woorden), *dinges*, en zelfs *die joeng* als meervoud van *da joengk*, ook al is er daar geen uitgang (meer) te zien.
– Zoals we in hoofdstuk 2 ook al hebben opgemerkt, wordt een AN-*n* in het Antwerps heel vaak als *ng* uitgesproken, in veel meer omstandigheden trouwens dan de daar al aangehaalde: bijvoorbeeld *vlingder* 'vlinder', *möngt* 'maand', *ting* 'tien', *a stoeng* 'hij stond', en natuurlijk ook in *draengk* 'drank'.
– In nogal wat woorden met *w* in het AN ontbreekt die in het Antwerps: zo bijvoorbeeld in *aert* 'erwt', *dikkels* 'dikwijls', en vooral stelselmatig in de AN-combinatie *ouw/auw*, zoals in *flaa* 'flauw', *vraa* 'vrouw', *maa* 'mouw', *paa*

'pauw', enzoverder (het Antwerps kent daar weliswaar ook telkens een alternatieve uitspraak met *ouw*).

– Een eind-*d* in de stam van een naamwoord valt soms weg in Antwerpse verkleinwoorden op *-ke*: *kinneke* 'kindje', *beeleke* 'beeldje' (enkel in de betekenis 'foto, afbeelding' – als het om een beeldje gaat zegt men *béldeke*), *kliëke* 'jurkje', *lieke* 'liedje'. Maar dit is zeker geen algemene regel – zo is er bijvoorbeeld wel een *d* in *baendeke* 'bandje', *oept raendeke* 'op het randje', *rondeke* 'rondje'.

– Vaak wordt een *d* aan het stameinde, als ze voorafgegaan wordt door een lange klinker of een tweeklank, vervangen door een *j*. Dat gebeurt bijvoorbeeld bij de zelfstandige naamwoorden in de meervoudvorming, bijvoorbeeld in *broeëd* 'brood' – *broejje*, *oeed* 'hoed' – *oejje*, *drôôd* 'draad' – *drôôje*; en ook bij de verkleinwoordvorming, althans als de uitgang *-ke* is, zo onder meer in *drôôd* 'draad' – *drôôjke*, *loeëd* 'lood' – *loejke* (bijvoorbeeld in *loejkesgeweër* 'loodjesgeweer'), *zôôd* 'zaad' – *zôôjkes* 'zaadjes', *e goejke* 'een goedhartig/competent meisje' (afgeleid van het bijvoeglijk naamwoord *goee(d)*). Het treedt ook op in de verbuiging van de bijvoeglijke naamwoorden, zoals in *roeëd* 'rood' – *roejje*, *kwôôd* 'kwaad' – *kwôôje*, *briëd* 'breed' – *brijje*, of in de trappen van vergelijking, zoals in *roeëd* – *roejjer*, *kwôôd* – *kwôôjer*. En het fenomeen treedt ook op in alle vervoegingsvormen van werkwoorden zoals *bôôje* 'baden' (dus ook *ik bôôj*), *lôôje* 'laden', *(oët)kliëje* '(uit)kleden' (sommigen zeggen echter *(oët)kliëre*), *snaëje* 'snijden', *raëje* 'rijden' (maar: *ik klië*, *ik snaë*, *ik raë* – hier valt de *j* weg). De verandering van *d* naar *j* aan het stameinde is zelfs structureel aanwezig in een aantal woorden, zo bijvoorbeeld *noej* 'node' (in het Antwerps nog gangbaar in de betekenis 'met tegenzin'), *aeremuj* 'armoede', *môôj(ke)* 'made'. Ook in het midden van een stam wordt een *d* overigens vaak vervangen door een *j*, namelijk veelal als ze tussen twee klinkers optreedt: *voejjere* 'voederen', *poejjer* 'poeder', *boejjem* 'bodem', *beneeje* 'beneden', *geleeje* 'geleden', *vajjer* 'verder' (eigenlijk is dit een mengvorm van *verder* en *wijder*). Maar niet zo in *vôôder* 'vader', en slechts uitzonderlijk in 'moeder': *moejjer* is pejoratief (een zich onverantwoord gedragende moeder wordt bijvoorbeeld soms *en kattemoejjer* genoemd), maar de normale term voor de vrouwelijke ouder is *moeeder*.

– Enkele naamwoorden die in het AN op *d* of *t* eindigen verschijnen zonder die eindmedeklinker in het Antwerps: *spél* 'speld', *koeër* 'koord', *ém* 'hemd' (maar in tegenstelling tot de eerste twee woorden verschijnt de *d* hier in het

meervoud wel: *émdes*), *raës* 'rijst', *kas* 'kast'. Ook het werkwoord *wörre* 'worden' verschijnt systematisch zonder *d* in het Antwerps, en ook *vinne* 'vinden' komt voor naast *vinde*, zeker als voltooid deelwoord *gevonne* 'gevonden'. Maar het omgekeerde verschijnsel – toevoeging van een *t* aan het woordeinde – is er bijvoorbeeld in *langst* 'langs' en *bekanst* 'bijkans, bijna', en in *stroeët* 'stro' en *morregent* 'morgen' (enkel in de betekenis 'ochtend').
– In sommige woorden verschijnt er in het Antwerps een *t* waar in het AN een *d* staat: *naëteg* 'nijdig', *blongt* 'blond' (want ook *nen blongte* 'een blonde'), *aert* 'hard' (want ook *nen aerte* 'een harde').
– In werkwoorden valt de vervoegings-*t* stelselmatig weg als het werkwoord onmiddellijk gevolgd wordt door het onzijdige voornaamwoord *et* 'het'; dat kan zowel onderwerp als lijdend voorwerp zijn. Dus: *zak et* 'zakt het', *val et* 'valt het', *dék et* 'dekt het', *(ze) roep et* '(ze) roept het'.

Ten slotte zijn er nogal wat verschillen in het optreden van medeklinkers in individuele woorden. Hier is een kleine bloemlezing: *émme* 'hebben', *nief* 'nieuw' en *nifs* 'nieuws', *nôôgel(en)boëk* 'navel', *freëte* 'vreten' en *fraenk* 'vrank', *stéssel* (naast *staëfsel*) 'stijfsel', *stoeng* 'stond' en *von* 'vond', *soemmegte* 'sommige', *séngs* 'cent, geld', *niks* 'niets', *mart* 'markt', *noenkel* 'onkel, oom', *kazaerme* (naast *kazaerne*) 'kazerne', *as* 'als', *zjeneevel* (naast *zjeneever*) 'jenever', *avvokôôt* 'advokaat', *strak* 'straks', *iet* 'iets', *kroënôôgel* 'kruidnagel', *misschins(t)* 'misschien', *muug* 'moe', *naëpe* 'knijpen', *naëteg* 'nijdig', *toengs* 'toen', *ôôsem* 'adem', *palôôbere* 'palaveren', *lawaët* 'lawaai'.

3.2 Klinkers

Wat de klinkers betreft verschilt het Antwerps aanzienlijk van het AN: het heeft namelijk veel meer klinkers dan het AN, en het systeem erachter verschilt ook in nogal wat opzichten. Eén van de meest in het oog vallende verschillen betreft het onderscheid tussen korte en lange klinkers. In het AN bestaat dat onderscheid ook, maar in het Antwerps is het veel markanter, vooral ook in de zin dat lange klinkers veel langer gerekt worden dan in het AN, waardoor het contrast veel meer opvalt. We nemen in het volgende achtereenvolgens de systemen door van de korte klinkers, de lange klinkers, en de tweeklanken, telkens contrastief met het AN. Wie geïnteresseerd is in een

uitvoerige wetenschappelijke (fonologisch-fonetische) beschrijving van de Antwerpse klinkers kan terecht in Nuyts (1989).

3.2.1 Korte klinkers

Het Antwerps heeft twee korte klinkers die niet in het AN voorkomen:

– *oe*: dit is een korte variant van *oe* in het AN. Hij treedt op in een deel van de woorden waarin het AN *oe* heeft, bijvoorbeeld *boek*, *troep*, *snoek*, *moette* 'moeten'. Hij komt echter ook voor in woorden met in het AN heel andere klanken – heel vaak *o*, bijvoorbeeld *stoem* 'stom', *toekke* '(op de deur) kloppen', *loeng* 'long', *soems* 'soms', *boemmerskonte* 'bommelskonte', maar ook andere klanken, zoals in *oek* 'ook', *goejje* 'gooien', *boejjem* (naast *boodem*) 'bodem', *toert* 'taart', *boecht* 'bucht, bocht', *doef* 'duf', *alboem* (naast *album*) 'album', *oemmes* 'immers', *oeng* 'hing' (verleden tijd van 'hangen'), *loecht* 'licht (als bijvoeglijk naamwoord), lucht', *joeke* 'jeuken'.
– *ö*: dit is qua uitspraak een korte variant van de lange *eu* in het AN. Hij komt voor in nogal wat woorden die in het AN een korte *o* hebben, bijvoorbeeld *wöst* 'worst', *verpörre* 'verporren', *kört* 'kort', *döst* 'dorst'. Maar bijvoorbeeld ook in woorden die in het AN de diftong *ui* hebben: *vöst* 'vuist', *pöst* 'puist', *kösse* 'kuisen', *löstere* 'luisteren'. En soms ook in woorden met andere klinkers in het AN: *snörke* (naast *snurke*) 'snurken', *törf* (naast *turf*) 'turf', *dögd* (naast *deugd*) 'deugd' (in *da doee dögd* 'dat doet deugd'), *börs* 'beurs', *möngt* 'maand', *plöster* 'plaaster', *plöts* 'plaats', *oközze* 'occasie'.

De overige korte klinkers in het Antwerps corresponderen met die van het AN: de *i*, *é*, *a*, *o* en *u*. Ze verschillen wel enigszins qua uitspraak in de twee taalvarianten: ze klinken allemaal 'scherper' in het Antwerps – of, in iets meer technische termen, ze worden in het Antwerps over het algemeen meer vooraan in de mond en/of met een meer gesloten mondholte uitgesproken. Ook de *e* – de doffe 'sjwa' – hebben de twee taalvarianten gemeenschappelijk, zelfs met dezelfde uitspraak, maar deze klank is een apart geval omdat hij normaal enkel optreedt, enerzijds als een overgangsklank (zie boven), en anderzijds als een 'reductieklank', dat wil zeggen, als een doffe variant voor verschillende andere klinkers in onbeklemtoonde posities in woorden: bijvoorbeeld *ze* als onbeklemtoonde variant van *zaë* 'zij', *ek* van *ik*, *der* van

dôôr, enzovoort. Om die reden laten we de *e* hieronder even buiten beschouwing.

De 'echte' korte klinkers die het Antwerps en het AN gemeen hebben, komen in het Antwerps overwegend voor in woorden waarin ze ook in het AN staan. Uitzonderingen zijn vaak het gevolg van een proces van klinkerverkorting dat is opgetreden in het Antwerps, maar niet in het AN – hierop komen we later nog terug. Er zijn verder veel woorden met een korte klinker in het AN die met een andere korte of lange klinker optreden in het Antwerps. Dat geldt bijvoorbeeld heel duidelijk voor de *o* in het AN (die onder meer heel vaak met een *oe* of een *ö* correspondeert in het Antwerps), maar ook voor de *é*.

Hier zijn per korte klinker een paar voorbeelden van Antwerpse woorden die ook in het AN deze klinker dragen, telkens gevolgd door enkele illustraties van uitzonderlijke gevallen met een andere klinker in het AN.

– *i*: *ikke* 'ik', *klink, drifteg, zinge, wild* – maar: *schinke* 'schenken', *bringe* 'brengen', *spikkelôôs(e)* 'speculaas', *ting* (naast *tien*) 'tien', *zing* (naast *zien*) 'zien', *bichte* 'biechten', *bitsje* 'beetje', *gin* 'geen'.
– *é*: *trékke, méllek* 'melk', *zétte, kélder* – maar: *déstag* 'dinsdag', *schélle* 'schillen', *blék(ken)* 'blik(ken)' (vooral als bijvoeglijk naamwoord nog in die uitspraak, bijvoorbeeld in *en blékke bus* 'een bliktrommel'; als naamwoord wordt nu in het Antwerps ook meestal *blik* gebruikt), *twéllef* 'twaalf', *léste* 'laatste', *schétse* 'schaatsen', *néffe* 'naast, nevens', *féfteg* 'vijftig', *énd(e)* 'eind(e)', *béld* 'beeld', *éngd* (naast *eend*) 'eend', *wér* 'weer' (in de betekenis van 'opnieuw'), *énne* 'heen'.
– *a*: *zat, pakke, was, wachte* – maar: *lakke* 'likken', *lakker* 'lekker', *karsmis* 'kerstmis', *vars* 'vers', *darde* 'derde', *maske* 'meisje', *nachtbrakke* 'nachtbraken', *sjal* 'sjaal', *kaffe* (naast *koffe*) 'koffie'.
– *o*: *zot, knol, snokke, dok* – maar: *dobbel* (naast *dubbel*) 'dubbel', *krol* 'krul' en *krolle* 'krullen', *nor* 'naar', *nokt* 'naakt', *trolle* 'tralie', *brocht* (naast *bracht*) 'bracht', *docht* (naast *dacht*) 'dacht', *zocht* 'zacht', *trok* 'trek, tocht'.
– *u*: *bult, tullep* 'tulp', *snurreke* 'snurken', *knuppel* – maar: *zunde* (naast *zonde*) 'zonde' (vooral in *da s zunde/zungd* 'dat is zonde'), *schup* 'schop', *slum* (naast *slim*) 'slim', *schummel* 'schimmel', *zjummenas* 'gymnastiek', *zjust* 'juist', *snutte* 'snuiten', *frut* 'friet', *gusting* (naast *goesting*) 'goesting, trek, zin', *grunte* (naast *grunse*) 'groente'.

3.2.2 Lange klinkers

Ook hiervan heeft het Antwerps er twee die niet in het AN voorkomen:

– *ae*: wellicht de meest herkenbare Antwerpse klank, onder meer door zijn prominente aanwezigheid in de naam van de stad. Qua uitspraak is dit het beste te omschrijven als een klank die het midden houdt tussen de *aa* en de *ee*. Hij komt voor in woorden die in het AN nogal wat verschillende klinkers kunnen hebben: bijvoorbeeld *gaes* 'gas', *aert* 'hard', *kaer* 'kar', *slaengk* 'slank', *fezaent* 'fazant', *aert* 'erwt', *kaerek* 'kerk', *vaer* 'ver', *daerting* 'dertien', *Aentwaerepe* 'Antwerpen', *mae* 'ma', *pae* 'pa', *braef* 'braaf', *jaerebees* 'aardbei', *nae* 'nu', *taer* 'teer, pek'.
– *ôô*: een klank die midden tussen de *aa* en de *oo* in ligt. Hij komt voor in woorden die in het AN een *aa* hebben: *snôôr* 'snaar', *gôôre* 'garen', *lôôn* 'laan', *wôôke* 'waken'.

De overige lange klinkers corresponderen met die van het AN, behalve dat ze, zoals al gezegd, allemaal veel langer gerekt worden dan in het AN, en bovendien vaak ook met een iets meer geopende mondholte gearticuleerd worden, waardoor ze (subjectief) een 'vuiler' effect hebben. Ze komen ook weer vooral voor in woorden waarin het AN dezelfde lange klinker heeft, maar met uitzonderingen. Omgekeerd zijn er, net als bij de korte klinkers gebleken is, wel heel veel AN-woorden met een lange klinker die in het Antwerps een andere klinker krijgen – een lange, maar vaak ook een korte of een tweeklank.

Hier is een overzicht met per lange klinker enkele voorbeelden van Antwerpse woorden met dezelfde klinker in het AN, telkens eventueel gevolgd door illustraties van gevallen met een andere klinker in het AN.

– *ie*: *viere, piek, sliert, kieze* – maar: *bie* 'bij', *tieger* (naast *taëger*) 'tijger', *a wier* 'hij werd'.
– *ee*: *steel, geeve, weete, mee* – maar: *bees* 'bes', *zee* 'zegt', maar ook 'zei', *lee* 'ligt' (derde persoon enkelvoud tegenwoordige tijd van 'liggen').
– *oo*: *toore* 'toren', *spoor, aentwoorde, beloove* – maar: *stroot* 'strot', *krook* 'kraak' (in *ne krook kraëge* 'een kraak krijgen').

– *oee*: *sproeet*, *goee* 'goed', *koeer*, *soeeze* 'soezen' – maar: *soeeda* 'soda', *toeebak* (naast, meer en meer, *tabak*) 'tabak'.
– *uu*: *zuur*, *uure* 'huren', *riddicuul*, *parrapluu* – maar: *zuuke* 'zoeken', *vuule* 'voelen', *vuure* 'voeren', *vruug* 'vroeg', *muug* 'moe' (dus nogal wat woorden met een lange *oe* in het AN), *duuzend* 'duizend', *duuvel* 'duivel', *abuus* 'abuis', *buuk* (naast, overwegend, *beuk*) 'beuk'.
– *eu*: *sleure*, *teut*, *kleur*, *veule* – maar: *zeun* 'zoon', *deur* 'door', *veur* 'voor', *meuge* 'mogen' (en nog meer woorden met lange *oo* in het AN), *eur* 'haar' (het voornaamwoord), *veul* (naast, frequenter, *veel*) 'veel', *zeuve* (naast, frequenter, *zeeve*) 'zeven' (telwoord), *teut* 'tuit'.

Een apart geval is de
– *aa*: deze klank komt in het Antwerps nooit voor in woorden waarin hij in het AN optreedt – zoals al gezegd, daar vinden we in het Antwerps typisch de *ôô*. In het Antwerps komt hij bijna uitsluitend voor in woorden die in het AN de tweeklank *ou* (in de AN-spelling *ou* of *au*) hebben: *blaa* en *blaat* (naast *blouw* en *blout*) 'blauw', *aad* (naast *oud*) 'oud', *laa* (naast *louw*) 'lauw', *aawers* (naast *ouwers*) 'ouders', *schaawer* (naast *schouwer*) 'schouder'. Maar toch ook in: *daawe* 'duwen', *aawelek* 'huwelijk'.

3.2.3 Tweeklanken

Het systeem van de tweeklanken of diftongen in het Antwerps verschilt heel erg van dat van het AN. Van de drie diftongen die er in het AN zijn (de *ei/ij*, de *ui* en de *ou/au*) heeft het Antwerps er maar één, namelijk de *ou*. Die klank verschijnt in het Antwerps meestal in woorden die hem in het AN ook hebben – bijvoorbeeld *knouwe* 'knauwen', *gouw* 'gauw', *koud*, *flouw* 'flauw' – maar die woorden hebben in het Antwerps meestal een uitspraakvariant met een lange *aa* (zie hierboven) – dus: *knaawe*, *gaa*, *kaad*, *flaa*.

Maar daarnaast heeft het Antwerps vijf diftongen die allemaal ontbreken in het AN. Ze hebben allemaal de klankeigenschap dat ze een verglijding inhouden van een heldere klinker naar de doffe 'sjwa' (de *e*).

– *ië*: vrijwel steeds in woorden die in het AN een lange *ee* hebben: *diële* 'delen', *fiëst* 'feest', *kiër* 'keer', *iën* 'één'. Maar bijvoorbeeld ook: *liëst* (naast *laëst*) 'lijst', *liëje* (naast *laëje*) 'leiden', *dië* 'die' (mannelijk enkelvoud), *liëg* 'laag'.

– *eë*: vaak in woorden met een *ee* in het AN: *leëve* 'leven', *geël* 'geel', *veëg* (naast *veeg*) 'veeg', *beër* 'beer'. Maar ook vaak in woorden met *aa* in het AN: *keës* 'kaas', *peërd* 'paard', *kleër* 'klaar'. En bijvoorbeeld ook in *dweës* 'dwars' (als karaktereigenschap).
– *aë*: vrijwel steeds in woorden die in het AN de tweeklank *ei*/*ij* hebben: *snaëje* 'snijden', *waëze* 'wijzen', *kraët* 'krijt', *waëgere* 'weigeren'. Maar ook: *draë* 'drie', *waëke* (naast *wiëke*) 'weken' (bijvoorbeeld in *zen boeëntsjes oep de waëk légge* 'zijn boontjes te weken leggen' met figuurlijke betekenis), *(oët)raëfele* '(uit)rafelen'.
– *oë*: in woorden met in het AN de diftong *ui*: *boës* 'buis', *sloëpe* 'sluipen', *kroën* 'kruin', *boël* 'buil'.
– *oeë*: vrijwel steeds in woorden met een lange *oo* in het AN: *boeën* 'boon', *loeëd* 'lood', *stoeëme* 'stomen', *oeëk* 'ook'. Maar ook bijvoorbeeld: *woeënstag* (naast *woengstag*) 'woensdag'.

3.2.4 Klinkerverkorting in bepaalde omgevingen

Het Antwerps heeft, net zoals veel andere Brabantse dialecten (zie bijvoorbeeld Keymeulen en Taeldeman 1985, De Schutter 2000, De Vriendt 2005), en in tegenstelling tot het AN, de eigenschap dat lange klinkers en diftongen in bepaalde klankomgevingen vaak kort worden (zie Nuyts 1989; de details van dit verkortingsproces verschillen soms echter vrij sterk tussen dialecten). Dat gebeurt in de allereerste plaats vrij systematisch als die klanken in een situatie komen waarbij ze door (ten minste) twee medeklinkers gevolgd worden, bijvoorbeeld bij toevoeging van een uitgang bestaande uit of beginnend met (een) medeklinker(s) in de vervoeging van werkwoorden, in de vorming van verkleinwoorden van naamwoorden, en in de trappen van vergelijking bij bijvoeglijke naamwoorden. Hier zijn enkele voorbeelden:

– In de vervoeging van werkwoorden: *koeëpe* 'kopen' – *a koept*, *weete* 'weten'. – *a wét* (hier moeten we dus aannemen dat er in feite een dubbele *tt* aanwezig is, namelijk de *t* van de stam en de *t* van de derde persoon enkelvoud, maar in de uitspraak horen we dat natuurlijk niet), *gôôpe* 'gapen' – *a gopt*, *geeve* 'geven' – *a géft*, *rôôpe* 'rapen' – *aj é geropt*.
– Bij verkleinwoorden: *neus* – *nöske*, *gaët* 'geit' – *gétsje*, *doëf* 'duif' – *döfke*, *kroeeg* 'kroeg' – *kroegske*.

– Bij de trappen van vergelijking: *klaën* 'klein' – *kléngder/kléngst, schoeën* 'schoon' – *schunder/schunst, broën* 'bruin' – *brön(g)der/brön(g)st, lief – lifst, vruug* 'vroeg' – *vrugst* (maar wel *liever* en *vruuger*, aangezien daar geen combinatie van medeklinkers ontstaat).

Dit verkortingsproces, dat in alle Brabantse en in veel Vlaamse dialecten voorkomt, is al eeuwen lang werkzaam, maar is nog heel levend: het wordt heel spontaan toegepast ook op 'nieuwe' woorden, als er maar aanleiding toe is, b.v. als na een lange klank ineens meer dan één medeklinker voorkomt. Zo komt het dat in het Antwerps heel in het algemeen lange klinkers en tweeklanken niet (vaak) optreden als ze in het woord gevolgd worden door combinaties van twee medeklinkers. Het feit dat veel van de verkortingsproducten van eeuwen geleden dateren verklaart trouwens ook waarom ze vanuit het hedendaagse Antwerps niet meer te begrijpen zijn: het is bijvoorbeeld helemaal niet duidelijk waarom de tweeklank *oë* tot *ö* verkort wordt.

Er zijn wel nogal wat uitzonderingen op die historische ontwikkeling (en dus op het nu nog productieve verkortingsproces). Zo is de verkorting bijvoorbeeld vaak niet opgetreden als de medeklinkercombinatie 'niet zwaar genoeg weegt' (dit wordt met heel veel voorbeelden voor een Antwerps plattelandsdialect beschreven in De Schutter 2000). Dat is vaak het geval als er een *s* in de medeklinkercombinatie voorkomt, een klank die uitspraaktechnisch erg 'gemakkelijk' is; dus: *fiëst* 'feest', *rôôze* 'razen' – *a rôôst, Boeëm* 'Boom' – *Boeëms, graës* 'grijs' – *graëst.* Nog een vrij systematische uitzondering vormen medeklinkercombinaties die beginnen met een *r*, een klank die sowieso erg vaak voor afwijkingen van algemene klankregels zorgt, in het Antwerps, maar ook in andere dialecten en in het AN. Daarom hebben we *waerek* 'werk', *pôôrs* 'paars', *viere* 'vieren' – *a viert, zeure* 'zeuren' – *a zeurt.* Maar er zijn ook minder systematische uitzonderingen, zo bijvoorbeeld *biën* 'been' – *biëntsje, loeën* 'loon' – *loeëntsje, leëve* 'leven' – *a leëft, schriëwe* 'schreeuwen' – *a schriëwt, kniele* 'knielen' – *a knielt.* En er zijn uitzonderingen op de uitzonderingen: zo is er bijvoorbeeld wel een verkorting in *moeër* 'waterketel' – *murreke, bier – birreke, bôôrd* 'baard' – *bordsje, vaer* 'ver' – *varder, varst.*

Het Antwerps kent ook een verkorting van lange klinkers in andere omstandigheden, waarvan de systematiek soms moeilijk te vatten is. Nog perfect begrijpelijk is dat verkorting af en toe optreedt in onbeklemtoonde

posities. Zo wordt bijvoorbeeld het 'onbepaalde wijzende woord' *zoeën* (zie hoofdstuk 4 hierover) vaak tot *zoen*: beklemtoond krijg je *ik wil zoeën boekske* 'ik wil zo een boekje', maar onbeklemtoond wordt het *zoen boekske kan ekik oeëk schraëve* 'zo'n boekje kan ik ook schrijven' (iets vergelijkbaars krijg je in *oeëk* 'ook' – *oek*, *dôôr* 'daar' – *dor*, en nog veel andere 'kleine woordjes'). Een ander voorbeeld is het woord *strôôt* 'straat', dat in reële straatnamen tot *strot* wordt omdat het daar inherent onbeklemtoond is: *de Diepestrot* 'de Diepestraat', *d Offeraendestrot* 'de Offerandestraat', *de Kievitstrot* 'de Kievitstraat'. Maar moeilijker te vatten is het fenomeen zoals het soms optreedt in de tegenwoordige tijd van werkwoorden, zo bijvoorbeeld in *gôôn* 'gaan' – *ik gon achter* 'ik loop achter (jou), ik volg (je)', *et got oover* 'het gaat over', of in *stôôn* 'staan' – *ik ston ier* 'ik sta hier', *a sto dôôr* 'hij staat daar' (maar bijvoorbeeld niet in *snaëje* 'snijden' – *ik snaë, a snaët*). Of zoals het soms te zien is in de verbuiging van bijvoeglijke naamwoorden, zo in *diën traën is laengk* 'die trein is lang' – *ne langen traën, dad is roeëd* 'dat is rood' – *ne roeje lap* 'een rode lap' (maar bijvoorbeeld niet in: *flaa* 'flauw' – *flaawe, zuut* 'zoet' – *zuute, lôôt* 'laat' – *lôôte*).

In een heel klein aantal gevallen is de afstand in uitspraak tussen de lange en de verkorte klinker trouwens 'groter dan normaal', zo bijvoorbeeld in *groeët* 'groot' – *grutter, grutst* (ook zo in *grutvôôder* 'grootvader'), en *schoeën* 'schoon' – *schunder, schunst.*

3.3 Smout en de recente geschiedenis van de Antwerpse klanken

Talen veranderen voortdurend, op alle mogelijke vlakken, en zo uiteraard ook dialecten, en zo uiteraard ook de klanken ervan. Voor een dialect zoals het Antwerps hebben we weinig betrouwbaar historisch bronnenmateriaal waarin we op een directe manier de klankontwikkeling ervan door de eeuwen heen zouden kunnen naspeuren. We beschikken natuurlijk wel over enkele passages in het literaire werk van auteurs zoals Bredero (*De Spaansche Brabander*), Huygens (*Trijntje Cornelis*) of Conscience waarin het Antwerps van toen wordt 'nagebootst' (daarover hebben we het nog in meer detail in hoofdstuk 7). Maar dergelijke teksten bieden – toch zeker wat de klanken aangaat – ook niet meer dan dat: een (in het ene geval al wat erger dan het andere) impressionistische nabootsing van (onder meer) de klankkleur van het dialect, zonder enige garantie dat dat consistent en getrouw

gebeurt, en dat de gebruikte spelling op een realistische manier de reële klanken weergeeft. Dit type van tekstmateriaal is dus zeer onbetrouwbaar en daarom erg moeilijk te gebruiken als een echte bron voor wetenschappelijke inzichten over de klankgeschiedenis – het kan hoogstens gebruikt worden als secundaire hulpbron. De geschiedenis schetsen van het Antwerpse klanksysteem is daarom in de eerste plaats een kwestie van 'hypothetische reconstructie', uitgaande van wat we weten over het algemene 'Westgermaans', de taal gesproken in onze regio's in de periode van de Germaanse volksverhuizing, waaruit onder meer (de verschillende dialecten van) het Nederlands, het Duits en het Engels zijn ontstaan. Dit is een erg complexe en (wetenschappelijk) technische onderneming, die ver buiten het bestek van dit boek valt – wie toch belangstelling heeft kan terecht in Taeldeman (1978) voor een schets van de ontstaansgeschiedenis van het klinkersysteem van de Vlaamse en Brabantse dialecten vanaf het Westgermaans tot de achttiende eeuw, en in Nuyts (1989) voor toepassing daarvan op het Antwerpse klinkersysteem, inclusief een verdere doortrekking tot op vandaag.

Voor de recentere geschiedenis hebben we echter wel een belangrijke bron, namelijk de beschrijving in *Het Antwerpsch dialect, met eene schets van de geschiedenis van dit dialect in de 17^e^ en de 18^e^ eeuw* van Herman Smout, gepubliceerd in 1905 maar eigenlijk al voltooid in 1898. Dit boekje biedt in de eerste plaats een uitvoerige schets (volgens de toen gangbare wetenschappelijke inzichten) van het klanksysteem en de 'vormleer' van het late negentiende-eeuwse Antwerps. Zoals ook Yvette Stoops in haar inleiding tot de heruitgave van het boekje in 1980 opmerkt, zijn er heel veel bedenkingen te formuleren bij de manier waarop Smout de klanken en de woordvorming van het Antwerps van de late negentiende eeuw beschrijft. En dat betreft niet alleen het 'primitieve' beschrijvingsapparaat, dat helemaal niet meer voldoet aan onze huidige wetenschappelijke inzichten. Er is ook vaak voorzichtigheid geboden met Smouts observaties op zich, en het staat zo goed als vast dat er echte fouten zitten (onder meer) in zijn beschrijving van het klanksysteem, vooral dan wat betreft de klinkers. Zo beweert Smout bijvoorbeeld dat de huidige tweeklanken *ië, eë* en *oeë* in het Antwerps van toen gewone lange klinkers waren. Er zijn echter heel veel goede redenen om aan te nemen dat dit ook toen al tweeklanken waren, met min of meer dezelfde uitspraak als nu. Ook van de in de titel van Smouts boekje beloofde 'schets van de geschiedenis van het dialect in de zeventiende en achttiende eeuw'

moet men niet veel verwachten: Smout maakt daarbij gebruik van het hierboven al genoemde relatief onbetrouwbare bronnenmateriaal, en zijn analyse ervan is bovendien erg onsystematisch en oppervlakkig, dus in wezen onbruikbaar.

Niettemin biedt Smout een – met de nodige voorzichtigheid te hanteren – relatief goede basis om het Antwerps van de late negentiende eeuw te vergelijken met het huidige Antwerps. Die vergelijking toont dat het systeem van de medeklinkers en van de korte en lange klinkers in die periode niet veranderd is, maar dat er wellicht wel een verandering is opgetreden in het systeem van de tweeklanken. Smout vermeldt namelijk twee diftongen die nu niet meer bestaan in het Antwerps, namelijk de (in zijn notatie) *ay*, uit te spreken zoals de klinker in het (zuidelijke) Duitse *Stein*, *Bein*, en de *oy*, uit te spreken zoals de klinker in het (zuidelijke) Duitse *Beute*, *heute*, of zoals in het Engelse *boy*. En volgens zijn beschrijving bestonden de huidige *aë* en *oë* toen nog niet. Die *ay* en *oy* komen echter wel grotendeels voor in dezelfde woorden waarin nu (respectievelijk) de *aë* en de *oë* verschijnen, en we mogen daarom aannemen dat er in de afgelopen honderd jaar inderdaad een verschuiving is opgetreden van *ay* naar *aë*, en van *oy* naar *oë*. Deze veronderstelling past ook perfect in het beeld van de klinkergeschiedenis geschetst in Taeldeman (1978).

Er is echter veel meer veranderd in de uitspraak van (groepen van) individuele woorden in het Antwerps. Hier is een overzichtje van enkele van de meest opvallende verschillen sinds Smout (we 'vertalen' de woorden zoals Smout ze schrijft in het spellingsysteem dat we in dit boekje gebruiken; we gaan wel uit van een waar mogelijk 'wetenschappelijk gecorrigeerde' versie van Smouts analyse, zo bijvoorbeeld wat betreft de tweeklanken *ië*, *eë* en *oeë*).

– In veel woorden waarin het Antwerps nu (meestal) een *é* heeft, werd in Smouts tijd nog een *a* uitgesproken, bijvoorbeeld *klantsje* 'kleintje', *baltsje* 'bijltje', *gatsje* 'geitje', of de uitgang *at* 'heid' zoals in *girrechat* 'gierigheid'. Sporadisch hoort men in sommige van die woorden ook nu nog een *a*, bijvoorbeeld in *klantsje* en in de uitgang *at*, maar zelfs in die gevallen is nu het alternatief met de *é* – *kléntsje*, *girrechét* – duidelijk aanwezig, zo niet dominant. En in veel woorden bestaat de oude vorm met de *a* niet meer, zo hoort men nu nog enkel *béltsje* en *gétsje*.

UNIVERSITÉ DE GAND

RECUEIL DE TRAVAUX

PUBLIÉS PAR

LA FACULTÉ DE PHILOSOPHIE ET LETTRES

30e FASCICULE

HET

ANTWERPSCH DIALECT

MET EENE SCHETS

VAN DE GESCHIEDENIS VAN DIT DIALECT

IN DE 17e EN DE 18e EEUW

DOOR

HERM. SMOUT

GAND

LIBRAIRIE SCIENTIFIQUE E. VAN GOETHEM

Rue des Foulons, 1 (près de l'Université).

—

1905.

Titelblad van Het Antwerpsch dialect door Herman Smout

– In Smouts tijd sprak men nog van *liëst* 'lijst', *beschiëd* 'bescheid', *iëkel* 'eikel' en *iëke* 'ijken' terwijl men in het Antwerps van nu *beschaëd, aëke* en (meestal) *laëst* en *aëkel* zegt. Voor de beide laatste woorden bestaat de oude uitspraak nog, maar die is erg zeldzaam geworden en is zonder twijfel aan het verdwijnen.

– Smout spreekt van *iever* 'ijver' en *vliem* 'vlijm', woorden die nu met *aë* uitgesproken worden. Soms bestaat de oude uitspraak nog, naast de nieuwe, bijvoorbeeld in *tieger* 'tijger' (naast *taëger*). Enkele woorden hebben de oude uitspraak helemaal bewaard: *bie* 'bij' en *bieterkes* 'bijtertjes' (kindertaal voor 'tanden').

– Smout heeft het nog over *vier* 'vuur', *bestiere* 'besturen' en *dier* 'duur' (de twee eerste al met een alternatieve uitspraak met *uu,* het laatste echter nog niet), terwijl we in dergelijke woorden nu uitsluitend een *uu* hebben.

– Veel woorden waarin het huidige Antwerps een *u* heeft, werden in Smouts tijd nog met een *ö* uitgesproken, zo bijvoorbeeld *bör(re)ger* 'burger', *Tör(re)k* 'Turk', *kör(re)k* 'kurk', *lör(re)ke(n)* 'lurken' (we zetten de tussen-sjwa telkens tussen haken omdat Smout ze zelf niet schrijft – we nemen echter aan dat ze er toen ook al was, en nu is ze er zeker in al deze woorden, ongeacht de klinkerverandering). Enkel in sommige ervan hoor je ook nu nog af en toe de oude klinker: *törref* 'turf', *snörreke* – maar zelfs in die gevallen bestaat het alternatief *turref* en *snurreke*, en het is wellicht een kwestie van tijd voor ook hier de oude uitspraak verdwenen is.
– Smout heeft het nog stelselmatig over *alboem* 'album', *dôôtoem* 'datum', *noemmeroo* 'numero', *roem* 'rum' – deze uitspraak met *oe* bestaat wel nog steeds, maar wordt steeds meer vervangen door die met *u* (of soms met sjwa, zoals in *dôôtem*).
– Volgens Smout sprak de laat-negentiende-eeuwse Antwerpenaar nog van *grummas* 'grimas', *klumme* 'klimmen', *tummere* 'timmeren', *rumpel* 'rimpel', allemaal woorden waarin we nu een *i* horen. In enkele woorden zoals *slum* 'slim' en *zjumnas(tik)* 'gymnastiek' hoort men ook nu nog af en toe de oude uitspraak, maar, andermaal, ook hier is de nieuwe uitspraak met een *i* volop aanwezig en in opmars.
– In het Antwerps van Smout werden woorden die in het huidige AN met *ouw* of *auw* gespeld worden in open lettergreep (dus als er geen medeklinker op volgt) stelselmatig met *aa* uitgesproken, een uitspraak die ook nu nog steeds bestaat, maar nu erg vaak (en wellicht steeds meer) naast zich een uitspraak met *ou* heeft staan. Dus: vroeger *paa* – nu ook *pouw* 'pauw', vroeger *braawe* – nu ook *brouwe* 'brouwen', enzoverder. Als de combinatie *ou(w)/au(w)* echter gevolgd werd door een andere medeklinker, dan was er volgens Smout enkel een uitspraak met *ou*: *pous* 'paus', *blout* ' blauw' (als alternatief voor *blaa*), *oud* 'oud'. Opmerkelijk is dat we in veel van die gevallen in het huidige Antwerps net de ontwikkeling van een variant met *aa* krijgen (of in sommige gevallen een lichtjes afwijkende variant van die klank, die wat in de richting van de *ôô* gaat maar er zeker niet mee samenvalt) – *paas, blaat, aad, zaat* 'zout'.
– Nogal wat woorden hadden in Smouts tijd een *eë* maar hebben nu een andere klinker, vaak, maar niet altijd, een *ee*: *meël* is nu *meel* (of soms ook *miël*), *veëg, reëge* 'regen' of *geëvel* 'gevel' komen nog sporadisch voor maar zijn nu vaak of meestal *veeg, reege, geevel. Leërs* 'laars' is nu *lôôrs, geëf* 'gaaf' is

nu *gôôf.* Sommige woorden zijn wel gebleven zoals in Smouts tijd, bijvoorbeeld *geël* 'geel', *keël* 'keel' en *beër* 'beer'.
– Smout noteert *voeng* 'ving' en *goeng* 'ging', terwijl het Antwerps deze verleden tijden nu met een *i* vormt. De verleden tijd *oeng* 'hing' is wel blijven bestaan, naast een nieuwere variant met *i.*
– De negentiende-eeuwse Antwerpenaar zei *gemayn* 'gemeen', *blayke* 'bleken', *slaype* 'slepen' (allemaal met de tweeklank die nu in principe *aë* is geworden), maar de eenentwintigste-eeuwse Antwerpenaar zegt *gemiën, bliëke* en *sleepe.*
– Ten tijde van Smout was het onbeklemtoonde persoonlijke voornaamwoord voor de eerste persoon meervoud nog stelselmatig *me* 'we', om het even of het voor of na het werkwoord optrad. Nu komt die vorm nog sporadisch voor, en sowieso enkel als het woord volgt op het werkwoord (zie ook hoofdstuk 4 hierover). Zo kun je nog horen: *gon me nor oës?* 'gaan we naar huis?' en *wille me dad is probeere?* 'willen we dat eens proberen?', maar je hoort minstens even vaak een *we* in dergelijke uitingen, en je hoort enkel nog *we gon nor oës* en *we wille da probeere.*
– Volgens Smout viel een *t* of *d* vrij stelselmatig weg tussen een *n* en een *s*, bijvoorbeeld in *Ollans* 'Hollands', *Géngs* 'Gents', *kings* 'kinds', *fongse* 'fondsen', nu echter in de meeste gevallen niet meer (nu zegt de Antwerpenaar dus *Ollands, Géngts, kingds, fondse*). Sporadisch hoor je nog wel *en vongst* 'een vondst', en *zen séngze* 'zijn centen'.
– In Smouts Antwerps viel de eind-*n* van bijvoeglijke naamwoorden vóór een onzijdig naamwoord in sommige omstandigheden weg – bijvoorbeeld *e klaë veuleke* 'een klein veulentje', *e schoeë snötsje* 'een mooi snuitje', *klaë geld* 'klein geld' – sporadisch hoort men dit ook nu nog, maar de meeste Antwerpenaars spreken hier de *n* nu wel uit. Dezelfde opmerking geldt voor de toen nog achterwege blijvende *n* in werkwoorden zoals *paëze* 'peinzen' en *graëze* 'grijnzen' (in dit laatste geval bestaat de uitspraak zonder *n* zelfs helemaal niet meer).
– Er zijn in Smouts boekje ook nogal wat losse woorden met een verandering in de uitspraak op te tekenen, zo bijvoorbeeld (we geven telkens eerst het woord volgens Smout, dan het huidige woord): *béssem* 'bezem' – *beezem, tén* 'tin' – *tin, niet* – *ni, lotte* 'loten' – *loote, buut* 'buit' – *boët, buuk* 'beuk' – *beuk* (de oude vorm komt ook nu nog voor, maar zelden), *léster* 'lijster' – *laëster, veul* 'veel' – *veel* (hoewel ook hier de oude vorm sporadisch nog

voorkomt), *mutte* 'moeten' – *moette*, *garst* 'gerst' – *gérst*, *olp* 'hielp' – *ielep*, *begost* 'begon' – *begon* en *kost* 'kon' – *kon* (hoewel in deze laatste twee woorden ook nu af en toe de oude uitspraak nog te horen is).

Zeer veel van de veranderingen die in de laatste eeuw opgetreden zijn, kunnen geduid worden als rechtstreekse beïnvloeding vanuit het AN: wie het bovenstaande overzicht doorneemt, zal merken dat in veruit de meeste gevallen de huidige uitspraak van de woorden dichter bij de uitspraak van het AN ligt dan de uitspraak in Smouts tijd. Die bevinding ligt helemaal in de lijn van wat we in hoofdstuk 6 in verband met Antwerpse woordenschat presenteren. In dit opzicht deelt het Antwerps het lot van zo vele andere dialecten (stadsdialecten wellicht nog meer dan plattelandsdialecten): een algemene tendens tot toenadering tot de standaardtaal, de taalvariant van het Nederlands met het hogere prestige, waar we bovendien allemaal steeds vaker mee geconfronteerd worden; en dat niet alleen via de media. De toenemende mobiliteit in een metropool als Antwerpen zal dit proces in de toekomst alleen maar versterken, met steeds meer oorspronkelijke Antwerpse dialectsprekers die de stad om beroeps- en andere redenen verlaten en in andere dialectomgevingen terecht komen, en met steeds meer moedertaalsprekers van andere dialecten en talen die zich om dezelfde redenen in Antwerpen komen vestigen, waarbij iedereen in de dagelijkse omgang voor de verstaanbaarheid steeds meer gebruik maakt van het AN (de Belgisch-Nederlandse variant ervan) of van het 'Verkavelingsvlaams'.

Het is uiteraard ditzelfde proces dat ook nu al mede de oorzaak is van het zo goed als geheel verdwijnen van dialectverschillen binnen de ruimere stedelijke regio van Antwerpen (zie ook het eerste hoofdstuk hierover). Tot een aantal decennia geleden kon men daarin vrij duidelijk onderscheiden tussen de dialectvarianten van de oude stadskern, van de Seefhoek, van het Kiel, van Deurne en Merksem, van Borgerhout, van Hoboken, van Mortsel – op dit ogenblik is er van die variatie nauwelijks nog iets overgebleven. Misschien afgezien van een zeldzaam relict, hier en daar, zoals de uitspraak van *gölle* tegenover *golle* 'jullie', of het al dan niet optreden van een lidwoord bij vrouwelijke eigennamen – maar daarover hebben we het in het volgende hoofdstuk, respectievelijk bij de bespreking van het zelfstandig naamwoord en van de persoonswoorden.

4. Woordvormen

4.1 Vormkenmerken van het zelfstandig naamwoord

Zelfstandige naamwoorden zijn woorden die van nature voorafgegaan kunnen worden door een bepaald lidwoord (*de* of *het*). In veel dialecten, bijvoorbeeld het Hollands, en dus ook de Nederlandse standaardtaal, geldt dat niet over de hele lijn: eigennamen zoals *Jan* of *Marie* of *Janssens* zijn wel zelfstandige naamwoorden, maar daar kunnen wij niet zomaar *de* voor plaatsen. In het Antwerps kan dat wel, althans in een aantal gevallen, maar daar zit blijkbaar wat variatie op. Het kan in ieder geval wél, voor alle sprekers van het Antwerps, als de drager van de eigennaam (een familienaam zowel als een voornaam) een man is: *de Jaenses* (als het om een man gaat) en *de Jan* zijn voor alle Antwerpenaren perfect aanvaardbaar. Sterker zelfs: wie dat niet zegt bewijst dat hij of zij niet van *t stad* is. Het lidwoord *de* kan echter niet, voor geen enkele Antwerpenaar, bij de familienaam van een vrouw (zoals in het AN dus). De variatie is er bij voornamen van vrouwen. Voor één groep Antwerpenaren kan ook daar geen lidwoord optreden: die hebben het dus over *Marie*, en niet *de Marie*. Maar een andere groep kan het wel degelijk hebben over *de Marie*. Dit gebeurt vooral om een zekere affiniteit met de genoemde uit te drukken: bij leden van het gezin of de directe familie is het dan normaal, maar ook voor goede bekenden is het heel goed bruikbaar. Mogelijk hangt dit onderscheid tussen sprekers samen met wijk-

verschillen binnen de stad: de Seefhoekenaar onder ons kent het eerste systeem, de uit de zuidelijke rand van de stad afkomstige familie van de andere ondergetekende (vooral Berchem) kent het andere systeem.

Van de meeste gewone zelfstandige naamwoorden kunnen twee vormen afgeleid worden: het meervoud en het verkleinwoord. Daarover hebben wij het in de volgende punten.

4.1.1 Meervoudsvorming

De meervoudsvorming van de Antwerpse zelfstandige naamwoorden komt over het algemeen erg goed overeen met die in het AN, zowel wat betreft de vorm van de meervoudsuitgang (afgezien dan van het frequente(re) weglaten van de eind-*n* in het Antwerps, dat we in hoofdstuk 3 al genoemd hebben) als wat betreft het optreden ervan.

Als er een verschil is tussen een enkelvouds- en een meervoudsvorm in een naamwoord, dan heeft de tweede normalerwijze een uitgang. Er zijn een paar uitzonderingen waarbij geen meervoudsuitgang optreedt, en die komen meestal overeen met wat ook in de Nederlandse standaardtaal voorkomt. Zo staat tegenover *iëne frang/euroo* 'één frank/euro' ook *ongderd frang/euroo*. En zo hebben we ook *der was vaëf man én ne peërdekop oep de voetbal vandôôg* 'er was vijf man en een paardenkop – dat wil zeggen: amper iemand – bij het voetbal vandaag'. Merk op dat het werkwoord *was* in het enkelvoud kan blijven (*wôôre* 'waren' zou ook wel kunnen), daarmee wordt dus aangeduid dat het om een collectief van vijf mensen gaat (want ondanks het gebruik van *man* kunnen er ook vrouwen bij zijn). Afwijkend van het AN is echter het volgende paar: *e joengk* 'een jong, kind' – *de joeng* 'de jong(er)en, kinderen'. In het meervoud is er ooit een eind-*e* geweest, maar die is al heel lang geleden weggevallen. Toen de Antwerpenaar nog contact had met het plattelandsleven, lang geleden dus, was er ook nog het paar *en koej* 'een koe' – *koej*. Maar als meer dan één van die beesten bedoeld wordt, luidt het nu wel algemeen *koejje(n)*. Er zijn ook woorden waar (in tegenstelling tot het AN) in het meervoud zowel een vorm met als één zonder uitgang mogelijk is: *vaëf liter(s) wôôter* 'vijf liter water' bijvoorbeeld. (Dit geldt in feite ook voor *frang(e), euroo(s)* en *man(ne)*, maar daar heeft, zoals in het AN, de meervoudsvorm met een uitgang een andere betekenis dan die zonder: in de eerste gaat het dan niet meer om een collectief, maar om individuele munt-

stukken en personen van het mannelijke geslacht). Maar zoals gezegd, over het algemeen zijn de woorden die in de standaardtaal zonder uitgang kunnen voorkomen, ook in het Antwerps present.

Er zijn vier verschillende meervoudsuitgangen in het Antwerps, we presenteren die hier in dalende orde van frequentie.

Meervoud op -e(n):

Deze meervoudsvorm treedt op in de grote meerderheid van de woorden. Bij woorden met maar één lettergreep in het enkelvoud is dit zowat de enige mogelijkheid, op luttele uitzonderingen na, namelijk *bruur* 'broer' – *bruurs* (maar dat woord was vroeger dan ook tweelettergrepig, namelijk zoiets als *bruuder*), en enkele woorden die een meervoud op *-es* kunnen krijgen (zie hieronder). Het komt ook vaak voor bij meerlettergrepige 'eigen' woorden en bij leenwoorden, maar, zoals we hieronder nog uitvoeriger zullen bespreken, bij veel daarvan is er voor dat meervoud op *-e(n)* ook een alternatieve meervoudsvorm op *-s*. Slechts enkele van die woorden nemen uitsluitend *-e(n)*, zonder wisselvorm met *-s*, zo bijvoorbeeld *éngel – éngele, middel – middele, zwôôluuw – zwôôluuwe*, alweer net zoals in de Nederlandse standaardtaal. Smout (1905) geeft voor het Antwerps van een eeuw geleden ook aan dat *appele* de enig mogelijke vorm was. Maar dat is nu dus niet meer zo.

Meervoud op -s:

Ook nog vrij talrijk zijn meervouden op *-s*. Die komen veel voor in leenwoorden, en merkwaardig genoeg bijna over de hele lijn in dezelfde woorden als in de Nederlandse standaardtaal (en in andere dialecten): we hebben bijvoorbeeld *ottoos* 'auto's', *villas, portiers* (in de betekenis van 'deurwachters'), *ékspeërs* 'experts', *sjambrangs* 'deurlijsten', maar daarentegen *offesiere* 'officieren', *portiere* 'portieren van een auto', *kanonne, dijamaente* 'diamanten'. Hoe dat verschil in de meervoudsvorming van leenwoorden tot stand gekomen is, en hoe het komt dat het in heel verschillende dialecten toch op dezelfde manier gebeurd is, kunnen wij hier wel overslaan. Om eerlijk te zijn: ook de taalwetenschappers weten het niet, of toch niet helemaal.

De uitgang *-s* komt ook in een aantal woorden voor die altijd al in de dialecten bestaan hebben, of er al zo lang deel van uitmaken dat we ze niet meer als 'vreemd' voelen. Voorbeelden daarvan zijn *keërels* 'kerels', *peërels* 'parels', *vôôders* 'vaders', *kôôters* 'katers', *oëjers* 'uiers', *trolles* 'tralies'. Ook dit

omvat merkwaardig genoeg meestal dezelfde woorden die ook in de Nederlandse standaardtaal *-s* hebben. Er is wel vaak concurrentie van het eerste type van meervoudsvorming, dat met *-e(n)* (zie hierboven). Dat zien wij bijvoorbeeld bij *appel – appels/appele* en *meubel – meubels/meubele*, waar in het hedendaagse Antwerps de twee vormen kunnen (al groeit de voorkeur voor de vorm met *-s*, ook weer net als in het Nederlands). Er zijn bij al deze woorden (ook de leenwoorden) overigens weinig echte regels in verband met wanneer ze een meervoud op *-e(n)* kunnen krijgen, en wanneer (enkel) één op *-s*. Voor zover die er wel zijn, komen Antwerps en Standaardnederlands ook hier in opmerkelijke – en onverklaarbare – mate overeen.

Ten slotte krijgen ook alle woorden eindigend op doffe *e* de uitgang *-s*, daarbij dus ook alle verkleinwoorden (bijvoorbeeld *mannekes* 'mannetjes'). Gewone woorden zijn *taentes* 'tantes', *gewoeëntes* 'gewoonten', *gruntes* (maar tegenwoordig hoor je ook *grunte(n)*) 'groenten'. Maar als in het Antwerps die eind-*e* weggevallen is, dan wordt het automatisch *-e(n)*: *nen déftegen tip* 'een serieuze kerel' – *déftege tippe, poeës* 'pauze' – *poeëze, boeet* 'boete' – *boeete, sireën* 'sirene' – *sireëne.*

Meervoud op -es:

Het Antwerps kent ook nog marginaal een meervoud op *-es*. Zo bijvoorbeeld in *ém* 'hemd' – *émdes, kous – kouses, béd – béddes, dingk* 'ding' – *dinges, zôôk* 'zaak'– *zôôkes.* In de tijd van Smout (1905) was dit nog de normale meervoudsvorm bij deze woorden, maar in het huidige Antwerps heeft hij zware concurrentie van het meervoud op *-e(n)*. De jongste generaties gebruiken wellicht bijna uitsluitend deze laatste vorm – hoewel vormen zoals *émdes* en *dinges* toch een zekere 'weerstand' bieden, en ook *zôôkes* wordt nog vrij vaak gebruikt in de uitdrukking *g ét der gin zôôkes mé* 'het gaat je niets aan', maar dan ook enkel in die ene uitdrukking. En zelfs daarin wint het meervoud op *-e(n)* duidelijk terrein. Nog iets vergelijkbaars: *oep zen ukkes zitte* 'gehurkt zitten').

Meervoud op -ere(n):

Dit is de minst frequente meervoudsvorm. Het best bekende naamwoord met die vorm is *kingd – kingdere.* Op de tweede plaats komen drie wat speciale gevallen: *aë* 'ei' – *aëre, blad – blôôre* (of soms ook *bloëre*) en *kliët* 'kleed' – *kliëre.* In die drie gevallen hebben wij eigenlijk alleen *-re* over. Merk ook

op dat het laatste woord in het enkelvoud eigenlijk een andere betekenis heeft (namelijk 'dames- of meisjesjurk') dan in het meervoud, waar het hetzelfde betekent als *kleren* in het Nederlands. In de Nederlandse standaardtaal is het aantal woorden dat *-eren* als uitgang neemt ook niet overweldigend, maar het is toch heel wat groter: zo zijn er daar bijvoorbeeld ook *kalf – kalveren*, *lam – lammeren*, en *lied – liederen*. Dat is aan een Antwerpenaar niet besteed. Wat nog niet wil zeggen dat hij dan iets zal gaan zeggen als *kalve*, *lamme* of *liede*. In de grond kan geen enkele normale meervoudsuitgang bij die woorden. Dat wordt dan elegant zo opgelost: tegenover *e lam*, *e kalf* of *e lied* staan *lammekes*, *kalfkes* en *liekes*. Trouwens, ook in het enkelvoud van die woorden zal de Antwerpenaar bij voorkeur het verkleinwoord gebruiken; dat geldt zeker voor het laatste woord: een Antwerpenaar zegt bijna altijd *lieke*, zelden of nooit *lied*. Op die manier wordt het allemaal toch weer een stuk 'regelmatiger'.

4.1.2 Verkleinwoorden

Verkleinwoorden komen niet in alle talen voor (het Engels bijvoorbeeld heeft er geen), maar waar ze voorkomen maken sprekers er graag en veel gebruik van. Het Antwerps vormt daar zeker geen uitzondering op, integendeel: wie ooit een Antwerpse markt bezocht heeft, heeft zeker iets gehoord als *allee madammeke, twië killookes tommatsjes, én vör aa vör e préske van féfteg frangeskes* (het gaat uiteraard over de verkoop van 2 kilo tomaten speciaal voor deze klant voor de prijs van 50 frank). Misschien zijn intussen de *frangeskes* vervangen door een bedrag in *eurookes* en *séntsjes*, maar dat bewijst alleen maar dat de verkleiningswoede lééft.

Net als in alle Nederlandse dialecten en in het AN hebben de meeste zelfstandige naamwoorden een verkleinvorm. Maar ook veel bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden hebben zoiets: zo staan naast *stil*, *zuut* 'zoet', *kalm* of *strak* 'straks' de verkleinvormen *stillekes*, *zuutekes*, *kalmkes* en *strakskes*. Deze laatste 'verkleinvormen' worden als bijwoordelijke bepalingen gebruikt, om te beschrijven hoe of wanneer de handeling plaats (gehad) heeft: *a zol da strakskes wél iël zuutekes nor binne lôôte loeëpe* 'hij zal dat straks wel heel zoet naar binnen laten lopen', of *z ee maë kalmkes lôôte verstôôn da t na stillekes ôôn genoeg was gewést* 'ze heeft mij in alle kalmte laten verstaan dat het nu langzaam aan wel genoeg was geweest'.

Bij bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden is het verkleinsuffix *-(e)kes* of *-skes* (dit laatste alleen na een woord eindigend op *k*), altijd met *k* dus. Bij zelfstandige naamwoorden is er meer variatie in de uitgang. Meestal wordt het verkleinwoord hier gevormd met *-(e)ke*, zo bijvoorbeeld *vis – viske, glas – gloske, prul – prulleke, lat – latteke.* Als het enkelvoudige woord op *k* of *g* eindigt krijgen wij echter (net als bij de bijvoeglijke naamwoorden) *-(e)ske*, zoals in *rok – rokske, deuk – dökske, brug – bruggeske, boog – bogske.* Het al of niet optreden van een *e* in de uitgang wordt door heel ingewikkelde regels gestuurd. (Over de verkorting van de lange klinkers in veel van deze en volgende voorbeelden hebben we het al gehad in hoofdstuk 3; in *glas – gloske* treedt er overigens een merkwaardige klinkerverandering op: dat komt omdat het verkleinwoord in dit geval eigenlijk historisch gevormd is op basis van de meervoudsvorm *glôôze*, en de *ôô* daarin is dan verkort tot *o* in het verkleinwoord). Maar er is naast de net genoemde uitgang(en) nog een andere: veel woorden die eindigen op de medeklinkers *l, n, d* of *t* hebben normaal een verkleinvorm die nogal sterk aan die van de standaardtaal herinnert, namelijk op *-(t)sje.* Kijk maar naar *wiel – wiltsje, keërel* 'kerel' – *keëreltsje, ôôn* 'haan' – *ontsje, voeet – voetsje, poeërt* 'poort' – *poertsje, bord – bordsje.* Alleen als onmiddellijk voor die medeklinkers een korte klinker verschijnt, is dat vaak niet zo: zo hebben we in het Antwerps *pot – potteke, béd – béddeke, bol – bolleke, zon – zonneke.* Maar woorden die in het enkelvoud een korte klinker hebben en in het meervoud een lange, hebben gewoonlijk toch ook weer *-(t)sje*, zoals in *gat – gotsje* (met hetzelfde verhaal voor de klinkerwissel als in *gloske*), *kot – kotsje, lot – lotsje, slot – slotsje.* Maar er is ook *ol* 'hol' – *olleke*, ondanks het meervoud *oole.*

Het lijkt allemaal nogal ingewikkeld, maar de spreker van het Antwerps vergist zich (bijna) nooit. Soms is er wel wat verwarring: is het verkleinwoord bij *drôôd* 'draad' nu *drodsje*, of is het *drôôjke*? Die verwarring is er doordat dit woord in het meervoud de *d* vervangt door een *j* (*drôôje*). We hebben dus eigenlijk twee verschillende stammen, en die kunnen in de verkleinvorm allebei gebruikt worden. Op bijna dezelfde manier hebben wij bij *kingd* zowel *kindsje* als *kinneke*; alleen: hier is de tweede vorm zeker veel populairder bij de dialectspreker. Maar dat komt waarschijnlijk door nog wat anders, namelijk het volgende.

Wat wij net beschreven hebben, is wat elke Antwerpenaar als zijn 'normaal debiet' heeft. Maar taal laat zich niet aan zo'n 'normaal debiet' vangen: taal

gaat daar altijd buiten als daar goede redenen voor zijn, ook het Antwerps. In de speciale meervouden op *-(e)ke* is de 'goede reden' te zoeken in de uitdrukking van affectiviteit, bijvoorbeeld in taalgebruik tegen kinderen. En dus horen wij in die taal ook wel eens spreken van *e wieleke* bijvoorbeeld in de Antwerpse versie van een bekend Nederlands kinderlied *én et masjinisje drôôiden on e wieleke,* 'en het machinistje draaide aan een wieltje', en soms horen wij ook wel eens een bezorgde mama zeggen: *pas oep vör oe voeetekes* 'opgelet voor je voetjes'. In *voeetekes* zijn er zelfs twee 'zonden' tegen het Antwerpse dialectsysteem, we zouden namelijk *voetsjes* moeten hebben, met korte klinker. Maar het moet kunnen, en het kan dus ook. Ook het boven genoemde *kinneke* behoort tot deze groep van 'speciale affectieve meervouden' van woorden, die vooral in kindertaal voorkomen.

4.2 Het woordgeslacht en wat daarmee samenhangt

4.2.1 Het drieledige woordgeslacht

Het is wel bekend dat alle zuidelijke dialecten van het Nederlands een drieledig woordgeslachtssysteem hebben voor de zelfstandige naamwoorden, en zo dus ook het Antwerps:

– Er zijn onzijdige naamwoorden, die we onder meer herkennen aan het feit dat er *et* 'het' als bepaald lidwoord voor kan staan (bijvoorbeeld *et pak, et kingd, et manneke*), of dat we er met datzelfde woord *et,* maar dan gebruikt als persoonlijk voornaamwoord, naar kunnen verwijzen – bijvoorbeeld *aj eeg et grasmasjing naj aëndelek wéggezét, et stoeng ier ol viërting dôôgen in de wég*' 'hij heeft de grasmaaier nu eindelijk weggezet, hij stond hier al twee weken in de weg'.
– Vrouwelijke naamwoorden kunnen voorafgegaan worden door *de* (bijvoorbeeld *de kas* 'de kast', *de zikte* 'de ziekte', *de vraa* 'de vrouw'), en ernaar verwijzen kan gebeuren met *ze* – bijvoorbeeld *de tôôfel moet nor binne, pakt ze meej oep.*
– Mannelijke naamwoorden ten slotte kunnen *de(n)* voor zich krijgen (bijvoorbeeld *den tak, den drôôd* 'de draad', *de véngt* 'de vent'), en verwijzing gebeurt met *aë* of *em* – bijvoorbeeld *den achtermuur is smeëreg gewörre, ge*

zult em moette schildere 'de achtermuur is smerig geworden, je zult hem een verfje moeten geven'.

Aan de zelfstandige naamwoorden zelf kun je zelden of nooit zien tot welk van de drie geslachten ze behoren (hoewel woorden op *-te* altijd vrouwelijk zijn, en verkleinwoorden even voorspelbaar altijd onzijdig).

Maar er zijn dus woorden die wel verschillende vormen aannemen naargelang van het geslacht van het woord waar ze bij terecht komen, zo bijvoorbeeld het bepaalde lidwoord, zoals hierboven al geïllustreerd. In de volgende onderdeeltjes geven wij een overzicht van hoe dat gebeurt voor de verschillende soorten van woorden waarop dit van toepassing is. Het zal wel meteen opvallen dat de situatie voor al die woordsoorten in het Antwerps altijd veel complexer is dan in het AN, in de zin dat er telkens een veel grotere vormvariatie optreedt.

Overigens: als je een dialect vergelijkt met de standaardtaal, zijn er op het gebied van woordgeslacht nogal eens verschillen, en dat is ook zo voor het Antwerps. Het onzijdige *grasmasjing* van hiervoor (vrouwelijk in het AN) is daar al een voorbeeld van. Smout (1905) geeft voor het dialect van een eeuw geleden hele lijsten van voorbeelden. Heel veel daarvan doen voor de Antwerpenaar van vandaag nogal gek aan, en dat wil dus zeggen dat het geslacht waarschijnlijk nogal vaak veranderd is. Maar ter illustratie geven wij hier nog een paar voorbeelden van woorden die ook nu nog een ander geslacht hebben in het Antwerps en in het AN. We beperken ons tot gevallen die in het Antwerps mannelijk of vrouwelijk zijn maar in het AN onzijdig, of omgekeerd, omdat daar de verschillen het meest opvallen door het verschillende lidwoord (maar in Smout zijn er ook illustraties van mannelijk-vrouwelijk-verschillen). We markeren het geslacht hier dan ook met het bepaalde lidwoord *de* of *et*, we geven alleen de Antwerpse vorm (tenzij de AN-vorm nodig is voor de verstaanbaarheid): *den affal* 'afval', *den album, den aëgendoem* 'eigendom', *den aëzer(en)drôôd* 'ijzerdraad', *den buroo, de gaes* 'gas', *de kaeder* 'kader', *de massepaën* 'marsepein', *de nést, den blaffon* 'plafond', *de nummeroo, den oeëgenblik, de plaën* 'plein', *de réjool* 'riool', *den teër* 'teer', *de véngster* 'venster', *de vörschoeët* 'voorschoot', *de foetbal* (als naam van het spel zelf) 'voetbal'; en, naast *et masjing* 'machine', bijvoorbeeld ook *et fabrik* 'fabriek', *et muziek, et pungt* (als leesteken) 'punt'.

Speciale gevallen zijn *t school* en *t stad*. Men zou geneigd kunnen zijn der-

gelijke vormen als onzijdig te beschouwen, maar dat klopt niet: *et* is als lidwoord onmogelijk, *da* als wijzend woord al evenzeer. In werkelijkheid is *t* in die combinatie een verkorte vorm van *de.* beide woorden komen met die speciale lidwoordvorm vooral als onderwerp van de zin of na een voorzetsel voor: *t school is oët* 'de school is uit' – *k gon nor t stad* ''k ga naar de stad (= Antwerpen)'.

4.2.2 Lidwoorden

Er zijn bepaalde en onbepaalde lidwoorden. De bepaalde lidwoorden die thuishoren bij zelfstandige naamwoorden in het enkelvoud hebben wij hierboven al leren kennen. Bij naamwoorden in het meervoud komt onveranderlijk *de,* hetzelfde woordje dus als bij de vrouwelijke enkelvoudige woorden. Wij zullen dat verderop nog vaker zien: het vrouwelijk enkelvoud en het meervoud van de geslachtsgevoelige woorden is altijd gelijk. Dat is overigens niet alleen in het Antwerps zo, maar in alle dialecten die drie geslachten kennen.

Het onbepaalde lidwoord heeft eveneens drie vormen: *ne(n)* bij mannelijke woorden enkelvoud, *en* bij vrouwelijke enkelvoud en *e(n)* bij onzijdige enkelvoud. In het meervoud staat bij naamwoorden normaal geen onbepaald lidwoord, maar heel af en toe kan dat toch wel eens voorkomen, zoals in *aj eed en (goej) vaëf of zés kiëre geprobeerd* 'hij heeft minstens vijf of zes keer geprobeerd'. En zoals we verwachten heeft dat lidwoord dan de vorm die ook in het vrouwelijk enkelvoud voorkomt. Kijk in dit verband ook eens in het deeltje over de 'wijzende woorden' hieronder naar *zoeën* 'zo'n', dat in het Antwerps ook bij het meervoud voorkomt.

In ontkennende zinnen komen onbepaalde lidwoorden niet voor: we krijgen dan een vorm van *gin* 'geen', nl. onzijdig enkelvoud *gi(n),* mannelijk enkelvoud *ginne(n),* vrouwelijk enkelvoud, maar ook meervoud *gin.* Voorbeelden: *w émme nog (noeët) ginne vis/gin koej/gin konaën/gin voogels kunne vange* 'we hebben nog nooit een vis/een koe/een konijn/vogels kunnen vangen'.

Wij kunnen het voorgaande in een tabel samenvatten.

	onz. ev.	man. ev.	vr. ev.	meervoud
bep. lidwoord	et	de(n)	d(e)	d(e)
onbep. lidwoord	e(n)	ne(n)	en	(en)
ontkennend	gi(n)	ginne(n)	gin	gin

Tabel 1: De vormen van de lidwoorden in het Antwerps

Hierbij nog deze opmerkingen:

– Het mannelijk enkelvoud heeft dus telkens twee vormen, één met en één zonder eind-*n*: *den, nen, ginnen* worden gebruikt als het woord dat er onmiddellijk op volgt met een klinker begint, of begint met de medeklinkers *t, d* of *b*. Dat woord dat er onmiddellijk op volgt kan het zelfstandig naamwoord zelf zijn, maar ook een ander woord – we hebben dus bijvoorbeeld *nen tak*, en ook *nen dikke véngt.*
– Bij enkelvoudige onzijdige naamwoorden wordt de eind-*n* in *e(n)* en *gi(n)* weggelaten als het volgende woord met een medeklinker begint, behalve als die medeklinker een *b, d* of *t* is. Zo krijg je *e lief* 'een lief', *e waerek* 'een werk', *gi woord* 'geen woord' (maar *en oës* 'een huis', *gin out* 'geen hout', *en biëst* 'een beest', *gin dak* 'geen dak'). Deze weglating treedt niet op bij vrouwelijke en meervoudige naamwoorden: *en lés ôôrdrékskunde* 'een les aardrijkskunde', *gin vraa* 'geen vrouw', *gin boeke* 'geen boeken'.
– Bij het vrouwelijke en meervoudige bepaalde lidwoord wordt de eind-*e* weggelaten als het volgende woord met een klinker begint: bijvoorbeeld *d aa vraa* 'de oude vrouw', *d ottoos* 'de auto's'.

4.2.3 Bezittelijke woorden

De bezittelijke woorden die bij een zelfstandig naamwoord optreden zijn vormelijk identiek aan de bezittelijke voornaamwoorden (die dus zelfstandig optreden). Over de verschillende vormen van deze laatste hebben we het in 4.4 hieronder, bij de bespreking van de 'persoonswoorden'. Hier behandelen we enkel de manier waarop die bezittelijke woorden zich aanpassen aan het zelfstandig naamwoord waar ze bij staan. Wij zullen dat illustreren aan de hand van de vormen van de bezittelijke woorden met een volle klinker, dat

wil zeggen, de beklemtoonde varianten, maar dezelfde aanpassingen gelden ook bij de onbeklemtoonde vormen met een doffe klinker (doffe *e* bijvoorbeeld). Met andere woorden, als we in de eerste persoon enkelvoud bij een mannelijk naamwoord de volle vorm *maëne(n)* krijgen, dan is de onbeklemtoonde vorm *mene(n)*.

Er zijn zeven verschillende bezittelijke woorden (voor de verschillende personen, enkelvoud en meervoud), en die volgen allemaal hetzelfde patroon: ze verschijnen in de stamvorm bij alle mogelijke zelfstandige naamwoorden, behalve bij een mannelijk naamwoord in het enkelvoud – dan krijgen ze er *-e(n)* bij. Bij één enkel bezittelijk woord leidt dat tot een probleempje: *ölle(n)* of *olle(n)* 'jullie', de vorm voor de tweede persoon meervoud, eindigt vanzelf al (in zijn stamvorm) op *e(n)*, en als wij daar nog eens *-e(n)* aan toevoegen krijgen wij toch nog steeds maar één *e(n)*. In de volgende tabel stellen we *ölle* apart voor (over de uitspraakvarianten *ölle*/*olle* hebben we het in paragraaf 4.4 hieronder). (Zoals in de vorige en volgende tabellen geeft de bovenste horizontale rij het getal en/of geslacht van het zelfstandige naamwoord aan. De linkse kolom verwijst naar de persoon en het getal van het bezittelijke woord.)

	onz. ev.	man. ev.	vr. ev.	meervoud
2 mv. ('jullie')	ölle(n)/olle(n)	ölle(n)/olle(n)	ölle(n)/olle(n)	ölle(n)/olle(n)
alle andere ('mijn' – 'jouw/uw' – 'zijn' – 'haar' – 'ons' – 'hun')	maë(n) – aa(w) – zaë(n) – eur – ongs – un	maëne(n) – aawe(n) – zaëne(n) – eure(n) – ongze(n) – unne(n)	maën – aa(w) – zaën – eur – ongs – un	maën – aa(w) – zaën – eur – ongs – un

Tabel 2: Vormaanpassingen bij de bezittelijke woorden

Hierbij nog enkele opmerkingen:

– De keuze tussen vormen met en zonder *-n* bij een mannelijk enkelvoudig naamwoord gaat helemaal zoals bij de lidwoorden. Dat geldt dus ook voor het bezittelijke woord voor de tweede persoon meervoud. Zo krijg je dus

öllen/ollen afwas 'jullie afwas', *öllen/ollen traën* 'jullie trein', *öllen/ollen Dirk* 'jullie Dirk' (ofte: 'de Dirk in jullie familie').
– Gek genoeg is de regel niet helemaal hetzelfde voor het verschijnen van de *-n* in *ölle(n)* bij onzijdige, vrouwelijke en meervoudige naamwoorden: daar verschijnt ze wél als het volgende woord met een klinker begint, maar niet als het begint met *t, d* of *b* (en uiteraard ook niet bij andere medeklinkers). Zo krijg je dus bijvoorbeeld *öllen oës* 'jullie huis' of *öllen ottoos* 'jullie auto's', maar *ölle Trees* 'jullie Trees' of *ölle boekke* 'jullie boeken'.
– Er zijn een paar mannelijke naamwoorden waarbij de bezittelijke woorden geen *-e(n)* krijgen: dat zijn de zogenaamde verwantschapsnamen *bruur* 'broer' en *vôôder* 'vader' en ook de samenstellingen met die woorden, zoals *schoeënbruur* 'zwager', *groeëtvôôder* (of *grutvôôder*) 'grootvader', enzoverder. We krijgen dus bijvoorbeeld *maën/eur bruur* of *aa/ongs vôôder*, tegenover (normaal) *maëne/eure gebuur* 'mijn/haar buurman' (verdere informatie in De Schutter 1966). Een merkwaardige uitzondering op dit principe geldt, althans voor sommige Antwerpenaars, voor de meervoudsvormen van het bezittelijke woord bij *bruur* (maar niet bij *vôôder*): zo hoor je dus vaak *ongzen/unnen bruur* (tegenover, altijd, *ongs/un vôôder*).
– Zoals bij de onbepaalde en ontkennende lidwoorden wordt voor een enkelvoudig onzijdig naamwoord de eind-*n* in *maë(n)* en *zaë(n)* weggelaten als het volgende woord met een medeklinker begint, behalve als die medeklinker *b, d* of *t* is. Zo krijg je *maë lief* 'mijn lief', *maë waerek* 'mijn werk', *zaë woord* 'zijn woord' (maar *maën oës* 'mijn huis', *zaën out* 'zijn hout', *zaën biën* 'zijn been'). Hetzelfde gebeurt overigens in het mannelijke *maë/zaë vôôder* 'zijn vader'. Maar het gebeurt uiteraard niet in het mannelijke *maën/zaën bruur* 'mijn broer', aangezien dat met een *b* begint. En het gebeurt evenmin bij vrouwelijke en meervoudige naamwoorden: *maën lés* 'mijn les', *zaën vraa* 'zijn vrouw', *maën vringde* 'mijn vrienden', *zaën boekke* 'zijn boeken'.
– De eind-*w* in *aa(w)* daarentegen treedt stelselmatig wel op als het volgende woord met een klinker begint, maar niet als het volgende woord met een medeklinker begint, om het even wat het getal en geslacht is van het naamwoord.
– Bezittelijke woorden kunnen ook zelfstandig gebruikt worden, voorafgegaan door het bepaalde lidwoord, zo bijvoorbeeld in *ieder t zaën* 'ieder het zijne', *k ém liever de maën as die van aa* 'ik heb liever de mijne dan de jouwe'. Smout (1905) merkte 100 jaar geleden op dat dit gebruik in het Antwerps

lang niet zo vaak voorkwam als bijvoorbeeld in het Nederlands, en dat is nu nog niet veranderd: iets als *maëne veloo én dië van aa* 'mijn fiets en die van jouw' is veel gebruikelijker dan ... *én den aawe* '... de jouwe'.

4.2.4 Wijzende woorden

De wijzende woorden bij zelfstandige naamwoorden zijn ook weer identiek aan de zelfstandig optredende wijzende voornaamwoorden. Voor een bespreking van de eigenschappen van die woorden verwijzen we weer naar paragraaf 4.5 hieronder – hier bespreken wij alleen de kwestie van hun vormaanpassing aan het zelfstandige naamwoord. Ook bij deze woorden – zowel de bepaalde (AN *die/dat* en *deze/dit*) als de onbepaalde (AN *zo'n* of *zulk*) – is er in het Antwerps een veel grotere vormvariatie dan in het AN. Tabel 3 geeft een overzicht.

	onz. ev.	man. ev.	vr. ev.	meervoud
'die, dat'	da(d)	dieë(n)	die	die
'deze, dit'	dees	deeze(n)	dees	dees
'zo'n'	zoe(ë)(n)	zoe(ë)ne(n)	zoe(ë)n	zoe(ë)n

Tabel 3: Vormaanpassingen bij de wijzende woorden

De condities voor het optreden van de eind-*n* in alle wijzende woorden bij mannelijke enkelvoudige naamwoorden, en voor het optreden van de eind-*n* in het onbepaalde wijzende woord bij onzijdige enkelvoudige naamwoorden zijn identiek aan die voor de twee vorige woordsoorten (herinnering: de condities zijn verschillend in die twee gevallen). Dus: *dieën eezel* 'die ezel', *zoeënen tip* 'zo'n kerel', maar *deeze véngt*; en *zoeën oës* 'zo'n huis' maar *zoeë geval*. Verder verschijnt de eind-*d* in *da(d)* enkel als het volgende woord met een klinker begint. Dus: *dad oës* 'dat huis' maar *da geval*. De variatie in de stamklinker bij het onbepaalde wijzende woord – *zoen* tegenover *zoeën* – is een kwestie van verschil in beklemtoning, en heeft dus niets te maken met aanpassing aan het naamwoord waar die vormen bij staan.

4.2.5 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijke naamwoorden noemen eigenschappen van iets of iemand. Als wij zeggen: *ne klaëne véngt* 'een kleine man' dan schrijven we de eigenschap van klein zijn toe aan een persoon. Met *aj ee goee geleeze* 'hij heeft goed gelezen' geven wij aan dat het lezen de eigenschap heeft dat het naar behoren gebeurd is. Bijvoeglijke naamwoorden kunnen dus direct bij een zelfstandig naamwoord staan, zoals in het eerste voorbeeld, maar ook bij iets anders, bijvoorbeeld een werkwoord, zoals in het tweede voorbeeld. Het eerste geval noemt men de 'attributieve vorm', het tweede geval zullen we hier met de term 'noemvorm' aanduiden.

In het Standaardnederlands komt de noemvorm altijd overeen met de attributieve vorm die wij aantreffen bij een onzijdig zelfstandig naamwoord enkelvoud als dat voorafgegaan wordt door *een*. Dus: *hij is ziek* (noemvorm) – *een ziek kind* (attributieve vorm), of *blauw is mooi* (noemvorm) – *een blauw kleed* (attributieve vorm). In het Antwerps is dat meestal ook zo, maar er zijn ten minste twee uitzonderingen:

– Veel bijvoeglijke naamwoorden die *aa* als stamvocaal hebben (corresponderend met *ou* of *au* in het AN) hebben een noemvorm die nooit attributief voorkomt, zo bijvoorbeeld *aj is aad* 'hij is oud' tegenover *en aa véntsje* 'een oud mannetje', of *blaat is schoeën* 'blauw is mooi' tegenover *en blaaw ém* 'een blauw hemd'.
– Een verschil is er ook bij een aantal woorden die in de attributieve vorm op een *j* eindigen, zoals *en kwôôj taenteke* 'een kwade/boze tante' tegenover *z is kwôôd* 'zij is kwaad', *e roej* (of *roeëj*) *oës* 'een rood huis' tegenover *t is roeëd* 'het is rood', of *e goej véntsje* 'een goede kerel' tegenover *aj is goee* 'hij is goed' (soms hoor je ook *e goee véntsje*). Of er in de noemvorm wel of niet een *d* optreedt is variabel.

De normale vormen voor het attributief gebruikte bijvoeglijk naamwoord worden in de volgende tabel weergegeven (we geven telkens maar enkele voorbeelden, en we laten de AN-equivalenten hier achterwege):

	onz. ev.	man. ev.	vr. ev.	meervoud
bijv. naamw. op *e*	oope(n)	oope(n)	oope(n)	oope(n)
	oranje(n)	oranje(n)	oranje(n)	oranje(n)
bijv. naamw. op	kwôôj	kwôôje(n)	kwôôj	kwôôj
l, r, j, w en *n,*	zwôôr	zwôôre(n)	zwôôr	zwôôr
na lange klinker	schoeën	schoeëne(n)	schoeën	schoeën
andere bijv.	lief	lieve(n)	lieve	lieve
naamw.	aereg	aerege(n)	aerege	aerege
	groeët	groeëte(n)	groeëte	groeëte

Tabel 4: Vormaanpassingen bij de bijvoeglijke naamwoorden

Opmerkingen:

– Alle vormen eindigend op *-e(n)* krijgen de *n* als het onmiddellijk volgende woord met een klinker begint; bij mannelijke zelfstandige naamwoorden gebeurt dat bovendien ook als het volgende woord met *t, d* of *b* begint. Dit is dus precies zoals bij het bezittelijke woord *ölle(n)* hierboven.
– Bijvoeglijke naamwoorden met twee lettergrepen hebben als tweede lettergreep *er* of *el.* Die woorden gedragen zich alsof er een lange klinker aan de eindmedeklinker vooraf ging. Dus: *en prooper schootel* 'een nette schotel', *krikkel vraawe* 'kregele vrouwen'.
– In het AN verschilt de vorm van het bijvoeglijk naamwoord bij onzijdige zelfstandige naamwoorden al naar de aanwezigheid van een onbepaald of een bepaald lidwoord: *een klein kind,* maar *het kleine kind.* Het Antwerps heeft maar één vorm: in beide gevallen is het *klaën.*

4.2.6 Onbepaalde woorden die niet veranderen

Net zoals in het Nederlands zijn er ook in het Antwerps 'attributieve' woorden die helemaal geen verandering ondergaan onder invloed van het zelfstandig naamwoord waar ze bij staan, om het even wat het getal en geslacht is van dit laatste. Een paar voorbeelden: *veel, genoeg, waëneg, miër, mingder.*

Dus: *aj ee veel/miër/mingder waën* 'hij heeft veel/meer/minder wijn', *z ee waëneg/genoeg appels.* Eigenaardig genoeg komt *veele* wel voor (zij het optioneel), maar dan alleen bij de vergrotende trap van een bijvoeglijk naamwoord: *da s veel(e) grutter* 'dat is veel groter'.

4.3 Trappen van vergelijking van bijvoeglijke naamwoorden

De vergrotende en overtreffende trap van bijvoeglijke naamwoorden worden over het algemeen volgens heel regelmatige regels gevormd. De vergrotende trap ontstaat door toevoeging van de uitgang *-er*, bijvoorbeeld *dik – dikker, liëg* 'laag' – *liëger, dwôôs* 'dwaas' – *dwôôzer, braef* 'braaf' – *braever, los – losser, groeët* 'groot' – *grutter* (in dit laatste geval krijgen we weer een klinkerverkorting, en bovendien treedt er een merkwaardige klinkerverandering op, maar over die fenomenen hebben we het al gehad in hoofdstuk 3). Een speciaal geval vormen de woorden die op *n, l* of *r* eindigen: zij vormen de vergrotende trap (soms nog) door toevoeging van *-der*, bijvoorbeeld *dun – dunder, klaën* 'klein' – *kléngder, vol – volder, voël* 'vuil' – *völder, zwôôr – zworder.* Een aantal van deze vormen verouderen echter zeer snel en worden steeds meer vervangen door 'regelmatige' vormen, zo bijvoorbeeld *dunner, voller.*

De overtreffende trap krijgen wij door toevoeging van *-st* bij de noemvorm, zoals in het AN (maar ook hier weer bijna altijd met verkorting van een lange klinker, en soms met klinkerverandering). Dus: *dun – dunst, vol – volst, voël* 'vuil' – *völst, gemiën* 'gemeen' – *gemiënst, roeëd – rudst, groeët – grutst.*

4.4 Persoonswoorden

'Persoonswoorden' – een 'verzamelnaam' voor de persoonlijke en de bezittelijke voornaamwoorden – zijn woordjes die gebruikt worden om te verwijzen naar personen of dingen. In alle talen van de wereld, en dus ook in het Antwerps, bestaan vormen om te verwijzen naar drie 'soorten' personen: de eerste persoon voor degene die spreekt, de tweede persoon voor degene tot wie men zich richt, en de derde persoon voor degene of datgene waarover men spreekt. Bij die derde persoon wordt ook bijna altijd een onderscheid gemaakt tussen een vrouwelijke en een mannelijke vorm, en in veel talen, onder andere ook het Antwerps, is er ook nog een onzijdige vorm. Verder

wordt in alle talen ook nog eens een onderscheid gemaakt tussen enkelvoudige en meervoudige personen (sommige talen kennen ook nog een speciaal 'tweevoud', maar dat bestaat in de Nederlandse dialecten al heel lang niet meer). De eerste persoon meervoud noemt dan de groep waartoe de spreker zich rekent, de tweede persoon meervoud noemt een groep van aangesprokenen, en de derde persoon meervoud een groep van personen of dingen waarover gesproken wordt. Daarbij maakt het Antwerps, net als andere Nederlandse dialecten, geen verschil tussen mannelijk, vrouwelijk of onzijdig. Dit alles samen levert ons dus acht verschillende 'personen', vijf enkelvoudige en drie meervoudige.

Maar er zijn veel meer dan acht vormen in de Nederlandse dialecten, ook in het Antwerps. Zo is er al het verschil tussen vormen die als onderwerp van een zin gebruikt kunnen worden en vormen die we op alle andere posities in de zin vinden: voor de eerste persoon enkelvoud bijvoorbeeld zijn dat (onder meer) respectievelijk *ik* en *maë*. En er zijn ook nog de bezittelijke woorden, die bij zelfstandige naamwoorden kunnen voorkomen, zoals we in 4.2 hierboven al gezien hebben, maar die ook helemaal zelfstandig kunnen voorkomen (dan zijn het dus bezittelijke voornaamwoorden): voor de eerste persoon enkelvoud dus respectievelijk (onder meer) *maën* en *(het/de) maën(e(n))*. Door al die variatie heen lopend is er in het Antwerps verder ook nog een onderscheid tussen 'volle' vormen met een duidelijk geprononceerde klinker, 'halfgereduceerde' vormen met een verkorte klinker, en 'gereduceerde' vormen met een doffe *e*: voor de onderwerpsvorm in de tweede persoon enkelvoud bijvoorbeeld zijn dat respectievelijk *gaë*, *ga* en *ge*. En alsof dat nog niet genoeg was, zijn er bij sommige personen dan ook nog 'speciale' vormen, zo bijvoorbeeld bij de eerste persoon enkelvoud de uitgebreide vorm *ikke*, de verdubbelde vorm *(e)kik* en de 'affectieve' vorm *ikse*, of bij de derde persoon enkelvoud de vorm *ömmekes* (zie ook De Schutter 1992 [1993]).

Het zal duidelijk zijn dat het Antwerps een bijzonder groot aantal verschillende 'persoonswoorden' heeft, veel meer dan het AN. In de volgende tabel geven we een overzicht. De 'speciale' vormen laten we hierin even buiten beschouwing, die behandelen we later apart. Voor de eenvoud laten we ook alle assimilatie-klankvariatie – bijvoorbeeld het soms optreden van *j* of *w* na een vorm, het al of niet optreden van een eind-*n* of van een begin- of eind-*e* – buiten beschouwing.

	onderwerp			niet-onderwerp			bezit		
	vol	halfweg	dof	vol	halfweg	dof	vol	halfweg	dof
1 ev.	*ik*	–	*ek*	*maë*	*ma*	*me*	*maën*	*man*	*men*
2 ev.	*gaë*	*ga*	*ge/e*	*aa*	*a*	*oe*	*aa*	*a*	*oe*
3 ev. man.	*aë*	*a*	*a/em*	*öm*	–	*em*	*zaën*	–	*zen*
3 ev. vr.	*zaë*	*za*	*ze*	*eur*	–	*ze/er*	*eur*	–	*er*
3 ev. onz.	*(da)*	–	*et*	*(da)*	–	*et*	–	–	*zen*
1 mv.	*waë*	*wa*	*we/me*	*ongs*	–	–	*ongs*	–	–
2 mv.	*gölle*	–	*ge/e*	*ölle*	–	–	*ölle*	–	–
3 mv.	*zun*	*za*	*ze*	*un*	–	*ze*	*un*	–	–

Tabel 5: Persoonswoorden in het Antwerps

Dit systeem verschilt overigens nauwelijks van dat van een eeuw terug, zoals beschreven bij Smout (1905). Weliswaar vermeldt Smout de halfgereduceerde vormen niet, maar dat is ongetwijfeld een vergetelheid. De vorm *oe* was toen nog *a*, tenzij Smout hier de halfgereduceerde en de doffe vorm verward heeft. Het belangrijkste verschil ligt in de vorm *zun* voor de derde persoon meervoud, die nu in de plaats komt van Smouts *zolle* (nu nog maar heel sporadisch te horen). Overigens vermeldt Smout voor *golle, olle* en *zolle* enkel de uitspraak met *o*, maar niet de uitspraak met *ö*, dus *gölle, ölle* en *zölle*. In het huidige Antwerps komen deze twee uitspraken naast elkaar voor – en, opvallend genoeg, het verdeelt de Antwerpenaars in twee 'kampen', die van elkaar vinden dat ze deze woorden niet 'juist' uitspreken, of die vaak niet eens blijken te beseffen dat ook de andere uitspraak voorkomt op het grondgebied van de stad (misschien was ook Smout zo iemand). Verder onderzoek is nodig, maar dit zou best nog wel eens een (zeldzaam – zie de hoofdstukken 1 en 3) relict kunnen zijn van regionale variatie binnen de stad: accidentele observaties suggereren dat vooral mensen uit de zuidelijke helft van het grondgebied de *o*-vormen hanteren, terwijl de noordelijke helft eerder *ö* lijkt te gebruiken (de Seefhoekenaar onder de auteurs van dit boekje gebruikt bijvoorbeeld steevast de *ö*-vormen; dat is overigens de enige reden waarom ze ook zo in de tabellen staan – dit houdt dus geen enkele suggestie in in verband met de frequentie van de varianten).

De volle vormen gebruikt de Antwerpenaar als hij het persoonswoord wil

beklemtonen, bijvoorbeeld omdat er een contrast is: *ik ém da gedôôn, gaê ni* 'ik heb dat gedaan, niet jij'. Strikt gesproken ontbreekt er een volle variant voor al de vormen voor de derde persoon enkelvoud onzijdig, maar voor de onderwerps- en niet-onderwerpsvormen wordt in geval van klemtoon het wijzende woord *da(d)* gebruikt: *aj ee da wille zéggen én niks aenders* 'hij heeft dat willen zeggen en niets anders'. Een benadrukt bezitswoord voor die persoon is er echt niet. Wat ook nog opvalt bij de volle vormen is dat er maar twee personen zijn met een verschil tussen het bezitswoord en de niet-onderwerpsvorm: in de eerste persoon enkelvoud (waar het verschil dan nog heel klein is, en soms zelfs verdwijnt, namelijk als de bezitsvorm voor bepaalde onzijdige enkelvoudige zelfstandige naamwoorden optreedt, zoals in 4.2 hierboven beschreven) en de derde persoon enkelvoud mannelijk.

Doffe vormen zijn er voor alle onderwerpswoorden. Maar in de twee andere gebruikswijzen zijn er grote lacunes, met name in het meervoud. Er is enkel een doffe vorm voor de niet-onderwerpspositie in de derde persoon meervoud; bijvoorbeeld: *die waerekmanne? jôô, k ém ze derzjust nog gezing* 'die werklui? ja ik heb ze net nog gezien'. Voor alle andere meervouden wordt de volle vorm ook gebruikt waar normaal een doffe vorm verwacht zou worden. Als er dan toch beklemtoning nodig is (in de 'echte' volle vormen), kan men een speciale nadruk geven.

De halfgereduceerde vormen vertonen nog meer gaten. Bij de onderwerpsvormen zijn ze nog redelijk vaak aanwezig (overigens: bij de derde persoon enkelvoud mannelijk is de halfgereduceerde vorm in feite identiek aan één van de varianten van de doffe vorm, maar het onderscheid moet toch gemaakt worden om complexe redenen die we hier nu maar achterwege laten). Maar bij de niet-onderwerps- en de bezitsvormen komen ze enkel bij de eerste en tweede persoon enkelvoud voor. Deze vormen worden hoofdzakelijk gebruikt om persoonlijke betrokkenheid vanwege de spreker ten aanzien van wat hij zegt of wie hij aanspreekt te betonen (dat is overigens iets vrij unieks in vergelijking met wat we in andere talen vinden). Zo drukken *go mor nor oës* en *go ga mor nor oës* 'ga maar naar huis' beide een toelating uit, maar de toevoeging van *ga* in de tweede variant veroorzaakt een 'solidariteitsgevoel' van de spreker dat er in de eerste variant niet is. En de Antwerpenaar zal zeggen *ik zén blaë da ga morrege komt* 'ik ben blij dat je morgen komt', eerder dan ... *da ge morrege komt*, omdat de halfgereduceerde vorm beter past bij het positieve gevoel van 'blij zijn' dan de gevoelsmatig neutrale

doffe vorm. (Een uitvoerige bespreking van dit fenomeen is te vinden in Nuyts 1995). Deze halfgereduceerde vormen treden overigens ook zeer vaak op in speciale constructies met meervoudige persoonlijke voornaamwoorden, maar daarop komen we nog terug in het volgende hoofdstuk, over de zinsbouw.

Tegenover de lege vakjes staan er enkele die dubbel ingevuld zijn, vooral bij de doffe onderwerpsvormen. De keuze tussen de alternatieven daarin is bepaald door de positie van het woordje in de zin, maar op een nogal complexe manier. Het komt hierop neer:

– Bij de vormen voor de eerste persoon meervoud kan *we* overal verschijnen, *me* kan enkel optreden na de vervoegde werkwoordsvorm of een onderschikkend woord (in die gevallen staat het in vrije alternantie met *we*). Een paar voorbeelden: *we* (niet *me*) *kunne morrege koome* 'we kunnen morgen komen' – *morrege kunne we/me koome* – *ik déngk da we/me morrege kunne koome.*
– De vormen voor de tweede persoon enkelvoud en meervoud, *ge* en *e*, sluiten elkaar uit: vóór het vervoegde werkwoord en na een onderschikkend woord kan enkel *ge*, na het vervoegde werkwoord enkel *e*. Dus: *ge* (niet *e*) *kunt morrege gon zing* 'je kan morgen gaan kijken' – *morrege kund e* (niet *ge*) *gon zing* – *ik déngk da ge* (niet *dad e*) *morrege kunt gon zing.*
– Ook de vormen voor de derde persoon enkelvoud mannelijk, *a* en *em*, sluiten elkaar uit, maar wie zou denken dat dat op dezelfde manier gebeurt als bij de vormen voor de tweede persoon, komt bedrogen uit. Kijk maar naar de volgende zinnetjes: *a* (niet *em*) *kan morrege gon zing* – *morrege kan em* (niet *a*) *gon zing* – *a déngt dat em* (niet *dad a*) *morrege kan gon zing.* Bij de tweede persoon hadden we dezelfde vorm vóór het werkwoord en na het onderschikkende woord, hier hebben we dezelfde vorm ná het werkwoord en na het onderschikkende woord. Logisch is dat natuurlijk niet, maar laat het een troost wezen: geen enkele taal is echt logisch, ook het Antwerps dus niet. Er is overigens nog een kleine complicatie: *a* kan soms wel optreden na het vervoegde werkwoord, bijvoorbeeld in *a kan a dad oemmes* 'hij kan dat immers' – maar dan hebben we te maken met de halfgereduceerde variant van het persoonswoord, niet met de doffe vorm.

Er zijn overigens ook nog twee alternatieven bij de doffe niet-onderwerps-

vorm voor vrouwelijk enkelvoud, namelijk *ze* en *er*, maar de keuze daartussen is volkomen vrij.

Zoals al gezegd zijn er naast de vormen in tabel 5 ook nog enkele 'speciale' vormen. Het gaat allemaal om onderwerpsvormen, en op eentje na allemaal vormen voor de eerste en tweede persoon enkelvoud en meervoud:

– *ikke*: dit is een vorm die enkel 'in isolatie' gebruikt wordt. Dat wil zeggen, hoewel het een onderwerpsvorm is zul je hem nooit bij een vervoegd werkwoord vinden: *ikke doeng da* 'ik doe dat' bestaat dus niet, maar wel: *wiej ee da gedôôn? ikke* 'wie heeft dat gedaan? ik'. Dit is in het Antwerps zelfs de enige mogelijke vorm voor de eerste persoon op die plaats (*ik* kan daar dus niet optreden).
– *(e)kik*: hoewel dit een 'dubbele' vorm is (*ek* + *ik*), dient hij niet om speciale nadruk te leggen. Het is namelijk gewoon een concurrent voor *ik*, de twee vormen sluiten elkaar uit: *ekik* verschijnt uitsluitend na een vervoegd werkwoord of na onderschikkend *da(d)*, terwijl *ik* uitsluitend optreedt vóór een vervoegd werkwoord. Dat is dus dezelfde situatie als bij de doffe vormen voor de derde persoon mannelijk enkelvoud, *a* en *em*. Dus: *ik* (niet *ekik) kan morrege gon zing – morrege kan ekik* (niet *ik) gon zing – a déngt/da kik (*niet *dad ik) morrege kan gon zing.*
– *egaë, egölle*: zoals *ekik* verschijnen deze vormen enkel na het vervoegde werkwoord of na onderschikkend *da(d)*. In dat opzicht verdelen ze ook weer de koek met *gaë* en *gölle*, maar niet even radicaal als bij de vormen voor de eerste persoon enkelvoud: *gaë* en *gölle* kunnen, behalve vóór het vervoegde werkwoord, namelijk ook verschijnen na *da(d)*, en ze zijn daar zelfs de (veel) meer gebruikelijke vorm. Dus: *gaë* (niet *egaë) moet da doeng – da moet egaë* (niet *gaë) doeng – a déngt da gaë/dad egaë da moet doeng* (voor dit gebruik, zie De Schutter 1992).
– *ega*: dit is een halfgereduceerde variant van *egaë*, met dezelfde eigenschappen als alle andere halfgereduceerde vormen (zie boven). De plaatsingsmogelijkheden van *ega* tegenover *ga* zijn zoals van *egaë* tegenover *gaë*.
– *ikse, gaëse, waëse, göllese*: deze vormen – gevormd door toevoeging van *-se* aan de volle onderwerpsvormen voor de eerste en de tweede persoon enkelvoud en meervoud (maar opmerkelijk genoeg bestaan ze in het Stadsantwerps niet voor de derde persoon) – komen uitsluitend voor in uitroepen

van het type *ikse stoemmen idioot* 'wat ben ik toch een domkop', *gaëse viezerik* 'wat ben je toch een viezerik', *göllese eezels* 'wat zijn jullie toch ezels'. Ze drukken allemaal een negatieve instelling uit tegenover de persoon of personen waarnaar verwezen wordt (de spreker of de aangesprokene).
– *ömmekes*: dit is een speciale vorm voor de derde persoon enkelvoud. Hij drukt een negatieve instelling uit tegenover de persoon over wie men spreekt (zie ook Swiggers 1990 over deze vorm in het Leuvense dialect), bijvoorbeeld in *ömmekes zee wér is wa zene* 'hoor wat *die* nu weer zegt'.

4.5 Andere voornaamwoorden

4.5.1 Wederkerende en wederkerige voornaamwoorden

Als het onderwerp van een zin nog eens opnieuw vernoemd wordt in dezelfde zin, dan gebruiken we daarvoor een voornaamwoord. Heel vaak worden daarvoor de objectsvormen van het persoonlijke voornaamwoord gebruikt – soms de volle vormen, meestal de halfgereduceerde of de doffe (als die laatste er zijn natuurlijk). Dus: *k ém ma/me vandemorregend nimiër kunne scheëre* 'ik heb mij vanochtend niet meer kunnen scheren', *z émmen un ni goee gewasse vandôôg* 'ze hebben zich niet goed gewassen vandaag'. Daarnaast is er echter ook telkens een speciale vorm die de Antwerpenaar gebruikt als er wat meer nadruk vereist is (echte wederkerende of reflexieve voornaamwoorden), namelijk de bezitsvorm (onbeklemtoond) aangevuld met *aëge*: *k ém menaëge wér lôôte doeng zene* 'ik heb weer met me laten sollen', *moejd oe méj oewaëge zôôke* 'bemoei je met je eigen zaken', *z émme ni goee vör unaëge gezörgd* 'ze hebben niet goed voor zichzelf gezorgd'. Opmerkelijk is wel dat voor de derde persoon enkelvoud mannelijk enkel de laatste optie bestaat: enkel *zenaëge* kan hier gebruikt worden, een gewone objectsvorm is niet mogelijk, iets wat bij niet-Antwerpenaars trouwens als nogal 'speciaal' overkomt. Dus: *aj ee zenaëge ni geschôôre* 'hij heeft zich niet geschoren' (*aj eet em ni geschôôre* kan enkel betekenen dat 'hij' iemand anders niet geschoren heeft).

Daarnaast bestaat er ook een woord om een wederzijdsheid tussen personen genoemd in de zin uit te drukken, een zogenaamd wederkerig voornaamwoord *mekaender* (*elkaar* in het AN): *ze zôôte der no mekaender te gôôpe* 'ze zaten elkaar daar aan te staren'.

4.5.2 Wijzende voornaamwoorden

Wijzende woorden dienen om personen, dieren of dingen in de omgeving of in het gesprek aan te wijzen of te identificeren. Zoals het AN maakt het Antwerps daarbij een onderscheid tussen personen of zaken die relatief dichter bij de spreker staan en relatief verder van de spreker verwijderd zijn: in het eerste geval gebruikt men *dees/deeze(n)* 'deze/dit', in het tweede geval *da(d)/dieë(n)/die* 'dat/die'. Dus: *dees boekske én da papirreke* 'dit boekje en dat papiertje', *deeze véngt én dieën ottoo* 'deze man en die auto', *dees juffra én die vraa* 'deze jonge dame en die vrouw'.

Over de vorm van de wijzende woorden als ze voor een zelfstandig naamwoord verschijnen hebben we het al gehad in paragraaf 4.2 hierboven. Maar ze worden ook vaak zonder een zelfstandig naamwoord gebruikt, als er namelijk echt gewezen of verwezen kan worden – dan zijn het dus echte wijzende voornaamwoorden. Dan zijn er (bijna) altijd twee mogelijkheden. Ofwel wordt hetzelfde woord als hierboven gebruikt, dus: *édde dees al gezing of is da dôôr al genoeg?* 'heb je dit al gezien of is dat daar al genoeg?', *de Swa, dieën ee veel géld* 'François, die heeft veel geld', *die van maë ee soems wél is gelaëk zene* 'mijn vrouw heeft soms wel eens gelijk hoor'. Een andere mogelijkheid is dat het wijzende woord voorafgegaan wordt door het lidwoord, dus: *wilde da boekske of t dees ier?* 'wil je dat boekje of dit hier?', *den dieë dôôr kunde vör gin ôôr vertraawe* 'die (man) daar kun je voor geen haar vertrouwen', *mor k zou de die dôôr mene portemonee oek ni geeve zene* 'maar ik zou die (vrouw) daar mijn portemonnee ook niet geven hoor'. Alleen bij *da(d)* is het lidwoord niet gebruikelijk. Het Antwerps heeft wel een andere vorm om iets sterkers dan gewoon *da(d)* te zeggen, namelijk *datte*, bijvoorbeeld: *ik wil datte én niks aenders* 'ik wil dat en niets anders'. Het is overigens niet goed mogelijk om aan te geven wanneer het lidwoord wel en wanneer het niet gebruikt wordt: het beste wat we ervan kunnen maken is dat met het lidwoord erbij het/de genoemde op één of andere manier wat prominenter, en ook wat zelfstandiger voorgesteld wordt dan zonder. Maar het zal veel jaren observatie vergen voor een niet-Antwerpenaar om dit stukje taaleigen helemaal onder de knie te krijgen.

In 4.2 hebben we het gehad over het onbepaalde wijzende woord *zoe(ë)n/zoe(ë)ne(n)* 'zo'n'. De tegenhangers daarvan in zelfstandig gebruik

zijn *zoewiën*, *zoewiëne(n)*, *zoewiet* en *zoeën* voor respectievelijk vrouwelijke, mannelijke, onzijdige en meervoudige referenten.

4.5.3 Vragende voornaamwoorden

Bij deze woordjes is er niet zoveel verschil tussen Antwerps en Nederlands: in het onzijdig hebben wij *wa(d)*, en verder is er *wie(j)*; bijvoorbeeld *wa wilde nae wér?* 'wat wil je nu weer?'; *wiej ee da na wér gedôôn?* 'wie heeft dat nu weer gedaan?'. Het enige wat echt opvalt is de vertaling van Nederlands *wat?* buiten direct zinsverband, bijvoorbeeld in reactie op iets wat we niet goed begrepen hebben. In zo'n geval kan de Antwerpenaar gewoon *wa?* vragen, maar de kans dat hij of zij (met iets meer nadruk) *watte?* gebruikt is groot. En ten minste evenveel kans is er dat hij *wéllek?* vraagt. Overigens was dit laatste woord ooit ook gangbaar als alternatief voor *wa(d)* binnen zinsverband, maar iets als *wéllek moet ek meepakke?* 'wat moet ik meenemen?' is nu aan het verdwijnen uit het Antwerps.

Vragende voornaamwoorden kunnen zelfstandige vragen inleiden, maar ook afhankelijke, en in dit laatste geval wordt na het vragende woord altijd het voegwoord *da(d)* toegevoegd: *k zou wél is wille weete wie da zoewiet wilt doeng* 'ik zou wel eens willen weten wie zoiets wil doen', *a vroeeg wa dat em moest doeng* 'hij vroeg wat hij moest doen'. Verder kunnen vragende voornaamwoorden ook na voorzetsels gebruikt worden. Dat geldt dus ook voor *wa(d)*, maar de combinatie 'voorzetsel + *wa(d)*' kan ook vervangen worden door '*wôôr* (of *wor*) 'waar' + voorzetsel', en die twee worden dan gewoonlijk gesplitst. Dus: *on wie/on wéllek/on wa zit e nae wér te déngke?* 'aan wie/waaraan zit je nu weer te denken?' Of in plaats van dat laatste: *wôôr zit e nae wér on te déngke?*

4.5.4 Betrekkelijke voornaamwoorden

In een ouder stadium van het Antwerps waren er meer dan waarschijnlijk twee manieren om betrekkelijke bijzinnen in te luiden. Als de betrekkelijke bijzin niet echt noodzakelijk was om te weten om welke persoon of zaak het ging, maar alleen bijkomende informatie gaf, werden de betrekkelijke voornaamwoorden *da(d)* (onzijdig enkelvoud), *dieë* (mannelijk enkelvoud) of *die* (vrouwelijk enkelvoud, of meervoud) gebruikt. Dus: *dad is dieë joenge, dieë*

veel eed afgezing 'dat is die jongen, die veel heeft afgezien', *man moeeder, die oek ni miër van de joengsten is* 'mijn moeder, die ook niet meer van de jongsten is', *Aentwaerepe, dad oek ni miër t zélfsten is as vruuger* 'Antwerpen, dat ook niet meer hetzelfde is als vroeger'. Maar als de betrekkelijke bijzin wél echt noodzakelijk was om te weten over wie of waarover het eigenlijk ging, kwam maar één woordje voor als inleider van onderschikkende zinnen, namelijk *da(d)*. Dus: *da boekske da ge zoe geëren is wou leeze* 'dat boekje dat je zo graag eens wilde lezen', *dieë véngt da ge gistere teege t laëf zé geloeëpe* 'die kerel die je gisteren tegen het lijf gelopen bent', *die vraa da ge dor zie parradeere* 'die vrouw die je daar ziet paraderen'. *Da(d)* is hier eigenlijk het onderschikkende voegwoord dat we ook vinden in *a zee dat em niks gezing ad* 'hij zei dat hij niets gezien had'. Dit laatste patroon is weliswaar nog niet helemaal verdwenen in het huidige Antwerps, maar, meer dan waarschijnlijk onder invloed van de school, is er een sterke tendens tot veralgemening van het eerste patroon, dat dichter bij het AN aansluit, naar alle types van betrekkelijke bijzinnen. Maar het betrekkelijke voornaamwoord wordt dan wel bijna altijd gecombineerd met *a(d)* (heel af en toe hoor je ook *da(d)*). Wij krijgen nu dus: *én de Jan, dieën a gevolgd was* 'en Jan, die gevolgd was', *ongs moeeder, diej at em ad gezing* 'moeder, die hem gezien had', *de méngse diej a nog miër wille* 'de mensen die nog meer willen'.

In de voorgaande voorbeelden is er altijd een 'antecedent' voor de betrekkelijke bijzin, namelijk het woord waar het betrekkelijk voornaamwoord bij staat. Maar betrekkelijke voornaamwoorden en bijzinnen kunnen ook helemaal zelfstandig voorkomen, zoals in de volgende zinnetjes: *wad a ge zeeker ni meugt vergeete is die valies* 'wat je zeker niet mag vergeten is die koffer' (voor zaken), *dieën a dees lieken ee gemokt, en jôô, oek ee gezoenge ...* (uit een liedje van Wannes Van de Velde) 'wie dit liedje heeft gemaakt, en ja, ook heeft gezongen' (voor mannelijke referenten), *diej a zoewiet daereft zégge* 'wie zoiets durft te zeggen' (voor vrouwelijke referenten), *diej a dad oët un botte geslôôgen émme* 'wie dat heeft/hebben uitgekraamd' (voor groepen personen). Enkel voor verwijzing naar zaken heeft het Antwerps dus een vorm met *w* vooraan, in alle andere gevallen begint het voornaamwoord met *d*. Ooit had ook het Nederlands in deze laatste gevallen *die*, maar die vorm is daar al heel lang geleden verdwenen en volledig vervangen door een *w*-vorm, namelijk *wie* (zie verder Kloots en De Schutter 2000).

4.6 Telwoorden

4.6.1 Gewone telwoorden en de vorming van getallen

De 'natuurlijke' telwoorden zijn in het Antwerps precies dezelfde als in de Nederlandse standaardtaal, hoewel er wel wat verschillen in uitspraak zijn (die ook al in hoofdstuk 3 aangehaald zijn): 3 luidt bijvoorbeeld *draë,* 7 kan *zeuve* zijn (hoewel *zeeve* inmiddels de frequentste optie is), en 12 is *twéllef.* Onder 'natuurlijk' verstaan wij die telwoorden waar men zich in het dagelijkse leven van bedient. Niet dus bijvoorbeeld *triljoen:* de meeste mensen weten helemaal niet wat ze zich daarbij moeten voorstellen, en zulke termen behoren dan ook niet tot de normale omgangstaal.

Voor getallen onder de 12 zijn er 'gewone' of 'eenvoudige' telwoorden, boven de 12 worden alle getallen tot 100 afgeleid van de eenvoudige telwoorden door die met *-ting* (13–19) of met *-teg* (20–90) te combineren. Maar er zijn wat opmerkingen te maken:

– De getallen 13 en 30, en 14 en 40, worden, net als in de standaardtaal, niet door de gewone vormen 'bediend', maar door respectievelijk *daer-* en *viër-*; dat geeft dus *daerting* en *daerteg,* en *viërting* en *fiërteg.* En ook voor 20 zeggen wij niet *twiëteg* maar *twingteg,* en 80 is niet *achteg* maar *tachteg.*
– De vorm *fiërteg* 'veertig' laat aan het woordbegin een wisseling van *v* naar *f* zien – hetzelfde vinden we in *féfteg* 'vijftig', en in *sésteg* 'zestig' en *seeveteg* 'zeventig' is er een wisseling van *z* naar *s.* Datzelfde vinden we in zowat alle Nederlandse dialecten, en dat komt doordat dit verschrikkelijk oude vormen zijn. Hoe ze tot stand zijn gekomen, laten wij hier maar even buiten beschouwing. Ook taalkundigen denken er niet allemaal hetzelfde over.

Boven 100 kan in de standaardtaal *en* toegevoegd worden om een wat groter getal te noemen, maar dat kan ook wegblijven, de keuze is vrij: 101 of 113 zijn dus respectievelijk *honderd(en)een, honderd(en)dertien.* In het Antwerps is het tussen 101 en 112 uitsluitend mét *én,* bij hogere getallen uitsluitend zonder *én: ongderdéniën* dus, en *ongderdéntwéllef;* maar 113 en 120 zijn *ongderddaerting* en *ongderdtwingteg.* Precies hetzelfde is het geval bij 1000: 1012 is *duuzendéntwéllef,* maar 1700 is *duuzendzeevenongderd* (een andere moge-

lijkheid hier is natuurlijk *zeevetienongderd*, maar dat lijkt er recent een beetje uit te gaan, behalve dan voor het jaartal).

4.6.2 Rangtelwoorden

Als wij bij Smout (1905) gaan kijken hoe het Antwerps op het einde van de negentiende eeuw aan zijn rangtelwoorden kwam, staan wij voor een kleine verrassing, althans als wij dat vergelijken met wat wij nu horen:

– Niet wat de vorm voor 1ste betreft, die komt overeen met wat hij nu nog is: *iëste* 'eerste'.
– Ook niet bij de vormen van 2de tot 6de: daar vinden wij zoals nu vormen op *de*, en consequent met een korte klinker. Dus: *twidde* 'tweede' bij *twië*, *darde* 'derde' bij *draë*, *virde* 'vierde' bij *vier*, *véfde* 'vijfde' bij *vaëf* en *zésde* bij *zés*. Merk wel op dat wij bij 3de weer dezelfde wisselvorm *daer-* van in 13 en 30 vinden, nu wel met verkorting van de klinker: *ae* wordt *a*.
– De verrassing komt vanaf 7de en loopt door tot 19de: Smout geeft daar overal vormen op *ste*. Alleen voor 10de geeft hij ook (en zelfs als de voornaamste vorm) *tingde*, maar *tingste* bleek toch ook nog voor te komen. Vormen met *de* geeft hij helemaal niet voor de andere samenstellingen, zoals 13de: dat luidde toen uitsluitend *dartingste*. Dat is nu wel helemaal anders geworden. Niet alleen *tingste* is nu helemaal verdwenen, ook voor de afgeleide getallen van 13de tot 19de bestaat nu enkel nog een vorm op *de*. En ook bij 7de, 9de, 11de en 12de is intussen de vorm met *de* in het dialect binnengedrongen, maar die met *ste* is minstens nog even gangbaar: zeker *éllefste* en *twéllefste* worden op dit ogenblik nog als 'echter/beter Antwerps' ervaren dan hun concurrenten op *de*. Maar het enige telwoord van de hele reeks waar *ste* nog de enige mogelijkheid is, is *achste* 'achtste'. Het is natuurlijk denkbaar dat de achteruitgang van *ste*, ten voordele van *de*, het gevolg is van het onderwijs. Met telwoorden krijgen kinderen nu eenmaal veel meer op school te maken dan thuis of op straat, en als er dus ergens invloed van de standaardtaal te verwachten is, is het wel hier.
– Vanaf 20ste tot 100ste is het (zoals in het AN) allemaal *ste* wat de klok (nu) slaat, en wat die al sinds de negentiende eeuw slaat. Hetzelfde is ook het geval bij *duuzendste*, *miljoengste*, en misschien zelfs *miljaerste* (al wordt het woord *miljaer* maar heel erg zelden als telwoord gebruikt: het is wel erg

gangbaar als een vloekwoord, en als zodanig komt ook nog *miljaerde* voor, maar ook dat is dus geen rangtelwoord).

4.6.3 Vorming van bijwoorden van rangtelwoorden

De rangtelwoorden zijn afgeleide woorden, dat hebben wij pas gezien: ze worden in principe gevormd door een achtervoegsel aan de stam van het gewone telwoord te hangen (maar dat kan dus nog wel wat extra veranderingen teweegbrengen, zoals klinkerverkorting). Van rangtelwoorden kunnen weer bijwoorden afgeleid worden, die de plaats in een reeks aangeven. Zo betekent *z is twids* dat ze op de tweede plaats staat of geëindigd is. En zo kan iets ook *dards, virds, véfds,* enzoverder zijn. Eindeloos is deze reeks echter niet (vanaf een bepaald moment wordt gewoon het rangtelwoord gebruikt, zonder afleiding tot een bijwoord), en bij welke rangtelwoorden ze allemaal mogelijk zijn, dat verschilt van persoon tot persoon.

Bij de wat hogere telwoorden is er trouwens nog een kaper op de kust: terwijl de Antwerpenaar dus zonder probleem zegt *aj is virds of véfds of zésds* 'hij staat op de vierde of de vijfde of de zesde plaats' is er bij de rangtelwoorden op *st* een heel sterke neiging om niet *s* maar *e* toe te voegen – dus *aj is zeeveste of neegeste* 'hij staat op de zevende of negende plaats'. (In dit verband hoor je ook nu nog wel eens af en toe de anderszins verdwenen vormen op *st* van de rangtelwoorden tussen 7de en 19de: *aj is daertingste, véftingste,* enzoverder. Voor het overige komt deze vorm trouwens overeen met die van het rangtelwoord zelf, het verschil is enkel dat het bijwoord zonder, het rangtelwoord mét een lidwoord verschijnt: *aj is twingtegste* tegenover *aj is den twingtegste.*) Zo'n variatie tussen *s* en *e* om bijwoorden te vormen is absoluut niet uitzonderlijk in het Nederlands en zijn dialecten. Zo zijn er dialecten (weliswaar niet het Antwerps) waarin *dikwijls* als *dikwijle* verschijnt, of *allengs* als *allenge.* Blijkbaar is er een keuzemogelijkheid gekomen tussen het oorspronkelijk *e,* waarmee in het Middelnederlands een datief werd aangeduid, en *s,* dat eigenlijk een genitiefteken was. Toen zowel genitief als datief uit de taal verdwenen, bleven de twee uitgangen over om bijwoordelijke vormen te maken. Zo eenvoudig gaat het soms in taal.

4.6.4 Wat is 'allef' nu eigenlijk?

Op het eerste gezicht is *allef* 'half' gewoon een bijvoeglijk naamwoord: *en alleve pingt* is 'een halfvol glas bier'. Maar in combinatie met een telwoord wordt het eigenlijk zelf ook een telwoord, of het wordt deel van het telwoord. Wij krijgen dus: *twië broejjen ən allef* en *vaëf zakken ən allef*, of *twiëenallef broejje* en *vaëvenallef zakke*, telkens met het zelfstandige naamwoord in het meervoud. In de standaardtaal luidt het daarentegen: *twee en ('n) half brood, vijf en ('n) halve zak*, met het zelfstandig naamwoord in het enkelvoud. In het Antwerps is *allef* dus deel geworden van de getalwaarde, en die is zonder twijfel meervoudig.

Wat wij net gezegd hebben is zeker ook het geval bij *ongderallef* (tegenwoordig ook al, onder invloed van de schooltaal, *anderallef*), maar dat wordt wel – zoals in het AN – met een zelfstandig naamwoord in het enkelvoud gebruikt. En bovendien: het wordt zelf ook nog eens vormelijk aangepast aan het woord waar het bij staat: *ongderallef broeëd* 'anderhalf brood' tegenover *ongderalleve killoo* 'anderhalve kilo'.

4.6.5 Collectieven of groepsuitdrukkingen

In de Nederlandse standaardtaal hebben wij een uitdrukking waarmee aangegeven wordt dat iemand tot een groep met twee, drie, vijf, tien, veertig, enzoverder leden behoort. Die uitdrukking is altijd gelijk: *wij, jullie, zij waren met z'n tweeën, drieën, vijven, tienen, veertigen.* Of toch niet helemaal 'altijd', want het luidt *met z'n honderd*, en *met z'n duizend* (maar *met z'n honderd en enen* is dan weer helemaal volgens het patroon). Het Antwerps zou het Antwerps niet zijn als het daar niet wat ingewikkelder lag.

Om te beginnen zijn er al drie manieren om het aantal uit te drukken. Nemen wij even een groepje van 4, dan zijn er de volgende mogelijkheden: *we zén mé vier, mé viere*, of *méj ongs geviere.* De eerste twee mogelijkheden bestaan bij alle getallen, behalve dat *ongderde* en *duuzende* (in dit gebruik) niet voorkomt (en dat is dus wel te vergelijken met wat we in de standaardtaal gevonden hebben: daar zijn *honderd* en *duizend* ook uitzonderingen). Maar moeilijker wordt het bij de derde uitdrukking: *méj ongs* (of *méj ölle* of *méj un*) kan gevolgd worden door een getal zo groot als men wil, maar op een bepaald ogenblik lijkt de wil om zo'n ingewikkeld woord te vormen

sterk te verminderen. Eerst ontstaat er een neiging om het voorvoegsel *ge* weg te laten: *méj ongs twingtege* lijkt een stuk aannemelijker dan *getwingtege* (nog eens: er is niks fundamenteels op tegen om dat laatste te gebruiken, maar het gebeurt meestal niet). En naarmate het aantal groeit (en de te beschrijven groep dus steeds maar onoverzichtelijker wordt), groeit blijkbaar de neiging om de verwoording toch maar zo eenvoudig mogelijk te houden, en dan verdwijnt ook de eind-*e*: *méj ongs ongderdénting* is kennelijk al gek genoeg om aan te geven dat de groep uit precies 110 individuen bestaat. Niettemin is het nog steeds denkbaar om er *ongderdéntiene* van te maken, niet meer, echter, om er *g(e)* aan vooraf te laten gaan, dat zou een station te ver zijn. Taal (en dus ook het Antwerps) is dikwijls boeiend omdat het allemaal zo goed en zo degelijk in elkaar steekt, omdat er echt een systeem in zit. En soms is het ook boeiend omdat er geen peil op te trekken valt, zoals hier dus.

4.6.6 Een pleidooi voor het telwoord (in het Antwerps en in andere talen)

Telwoorden worden gewoonlijk niet als echt interessant gezien in de taal. Dat komt voor een deel omdat veel mensen een bloedhekel hebben aan wiskunde. Dat slaat natuurlijk nergens op: wiskunde is een schitterende gave van de menselijke geest. Maar bovendien: wie wat meer van taal af weet, die weet ook dat getallen veel meer zijn dan eenheden van het wiskundig denken: het zijn woorden waar de mensen mee kunnen spelen, waar ze variaties mee kunnen bedenken, waar ze systeempjes mee kunnen bouwen, en waar ze soms ook die systeempjes weer mee onderuit kunnen halen. Wij willen daarom deze lange paragraaf over de telwoorden besluiten met een oproep aan de taalgevoelige medemens: let eens op wat er allemaal gebeurt in en met een (schijnbaar) heel overzichtelijke reeks woorden zoals die telwoorden. Het basisbestand omvat er, ocharme, niet veel meer dan tien (in geen enkele taal in West-Europa meer dan twintig), maar je kunt er door onderlinge combinatie van die basiswoorden wel miljoenen woorden mee maken. Hele reeksen zijn het, meestal zonder enige opwinding. Maar hier en daar krijg je totaal onverwachte zaken te verwerken. Het is dus echt de moeite waard.

4.7 Werkwoorden

Werkwoorden zijn de centrale bouwstenen van zinnen: ze vormen (meestal samen met het onderwerp) de kern van elke zin. Woorden die zo'n centrale rol in de taal vervullen, hebben dikwijls heel veel verschillende vormvarianten. Dat is ook zo voor de werkwoorden in het Antwerps, en de regels van het werkwoordelijke systeem in dat dialect zijn dan ook heel erg complex. We kunnen die complexiteit hier helaas niet in detail uitvlooien, maar we bekijken toch even de grote vormcategorieën en de stamverandering in onregelmatige werkwoorden; we geven ook enkele typische werkwoordparadigma's.

4.7.1 Vormen van het werkwoord

In alle talen zijn er persoonsvormen (of 'vervoegde' werkwoordsvormen) en in de meeste talen (niet in allemaal!) zijn er ook niet-persoonsvormen (of 'niet-vervoegde', 'infiniete' werkwoordsvormen). Voor het Antwerps:

De persoonsvormen:

Alle werkwoorden in het Antwerps hebben een tegenwoordige tijd (de 'OTT') en een verleden tijd (de 'OVT'). Zoals wij bij de bespreking van de persoonswoorden gezien hebben, zijn er drie verschillende personen en twee getallen, en dat betekent dus dat wij gecombineerd met die twee verschillende 'tijden' tot twaalf verschillende vormen voor één werkwoord zouden kunnen komen. Zoveel zijn er echter nooit. Het aantal vormen verschilt van werkwoord tot werkwoord, maar het grootste aantal dat wij vinden is zes. Ter illustratie geven we de varianten van de werkwoorden *zaën* 'zijn', *wille(n)* 'willen' en *loeëpe(n)* 'lopen'.

	1 ev. ik	2 ev. gaë	3 ev. aë/zaë/et	1 mv. waë	2 mv. gölle	3 mv. zun
OTT	zén	zé(d)	is	zén	zé(d)	zén
	wil	wild	wild	wille(n)	wild	wille(n)
	loeëp	loept	loept	loeëpe(n)	loept	loeëpe(n)
OVT	was	wôôrd	was	wôôre(n)	wôôrd	wôôre(n)
	wou	woud	wou	wouwe(n)	woud	wouwe(n)
	liep	liept	liep	liepe(n)	liept	liepe(n)

Tabel 6: De vormen van de werkwoorden zaën, wille, loeëpe

In deze (en ook alle hieronder nog te behandelen) werkwoordsvormen wordt een eind-*d* enkel echt als *d* gerealiseerd als er onmiddellijk een klinker op volgt, in alle andere gevallen wordt *d* als *t* uitgesproken. Dus: *ze wild e schoeën véntsje* 'ze wil een mooie kerel' tegenover *ze wilt nor oës* 'zij wil naar huis'. En zoals we ook al in hoofdstuk 3 hebben vermeld: een in de tabellen als optioneel gemarkeerde eind-*d* of eind-*n* wordt enkel uitgesproken als er in het volgende woord een klinker staat: *zéd e dor?* 'ben je daar?', maar *ge zé ni braef* 'je bent niet lief'; *we wouwen alles* 'we wilden alles', maar *we wouwe niks* 'we wilden niets'. Als *zé(d)* gevolgd wordt door het voornaamwoord *et* wordt het zelfs tot *zég*: *ge zég et gon doeng zeeker?* Hetzelfde hebben wij bijvoorbeeld ook bij het werkwoord *émme* 'hebben' (zie beneden), in de tweede persoon enkelvoud tegenwoordige tijd, maar daar ook in de derde persoon enkelvoud: *aj eeg et gedôôn* 'hij heeft het gedaan'.

Maar lang niet alle werkwoorden hebben zes verschillende vormen. Er zijn er ook met maar vijf of vier of zelfs maar met twee. Hier zijn wat voorbeelden:

	1 ev. ik	2 ev. gaë	3 ev. aë/zaë/et	1 mv. waë	2 mv. gölle	3 mv. zun
OTT	ém	é(d)	ee(d)/é(d)	émme(n)	é(d)	émme(n)
	weet	wét	wét	weete(n)	wét	weete(n)
	lôôt	lot	lot	lôôte(n)	lot	lôôte(n)
	doeng	doee(d)	doee(d)	doeng	doee(d)	doeng

	1 ev. ik	2 ev. gaë	3 ev. aë/zaë/et	1 mv. waë	2 mv. gölle	3 mv. zun
OVT	ad	ad	ad	adde(n)	ad	adde(n)
	wist	wist	wist	wiste(n)	wist	wiste(n)
	liet	liet	liet	liete(n)	liet	liete(n)
	dee	dee(d)	dee	deeë(n)	dee(d)	deeë(n)

Tabel 7: Enkele werkwoorden met vijf verschillende vormen: émme(n) 'hebben', weete(n) 'weten', lôôte(n) 'laten', doeng 'doen'

	1 ev. ik	2 ev. gaë	3 ev. aë/zaë/et	1 mv. waë	2 mv. gölle	3 mv. zun
OTT	môôk	mokt	mokt	môôke(n)	mokt	môôke(n)
	vruut	vrut	vrut	vruute(n)	vrut	vruute(n)
	moet	moet	moet	moette(n)	moet	moette(n)
OVT	mokte(n)	mokte(n)	mokte(n)	mokte(n)	mokte(n)	mokte(n)
	vrutte(n)	vrutte(n)	vrutte(n)	vrutte(n)	vrutte(n)	vrutte(n)
	moest	moest	moest	moeste(n)	moest	moeste(n)

Tabel 8: Enkele werkwoorden met vier verschillende vormen: môôke(n) 'maken', vruute(n) 'wroeten', moette(n) 'moeten'

	1 ev. ik	2 ev. gaë	3 ev. aë/zaë/et	1 mv. waë	2 mv. gölle	3 mv. zun
OTT	zét	zét	zét	zétte(n)	zét	zétte(n)
	réd	réd	réd	rédde(n)	réd	rédde(n)
OVT	zétte(n)	zétte(n)	zétte(n)	zétte(n)	zétte(n)	zétte(n)
	rédde(n)	rédde(n)	rédde(n)	rédde(n)	rédde(n)	rédde(n)

Tabel 9: Enkele werkwoorden met twee verschillende vormen: zétte(n) 'zetten', rédde(n) 'redden'

De verschillen in vormen-'rijkdom' zijn aan heel verschillende regels en historische ontwikkelingen te wijten, we gaan daar niet verder op in.

De niet-persoonsvormen:

Er zijn drie 'niet-persoonsvormen' van het werkwoord te vermelden:

– De noemvorm of 'infinitief': dat is de vorm die wij onder meer gebruiken als wij het woord willen noemen, zoals dat bijvoorbeeld gebeurt in de ondertiteling van de bovenstaande tabellen. Diezelfde vorm treffen wij bijvoorbeeld ook nog aan na het partikeltje *te*, zoals in *k probeerde (van) da te doeng/ te zinge/ te môôke/ te zétte* 'ik probeerde dat te doen/zingen/maken/zetten', en ook in verbinding met 'hulp'werkwoorden zoals *kunne, moette, wille,* bijvoorbeeld in *ze kan/ wilt/ moet dad in orde bringe* 'ze kan/wil/moet dat in orde brengen'.
– Het verleden of voltooid deelwoord: dat heeft net als in de meeste Nederlandse dialecten gewoonlijk een voorvoegsel *ge*. Alleen als er in de noemvorm al een niet-scheidbaar voorvoegsel is, blijft *ge* weg. Dus: *waereke – gewaerekt* 'gewerkt', *zitte – gezeete* 'gezeten', *zaën – gewést* 'geweest', *émme – gad* 'gehad', *eete – geete* 'gegeten', *meuge – gemeuge*; maar *verwaereke – verwaerekt* 'verwerkt', *bezitte – bezeete* 'bezeten'. Het voltooid deelwoord komt veel voor in combinatie met de hulpwerkwoorden *émme* 'hebben', *zaën* 'zijn' en *wörre* 'worden', en vormt zo de 'voltooide' tijden en de 'passieve' vorm: *k ém dikkels dôôr gewést* 'ik ben vaak daar geweest', *z is der nortoee gegôôn* 'ze is daar heen gegaan', *da s deur den iënen of den aendere meegetsjoept zeeker?* 'dat is door iemand stiekem meegenomen zeker?', *a wörd oepgestokt deur zen vraa* 'hij wordt opgeruid door zijn vrouw'.
– De bevelende vorm (of 'imperatief'): er is er in het Antwerps maar één, die wordt zowel voor een bevel aan één persoon als aan een groep personen gebruikt. De vorm komt overeen met die van de tweede persoon enkelvoud of meervoud tegenwoordige tijd. Dus: *pakt da naj is vast ség!* 'neem dat nu eens vast zeg!', *begint na mor is te waereke!* 'begin nu maar eens te werken!', *zéd is éfkes stil!* 'zwijg eens even!'. De meeste werkwoorden hebben een bevelende vorm. Er zijn uitzonderingen, maar die komen volledig overeen met wat we in het AN vinden. We gaan er hier niet verder op in, en laten de bevelende vorm ook verder buiten beschouwing.

4.7.2 Stamveranderingen

Alle Nederlandse dialecten, en ook de standaardtaal, hebben bij het werkwoord 'regelmatige' en 'onregelmatige' vormen. De regelmatige zijn in het Antwerps die, waarbij na de stam (dat is het gedeelte van de noemvorm zonder de eind-*e(n)*) in de verleden tijd gewoon *-te(n)* of *-de(n)* wordt aangehecht, en in het voltooid deelwoord *t* of *d*. Voorbeelden zijn: *ze mokten e schoeën klieëke* 'ze maakte een mooie jurk', *z eed e schoeën klieëke gemokt.* Bij de onregelmatige werkwoorden wordt dat eenvoudige procédé echter doorbroken.

Er zijn niet veel onregelmatige werkwoorden, en het zijn ook niet allemaal dezelfde in alle Nederlandse dialecten. Het Antwerps verschilt van het Standaardnederlands onder meer in de volgende opzichten.

– Soms heeft het Standaardnederlands 'consequent afwijkende vormen' (dat wil zeggen: de onregelmatigheid is er zowel in de verleden tijd als het voltooide deelwoord), terwijl het Antwerps het bij regelmatige vormen houdt. Een voorbeeld: Nederlands *ze vreet – ze vrat – ze heeft gevreten* is in het Antwerps *ze frét – ze frétte – z ee gefrét.*
– Soms heeft het Antwerps onregelmatige vormen waar het Standaardnederlands regelmatige vormen heeft. Een voorbeeld: Nederlands *ik wil – ik wilde* (of ook *wou*) – *ik heb gewild* is in het Antwerps *k wil – k wou – k ém gewille.*
– Het Standaardnederlands heeft soms consequent afwijkende vormen terwijl het Antwerps alleen in het voltooid deelwoord een afwijkende vorm heeft. Dit patroon komt nogal vaak voor. Voorbeelden: Nederlands *eten – at – gegeten* is Antwerps *eete – étte – geete,* Nederlands *graven – groef – gegraven* is Antwerps *grôôve – grôôfde – gegrôôve.*
– Soms heeft het Standaardnederlands consequent regelmatige vormen, maar het Antwerps een onregelmatig voltooid deelwoord. Voorbeelden: Nederlands *ruisen – ruiste – geruist* is Antwerps *rösse – röste – gerösse* (in het Nederlands en het Antwerps heeft dat werkwoord wel een verschillende betekenis – zie hoofdstuk 6 – maar ze gaan wel op hetzelfde woord in het Germaans terug), Nederlands *wijden – wijdde – gewijd* is Antwerps *waëje – waëde – geweeje.*

4.7.3 *Een paar voorbeelden van paradigma's*

In grammatica's worden de vormen van werkwoorden gewoonlijk in rijtjes onder elkaar gezet in zogenaamde 'paradigma's': reeksen van terugkerende patronen. Wij geven er enkele.

noemvorm	**zaën** **doeng** **zing**	**émme(n)** **koome(n)**	**wille(n)**	**zitte(n)** **lôôte(n)**	**zétte(n)** **môôke(n)**
ik OTT	zén doeng zing	ém koom	wil	zit lôôt	zét môôk
gaë OTT	zé(d) doee(d) zie(d)	é(d) komd	wild	zit lot	zét mokt
aë/zaë/et OTT	is doee(d) zie(d)	ee(d)/é(d) komd	wild	zit lot	zét mokt
waë OTT	zén doeng zing	émme(n) koome(n)	wille(n)	zitte(n) lôôte(n)	zétte(n) môôke(n)
gölle OTT	zé(d) doee(d) zie(d)	é(d) komd	wild	zit lot	zét mokt
zun OTT	zén doeng zing	émme(n) koome(n)	wille(n)	zitte(n) lôôte(n)	zétte(n) môôke(n)

noemvorm	zaën doeng zing	émme(n) koome(n)	wille(n)	zitte(n) lôôte(n)	zétte(n) môôke(n)
ik OVT	was dee(d) zag	ad kwam	wou(w)	zat liet	zétte(n) mokte(n)
gaë OVT	wôôrd dee(d) zôôgd	ad kwôômd	woud	zat/zot liet	zétte(n) mokte(n)
aë/zaë/et OVT	was dee(d) zag	ad kwam	wou(w)	zat liet	zétte(n) mokte(n)
waë OVT	wôôre(n) deeje(n) zôôge(n)	adde(n) kwôôme(n)	wouwe(n)/ wilde(n)	zôôte(n) liete(n)	zétte(n) mokte(n)
gölle OVT	wôôrd dee(d) zôôgd	ad kwôômd	wouwd	zat/zot liet	zétte(n) mokte(n)
zun OVT	wôôre(n) deeje(n) zôôge(n)	adde(n) kwôôme(n)	wouwe(n)/ wilde(n)	zôôte(n) liete(n)	zétte(n) mokte(n)
voltooid deelwoord	gewést gedôôn gezing	gad gekoome(n)	gewille(n)	gezeete(n) gelôôte(n)	gezét gemokt

Tabel 10: Enkele werkwoordparadigma's

Wie de moeite neemt om de vormen in de tabel met elkaar te vergelijken zal op heel eigenaardige overeenkomsten en verschillen botsen. Deze complexe patronen zijn het resultaat van (een combinatie van) een groot aantal regels: eenlettergrepige woorden (in de noemvorm) gedragen zich anders dan tweelettergrepige (eindigend op *en*), er is verkorting in sommige vormen, er is een verschil tussen werkwoorden met en zonder stamverandering, en er zijn de verschillende uitgangen tussen de vormen. Dat alles levert een boeiend beeld op, vol verwarrende variatie. Wij gaan hier niet verder op al die eigenaardigheden in, dat zou ons veel te ver voeren, temeer omdat we ons daarvoor zouden moeten verdiepen in de taalgeschiedenis van het Antwerps tot ver terug in de Germaanse tijd.

Toch nog één kanttekening. Bij de eerste persoon meervoud van *émme(n)* en *koome(n)* gebeurde in ouder Antwerps het volgende als het onderwerp op het werkwoord volgde: we kregen dan bijvoorbeeld *dan émme da mor gedôôn* 'dan hebben we dat maar gedaan', *morrege komme trug* 'morgen komen we terug', in plaats van respectievelijk *émme me* en *koome me*. De opeenvolging van twee *me*'s was er blijkbaar te veel aan: die werden dan maar samengetrokken tot één enkele *me* (bij *koome-me* was er dan wel nog verkorting van de klinker, wellicht vanwege de twee opeenvolgende *m*-en). Bij *émme* komt dit fenomeen nog steeds voor, hoewel het steeds meer onder het vuur komt te liggen van het regelmatige *émme we*. Maar bij *koome* is het oude patroon verdwenen, hoewel er nog sporen van te vinden zijn: naast het regelmatige *koome we* hoor je ook *komme we*, een variant waarin de klinkerverkorting bewaard is gebleven. Het is helemaal niet zeker dat het verdwijnen van het oude patroon onder invloed van de standaardtaal gebeurd is: met het invoeren van *we* ook in de positie na het werkwoord (zie paragraaf 3.4 hierboven) kon men de speciale combinatie op een (ook volgens de regels van het Antwerps) regelmatige manier vervangen.

5. Woordgroepen en zinnen

5.1 Van woorden tot zinnen

Woorden worden meestal niet zomaar apart gebruikt: ze worden met twee of drie of meer tot woordgroepen samengesmolten, en dat gebeurt volgens vaste regels. Woordgroepen worden op hun beurt met meerdere samen tot zinnen gesmeed, en ook dat gebeurt volgens vaste regels. Zo bestaat de zin *dieë groeëte véngt eed en affeëre mej en iël klaën vraake* 'die grote man heeft een relatie met een heel klein vrouwtje' uit de woordgroepen *dieë groeëte véngt, en affeëre* en *mej en iël klaën vraake,* en dan is er nog het woordje *eed* dat die drie woordgroepen samenbindt en tot een eenheid maakt.

Als wij naar de AN-vertaling van die Antwerpse zin kijken (hierboven al gegeven), dan zien we eigenlijk heel weinig verschillen: de woorden verschillen hier en daar, er zijn zeker ook verschillen in de woordvormen te vinden, maar we kunnen de zin in z'n geheel echt woord voor woord van het dialect in het Standaardnederlands omzetten. Misschien kan men de indruk hebben dat dat eigenlijk (bijna) altijd kan. Maar schijn bedriegt, want er zijn wel degelijk hier en daar verschillen. Alleen: die vallen over het algemeen niet op zolang men er niet met zijn neus op gedrukt wordt.

Er zijn verschillende vormen van 'verschillen', en die komen één na één aan bod in de volgende punten. In elk daarvan geven wij vooral eigenaardigheden die het Antwerps met andere, soms met heel veel andere zuidelijke

dialecten van het Nederlands deelt. Maar wij proberen er toch telkens ook de kenmerken aan toe te voegen waarin het Stadsantwerps zich van de omringende plattelandsdialecten en de andere stadsdialecten van Antwerpen en Vlaams-Brabant onderscheidt.

5.2 Volgordeverschillen tussen Antwerps en Nederlands

Een eerste type van verschil tussen talen op het vlak van de zinsbouw betreft gevallen waarin in een woordgroep of een zin wel ongeveer dezelfde woorden gebruikt worden, maar waarin die in een andere volgorde verschijnen.

Echt Antwerpse volgorde-eigenaardigheden, volgordes dus die alleen in het Antwerps voorkomen, zijn ons niet bekend – misschien met één uitzondering, waarover meteen meer. Er zijn wél behoorlijk wat volgordeverschillen tussen Antwerps en Nederlands, maar zulke verschillen komen praktisch altijd ook in andere zuidelijke dialecten voor. Omgekeerd is het zo dat in de meeste zuidelijke dialecten (die in België en Nederlands-Limburg dus) ten minste evenveel, en soms veel méér afwijkingen tegenover de standaardtaal te noteren vallen. Daar gaan we niet op in. Dat het Stadsantwerps relatief goed bij de Nederlandse standaardtaal aansluit is zeker voor een deel te verklaren doordat het Antwerps, meer dan andere zuidelijke dialecten, in de zestiende en zeventiende eeuw invloed gehad heeft op de ontwikkeling van het Standaardnederlands.

Van de (vrij) algemeen-zuidelijke afwijkingen die ook in het Antwerps schering en inslag zijn, zijn minstens de volgende het noemen waard:

– *z eed iël den dag oep eure lakkere zitte wachte* tegenover 'ze heeft de hele dag op haar man zitten wachten' (volgorde binnen de naamwoordgroep)
– *én nae zal z er nog een tétsje moetten oep wachte* tegenover 'en nu zal ze er nog een tijdje op moeten wachten' (plaats van het voorzetsel *op*)
– *k déngk da ze zulle wille nor oës gon* tegenover 'ik denk dat ze naar huis zullen willen gaan' (plaats van een 'bepaling' – hier *naar huis* – tussen de werkwoordsvormen)
– *z émme der em twië gegeeve* tegenover 'ze hebben hem er twee gegeven' (onderlinge volgorde van *er* en het meewerkende voorwerp *hem*)
– *vör da na ni wille te doeng, dor moet e nen eezel vör zen* tegenover 'om dat

nou niet te willen doen, daar moet je een ezel voor zijn' (plaats van het hulpwerkwoord – hier *willen* – tegenover *te*)

Van die kleine verschuivingen zijn er nog wel een (beperkte) reeks te geven, maar alles tezamen zijn het peanuts vergeleken met de verschuivingen die je bijvoorbeeld in de Vlaamse dialecten tegenkomt. Iets als *tons heeft t m zijn vader gegeven* (tegenover *dan/toen heeft zijn vader het hem gegeven*) moeten wij op de rechteroever van de Schelde niet verwachten, ook niet in de stad Antwerpen.

Ons is maar één geval bekend, waar in het huidige Antwerps (althans bij heel wat sprekers van dat dialect) wat anders verschijnt dan zowel in de Nederlandse standaardtaal als in andere zuidelijke dialecten. Maar de nadruk valt dan op 'het huidige Antwerps', want in de taal van een paar decennia terug was dat nog niet te horen. Bij moderne Antwerpenaars hoor je wel eens *k geloeëf da ze nog altaët wôôren on t wachte*, tegenover in alle andere variëteiten van het Nederlands 'ik geloof dat ze nog altijd aan het wachten waren'. We willen hier niet te diep op ingaan, maar een vaststaand feit is, dat het Antwerps al heel lang de neiging heeft om in woordgroepen die verschillende werkwoorden bevatten, het hulpwerkwoord voor het hoofdwerkwoord te zetten. Dat is in de jaren veertig al vastgesteld voor een zinnetje als *k zén blaë da k ni mej un zén meegegon*: in bijna alle Nederlandse dialecten werd in een grote enquête in het hele Nederlandse taalgebied praktisch uitsluitend de volgorde '... dat ik niet met hen meegegaan ben' opgetekend, maar in de Antwerpse agglomeratie klonk het overal zoals net aangeduid: *zén meegegon*. Die neiging is zich nu dus blijkbaar ook naar andere combinaties met een hulpwerkwoord aan het doorzetten, en nu klinkt het in Antwerpen dus ook *zé mor zeeker da k zén on t wachte* 'geloof me maar dat ik aan het wachten ben'. Voorlopig hebben de andere dialecten in België dat nog niet overgenomen, maar misschien duurt dat ook alweer niet lang meer: de volgorde met *ben meegegaan* of *heb verloren* heeft in elk geval in een paar tientallen jaren het hele zuidelijke Nederlands overspoeld. Misschien is de overweldigende aanwezigheid van het Stadsantwerps op de Vlaamse televisiezenders daar niet vreemd aan: voorbeelden trekken.

5.3 Gebruik van 'kleine woorden'

Woordvolgordeverschillen tussen talen vallen sterker op als er ook fundamenteel andere woorden bij betrokken zijn. Er zijn namelijk nogal wat 'kleine woorden' die zelf nauwelijks een eigen betekenis hebben, maar die precies gebruikt worden om de verhoudingen tussen woordgroepen te benoemen, of die een 'abstracte rol' vervullen. Zo zijn er dialecten waar in een zinnetje als 'de dief werd door de politie gevangengenomen' in plaats van *werd* een vorm van *zijn* gebruikt wordt, en in plaats van *door* het voorzetsel *van*: *den dief was opgepakt van de polies.* Zulke verschillen vallen veel beter op dan die in de vorige paragraaf, maar er zijn er niet zo verschrikkelijk veel in het Antwerps (de net genoemde verschillen vinden we er bijvoorbeeld helemaal niet). Hier zijn toch een paar eigenaardigheden die ook in veel andere dialecten in België voorkomen:

– *da daereft wél is gebeure* tegenover 'dat wil wel eens gebeuren' (*durven* in plaats van *willen* om het meermaals voorkomen van wat in de zin uitgedrukt wordt, aan te geven)
– *ge god écht wél is moete gon deurgon* tegenover 'je zult echt wel eens moeten gaan vertrekken' (*gaan* om een toekomstige handeling uit te drukken)
– *k ad gedocht van morrege vruug is toet on t Scheld te gôôn* tegenover 'ik had gedacht om morgen vroeg eens tot aan de Schelde te lopen' (*van* in plaats van *om* aan het begin van sommige bijzinnen met een werkwoord in de noemvorm)
– *vör zoeë spél van niks te môôke, da s aereg* tegenover 'om zo een gedoe van niets te maken, dat is erg' (*voor* in plaats van *om* aan het begin van bijzinnen met een noemvorm, die onderwerp van de zin zijn of een doel uitdrukken).

Ook hier kunnen wij nog een tijdje doorgaan, maar specifiek-Antwerpse uitdrukkingen kunnen we dat allemaal niet noemen: de meeste komen in heel veel, soms in alle dialecten in België voor, soms ook nog in Noord-Brabant, in Zeeuws-Vlaanderen of in Nederlands Limburg.

Maar toch kunnen we ook hier één heel specifiek Antwerps trekje melden. Het is nogal ingewikkeld, maar zo eenvoudig mogelijk voorgesteld komt het hierop neer. De Nederlandse standaardtaal heeft de volgende twee uitdrukkingen, die in betekenis dicht bij elkaar staan, maar toch niet identiek zijn:

'mijn vrouw is gaan kijken' en 'mijn vrouw is wezen kijken'. In bijna alle dialecten hebben wij iets vergelijkbaars. Zo komt in de provincie Antwerpen bijna overal voor: *men vra(a)w is gon zien* tegenover *men vra(a)w ee wiste zien*. Met beide zinnen wordt een handeling in het verleden genoemd, maar als we *wezen/wiste* (of gelijksoortige vormen) gebruiken is het zeker dat (in ons voorbeeld) mijn vrouw intussen teruggeraakt is, terwijl dat met *gaan/gon* ook zo kan zijn, maar niet noodzakelijk zo is: ze kan even goed nog onderweg zijn. Zo'n onderscheid tussen twee verschillende hulpwerkwoorden *gaan* en *wezen* (of een wisselvorm *wiste(n)*) is er in het Stadsantwerps niet. Maar dat wil nog niet zeggen dat het verschil tussen wel en niet zeker terug thuis zijn in dat dialect dan niet gemaakt zou kunnen worden. Dat kan wel, maar de Antwerpenaar doet het gewoon anders: *men vraaw is gon zing* laat de mogelijkheid open dat ze nog niet terug is, bij *men vraa ee gon zing* is het zeker dat ze intussen weer thuisgekomen is, en er waarschijnlijk allang rapport over uitgebracht heeft. Wat de Antwerpenaar hier doet, is spelen met de heel subtiele verschillen tussen *hebben* en *zijn* als hulpwerkwoorden van de voltooide tijden. Eigenlijk vinden wij iets van dezelfde aard ook in het verschil tussen *z ee verloore* of *z ee gewonne* tegenover *z is verloore* of *z is gewonne*, maar dat vinden wij dan weer in veel andere dialecten ook terug.

5.4 Speciale (combinaties van) woordvormen

Soms ontwikkelen talen speciale vormen van woorden die dan in bepaalde typen van of posities in zinnen kunnen optreden, of ontwikkelen ze speciale combinatievormen van woorden. En ook in dit verband kunnen we weer een vergelijkbaar verhaal vertellen als in de vorige paragrafen.

Een bekend voorbeeld van 'speciale woordvormen' hebben we eigenlijk al in het vierde hoofdstuk geïntroduceerd, bij de bespreking van de persoonlijke voornaamwoorden. In het Nederlands heb je naast elkaar 'jij/je moet dat nu maar eens doen' en 'nu moet jij/je dat maar eens doen', met hetzelfde persoonlijke voornaamwoord, *jij* of (dof) *je*, om het even of het voor of na het werkwoord staat (en dat is niet alleen zo in de tweede persoon enkelvoud, maar in bijna alle personen). In het Antwerps krijg je echter *gaë/ge moet da na mor is doeng* tegenover *na moet egaë/e da mor is doeng*, met een verschillende vorm – *gaë* tegenover *egaë* in beklemtoonde gevallen, *ge* tegen-

over *e* in onbeklemtoonde gevallen (en we krijgen nogmaals hetzelfde bij de halfgereduceerde vormen *ga* tegenover *ega*) – afhankelijk van de positie ten opzichte van het vervoegde werkwoord. Dit krijg je in de tweede persoon enkelvoud, maar ook in de tweede persoon meervoud: *gölle* of *ge* tegenover *egölle* of *e*. Nog eens iets vergelijkbaars ook bij de eerste persoon enkelvoud, maar dan alleen als het voornaamwoord nadruk krijgt: *ik ém da ni gedôôn zene* 'ik heb dat niet gedaan hoor' tegenover *dad ém ekik ni gedôôn zene*. En bij de eerste persoon meervoud is het gek genoeg alleen maar bij de niet-benadrukte vormen: *we gon da mor is gaa doeng* 'we gaan dat maar eens vlug doen' tegenover *da gon me mor is gaa doeng* – en hier is het dan nog niet eens verplicht, want, zoals in hoofdstuk 4 gezegd, *we* kan hier ook na het werkwoord optreden (nog maar eens een voorbeeld van hoe ook in het Stadsantwerps de invloed van de Nederlandse standaardtaal oprukt).

De persoonlijke voornaamwoorden leveren meteen ook een goed voorbeeld van een speciale manier van combineren van woordvormen. In het Antwerps kun je die voornaamwoorden namelijk in één zin combineren in de positie voor en na het vervoegde werkwoord, zoals bijvoorbeeld in *k zal ekik et dan mor gon doeng zeeker?* 'ik zal het dan maar gaan doen zeker?' Dergelijke combinaties zijn weliswaar niet onbegrensd mogelijk, en de regels in verband met welke vormen wél en welke niet gecombineerd kunnen worden, en hoe, die zijn erg ingewikkeld; we laten die hier dus maar achterwege (zie daarvoor Nuyts 1995). In termen van de 'bedoeling' van dergelijke 'dubbele voornaamwoordelijke constructies' kunnen we echter ruwweg twee typen onderscheiden.

– Het eerste type is al geïllustreerd met het net gegeven voorbeeld: dat wordt gebruikt om extra nadruk te leggen op het persoonlijke voornaamwoord (merk op dat ook in de AN-vertaling *ik* een sterke klemtoon krijgt). In dat geval verschijnt normalerwijze vóór het werkwoord een doffe, onbeklemtoonde vorm van het voornaamwoord, en na het werkwoord een volle of speciale vorm, die beklemtoond wordt. Nog een voorbeeld: *ge go gaë nog graef in de probleeme komme manneke* 'jij gaat nog serieus in de problemen geraken kerel'.
– Het tweede (en veruit het meest frequente) type dient om persoonlijke betrokkenheid van de spreker bij het gespreksonderwerp en/of de toehoorder uit te drukken. In deze variant spelen de halfgereduceerde vormen van

de persoonlijke voornaamwoorden een centrale rol (en dat is natuurlijk niet verbazingwekkend, gelet op wat we over deze vormen gezegd hebben in hoofdstuk 4): de vorm na het werkwoord moet halfgereduceerd zijn, de vorm vóór het werkwoord kan ofwel dof zijn ofwel halfgereduceerd zijn. Enkele voorbeelden: *ge/ga kunt ga da goee* 'jij kan dat goed hoor' (geïmpliceerd: 'en ik heb daar bewondering voor'), *a kan a dad oemmes* 'hij kan dat immers' (geïmpliceerd: 'wees daar maar gerust in').

Zowel de speciale vormen van de persoonlijke voornaamwoorden als hun speciale combinatie in de 'dubbele voornaamwoordelijke constructies' zijn andermaal verre van typisch Antwerps: ze komen in alle dialecten van West- en Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Vlaams-Brabant voor, de speciale vormen vinden we bovendien ook in het Nederlandse Noord-Brabant. Maar in dit laatste gebied treffen wij ook nog iets aan dat meer en meer ook in het Stadsantwerps begint op te komen (nochtans niet onder invloed van het Noord-Brabants, want hoe zou dat dialect uit Nederland het Antwerps kunnen beïnvloeden?), en waarbij het Antwerps onder de dialecten in België echt wel alleen staat: het gebruik van het bevelende *komd egaë na mor is iël rap nor ier* 'kom (jij) nu maar eens vlug hier naartoe' met de speciale vorm van het persoonlijke voornaamwoord, in plaats van het traditionele *komt gaë na mor is iël rap nor ier* met de gewone volle vorm. Wel te verstaan: dat laatste wordt ook nog wel heel veel gebruikt, en het is in alle andere dialecten in België in elk geval de enige mogelijkheid.

5.5 Reflexieve constructies

Ten slotte nog een paar woordjes over de reflexieve constructies, een zinstype dat in veel talen voor problemen zorgt. Dat zijn zinnen waarin het onderwerp nog eens een tweede keer voorkomt, en zoals in hoofdstuk 4 al gezegd gebruiken we dan ofwel de objectsvorm van het persoonlijke voornaamwoord, ofwel een speciaal reflexief voornaamwoord. De keuze tussen de twee heeft te maken met nadruk. Als ik bijvoorbeeld wil zeggen dat ik door mezelf, en niet door iemand anders gefopt ben, dan kan ik dat op z'n Antwerps uitdrukken als *ik ém menaëge gefopt*. Hier ligt er nogal wat nadruk op de tegenhanger van het Nederlandse *mezelf*, en dan is alleen *menaëge* mogelijk (*ik ém me gefopt* is dus onmogelijk). In gevallen waar er minder nadruk

is zijn er twee mogelijkheden: *k ém ma/me vergist* of *k ém menaëge vergist.* Allebei zijn goed. Dit geldt niet alleen voor de eerste persoon enkelvoud: de situatie is identiek voor bijna alle andere personen, enkelvoud en meervoud. Er is maar één uitzondering, namelijk de derde persoon mannelijk enkelvoud: daar is het altijd *zenaëge*, ook bij werkwoorden die in de andere personen de twee varianten toelaten, zoals *vergissen.* En dat is alweer iets waar het Stadsantwerps alleen staat: '*oover t wôôter*' (in de twee provincies Vlaanderen) wordt altijd het gewone persoonlijke voornaamwoord *öm* 'hem' gebruikt, en in de plattelandsdialecten van de provincie Antwerpen vinden wij in constructies met *vergissen* weer twee mogelijkheden: *hij heeft z'n/z'n eigen vergist.*

5.6 Hoe apart is de Antwerpse zinsbouw?

De slotsom van dit hoofdstuk is dat er echt wel behoorlijk wat verschillen zijn tussen de zinsconstructies van het Antwerps en het Standaardnederlands, maar dat er zeker niet zoveel zijn als in veel andere zuidelijke dialecten (vooral die van Oost- en West-Vlaanderen en Vlaams-Brabant). Bovendien vallen ze zeker voor een Belgische spreker van het Nederlands niet erg op. Van de meeste kunnen wij zeggen dat ze in het Nederlands in België aanvaard worden, zelfs al zijn ze niet in alle dialecten van West- en Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Vlaams-Brabant en Limburg aanwezig. Vlamingen zijn vooral wat dit aspect van hun taal betreft nogal 'slordig', of noem het 'tolerant': ze nemen zulke vormen heel gemakkelijk van het dialect in de standaardtaal over. In ieder geval: echt-eigen Stadsantwerpse constructies moet je dus wel gaan zoeken als pietepeuterige speldjes in een reusachtige hooiberg. Werk voor de echte specialisten dus, en voor dat type mensen is dit boek niet op de eerste plaats bedoeld.

6. Woordenschat

6.1 Antwerpse woorden en uitdrukkingen: enkele voorafgaande opmerkingen

Woorden en uitdrukkingen die uitsluitend voorkomen in één bepaald dialect zijn er nauwelijks of niet – en dat geldt ook voor het vocabularium van het Stadsantwerps. Hieronder presenteren we een beknopte Antwerpse woordenlijst, maar de woorden en uitdrukkingen die we erin opnemen hebben dus zowat allemaal een breder verspreidingsgebied, in de zin dat ze ook voorkomen in de Kempense, in de meer zuidelijke Brabantse en/of in de Oost-Vlaamse dialecten. Bij de selectie zijn we uitgegaan van het criterium dat het om 'herkenbaar Antwerpse' woorden en zegswijzen moet gaan, afwijkend van het AN, maar ook van andere Nederlandse dialecten uit België. Soms zijn ook woorden opgenomen die in wezen wel hetzelfde zijn als in het AN, maar die erg verschillend worden uitgesproken (illustraties van woorden met kleinere uitspraakverschillen met het AN zijn te vinden in hoofdstuk 3) en/of een duidelijk betekenisverschil vertonen.

Het onderstaande overzicht is overigens 'neutraal en ongecensureerd', we nemen dus ook woorden op die als 'vulgair' bestempeld zouden worden, of die 'maatschappelijk/politiek' incorrect genoemd mogen worden. Maar ook die zijn nu eenmaal inherent aan en karakteristiek voor het huidige Stadsantwerps.

De onderstaande lijst is noodgedwongen beperkt, maar elders zijn veel uitgebreidere verzamelingen van Antwerpse woorden en uitdrukkingen te vinden. De omvangrijkste en meteen ook de enige op echte lexicografische leest geschoeide informatiebron is het *Idioticon van het Antwerpsch dialect* van Cornelissen en Vervliet. Dit is een echt woordenboek dat zich niet enkel toespitst op een handvol stereotypen, maar dat een 2272 bladzijden lange inventaris biedt van woorden, en in mindere mate ook van uitdrukkingen, en van hun verschillende betekenissen. Het nadeel is dat het boek – gepubliceerd in vijf delen tussen 1899 en 1906 – inmiddels een eeuw oud is, en dus verouderd. Een ernstige complicatie voor het gebruik ervan is bovendien dat het begrip 'Antwerps' in de titel betrekking heeft op de provincie Antwerpen. In de praktijk is het boek vooral georiënteerd op de Kempense dialecten, en het Stadsantwerps komt minder uitvoerig aan bod. Er is trouwens grote voorzichtigheid geboden met de markering van woorden en uitdrukkingen in het boek als 'Stadsantwerps'. Men moet in feite Stadsantwerps kennen om het woordenboek echt te kunnen gebruiken voor de bestudering van dit dialect. Bij het opstellen van de onderstaande lijst hebben we niettemin – boven op de eigen kennis van het Stadsantwerps, alleen bij de tweede auteur als moedertaalspreker – dit woordenboek uitgebreid en dankbaar gebruikt als onze primaire hulpbron.

Een recenter overzicht van Antwerpse woorden en uitdrukkingen is *Het Antwerps dialect van dezekestijd tot in de 21e eeuw* van De Graef (elfde druk gepubliceerd in 1999). Dit boek is weliswaar niet gebaseerd op lexicografische methoden en principes; het is op zeer populariserende en anekdotische manier samengesteld en gepresenteerd (het is, in tegenstelling tot Cornelissen en Vervliet, bedoeld als onderhoudende lectuur voor een zeer breed publiek). Maar op de juiste manier gebruikt biedt het toch heel waardevolle aanvullende informatie bovenop het *Idioticon* van Cornelissen en Vervliet, zeker wat betreft de recentere situatie van het Stadsantwerps. Ook dit boekje hebben we geconsulteerd als een aanvullende informatiebron.

Voor de alfabetisering van de woorden in de lijst volgen we in principe de normale opeenvolging van lettertekens gangbaar in het AN. We klasseren de niet in de AN-spelling voorkomende Antwerpse lettertekens als volgt: *ö* bij de *o*; *é* en *e* samen; *ôô* bij de *aa*; en de tweeklanken met *-ë* alfabetiseren we alsof er geen trema op stond (dus *ië* als *ie*, enzoverder). Uitdrukkingen worden gealfabetiseerd op hun belangrijkste woord (meestal het centrale naam-

woord of werkwoord), of, als dat woord op zich ook al is opgenomen in de lijst, geciteerd bij de illustraties bij dat kernwoord. We geven bij elk opgenomen woord kort de betekenis door middel van één of enkele equivalente AN-woorden, we geven bovendien (een) illustratie(s) van het gebruik van het woord als het verduidelijking behoeft of als er iets merkwaardigs mee aan de hand is. Zelfstandige naamwoorden laten we terwille van de herkenbaarheid voorafgaan door een (onbepaald) lidwoord (tenzij het naamwoord normaal zonder lidwoord verschijnt).

6.2 Een beknopt vocabularium van het Stadsantwerps

– *a* –

ôôngedabd koome: moeizaam komen aanlopen – *zie na oewa dië dor komd ôôngedabd* 'kijk nu hoe die kerel komt aanstrompelen'

iemand iet (ni) ôôngeeve: behalve de gewone letterlijke betekenis (zoals in het AN) ook figuurlijk (meestal in combinatie met negatie) 'iets (niet) van iemand denken/verwachten' – *da zoud em ni ôôngeeve* 'dat had ik niet van hem verwacht'

ne floeeren ôôp schaëte: zich mateloos ergeren

en ababbel: een oorveeg

abbumeere: licht beschadigen – *z émme menen ottoo gabbumeerd* 'iemand heeft mijn auto gekrast'

en abuus, abuus zén: een vergissing, zich vergissen – vandaar ook *parabuus* 'per ongeluk'

afblotte: afbladderen – *de rôôme zén iëlemol ont afblotte* 'de verf van de ramen is overal aan het afbladderen'

t afbolle: vertrekken, weggaan

afbrosse, afprosse: een pak slaag geven

afdzjokke, afdokke: geld afstaan, neertellen

gin affeëren émme mé: zich niet te bemoeien hebben met

on den afgaengk zén: diarree hebben

afgedritst koome: komen aanlopen

oep iemand afgeeve: iemand uitschelden, slechte dingen over iemand vertellen

afloëze: iets loskrijgen van iemand

afpulle: iets (kleins) ergens aftrekken met de vingers

en afrongt, afrongteere: een belediging, beledigen
afsnokke: met geweld aftrekken
afstraëje: iets loochenen
aftottere: ergens afvallen
aftrékke: een vuistslag in het gezicht geven
aftroeeve: een pak slaag geven
nen ajoën: ui, maar daarnaast ook (als scheldnaam): een uilskuiken, oen
en akketaet: een mep, een draai om de oren
allefsegat: onvolkomen, slecht – *aj ee ze waerek mor allefsegat gedôôn* 'hij heeft zijn werk slecht gedaan'
alzeleëve: altijd – *k ém dad alzeleëve geweete* 'ik heb dat altijd al zo geweten'
ambetaent: vervelend, onprettig – vandaar ook *nen ambetaenterik* 'een vervelend persoon, een persoon die je voortdurend lastig valt'
d ambetözze: de verveling
ambras: ruzie
ammuzzeméngt: vermaak; maar ook afscheidsgroet – *t ammuzzeméngt* 'veel plezier nog'
nen annekesnést: een boeltje, chaos
en appelflaate kraëge: zich even zwak voelen, een korte inzinking hebben
en appelwaëf: een kletskous
nen apsjaer: een onbetrouwbaar persoon
aré: (uitroep) hier zie, pak vast
astemblief(t): alstublief, ook gebruikt als uitroep – *astemblief ség* (de betekenis is nogal variabel: een uiting van verbazing, maar ook van ergernis)
avvarie: schade, averij (met klemtoon op *ie*) – *da schip éd avvarie* 'schipbreuk'
awél: (uitroep) welnu
nen azaënzaëker: een vitter, haarkliever

– *b* –

bôône: vechten
van bachten de köppe: (uitgesproken op een manier die de Vlaamse dialecten nabootst) afkomstig van het platteland
baëvaëze: de duimschroeven aanhalen, berispen
bajiën: samen, bijeen (zoals in het AN); maar vooral een zeer productief deel van samengestelde werkwoorden, bijvoorbeeld: *bajiënkappe* 'samengieten',

bajiënlégge 'samenleggen', *bajiënaawe* 'samenhouden', *bajiënkeëre* 'samenkeren/vegen', *bajiënbingde* 'samenbinden'

bakkes, kinnebakkes: gezicht – ook in uitdrukkingen zoals *oep oe bakkes gôôn* 'vallen', *oep oe bakkes kraëge* 'een aframmeling krijgen'

balle: zoals in het AN teelballen – maar vandaar ook *ballen émme* 'moedig zijn, durven', *méj iemand zen balle rammele* 'met de voeten van iemand spelen'; en vooral ook een term voor geld (vroeger voor franken, maar nu evenzeer voor euro's) – *duuzend balle* 'duizend frank/euro'; en ook in de (zeer productieve) uitdrukking *(nul) de balle*: niets – *aj ee (nul) de balle gedôôn* 'hij heeft niets gedaan', *a wét der de balle van* 'hij weet daar niets van'

nen balonnekeskop: een opgeblazen hoofd, een knalrood gezicht, een suf hoofd

nen bangschaëter: een bangerik

basse: blaffen (van hond), hoesten (van mens)

den basséng: de dokken, de haven – *on den basséng waereke* 'in de haven werken'

den iëlen battaklang: alles wat erbij hoort

battere: vechten

nen bébbel: mond – *oud oewen bébbel* 'zwijg'

ne zjaloeezen béddenbak: jaloers persoon

nen bedörvendaens: een verwend kind/persoon

bedot speele: verstoppertje spelen

bedrukkelek: bedrukt, teneergeslagen, somber, bijvoorbeeld *en – gezicht*

een beeleke: een prentje – vandaar ook *oe beeleken oëtsteeke* 'je tong uitsteken'

nen beelekesboek: een prentjesboek, een stripverhaal

en béf: smoelwerk – *en (liëleke) béf trékke* 'een lelijk gezicht opzetten'

begôôje: (onherstelbare) schade aanrichten aan iets, letterlijk of figuurlijk

en begaengkenis: een toeloop van volk

begot: (tussenwerpsel) in 's hemelsnaam (van 'bij God') – *wor is em begot nortoee* 'waar is hij in 's hemelsnaam heen'

bekan(st): bijna

béllekentrék doeng: straatspelletje waarbij kinderen op deurbellen gaan duwen en zich dan uit de voeten maken

den beneeje: de gelijkvloerse verdieping

beuzele: liegen (vooral in kindertaal)

beveurdiëlege: voordeel geven

bibie: woord waarmee men naar zichzelf verwijst – vraag (kaartspel) *wie moet er oëtkoome*? antwoord *bibie* 'wie is er aan de beurt? – ik'

nen bietekwiet: een rare kerel (enkel voor mannen gebruikt)

bieterkes: tanden (vooral in kindertaal)

en bizjoeeke: zoals in AN een sieraad, maar vooral ook een term om iets bijzonder moois/waardevols aan te duiden – *da schilderaë is en bizjoeeke* 'dat is een prachtig schilderij'

bikke, bikkele: eten

binnebreeke: inbreken

binnedoeng: binnenhalen; maar ook tongkussen

nen bitskoemmer: rare of onbetrouwbare man

bitterpeeje: cichorei

en blôôjke: een blad (bijvoorbeeld van een boom); maar vooral ook een luik aan een venster of een rolluik (synoniem: *blaffetuur*) – *de blôôjkes toeedoeng* 'de luiken sluiten, de rolluiken neerlaten'

en blaffetuur: vensterluik of rolluik (synoniem met *blôôjke*)

blak: pal – *in de blakke zon* 'pal in de zon', *blak en bloeët* 'open en bloot'

bleëte: blaten (van een schaap), huilen (van mensen)

nen bleëtsmoeel: een huilerig persoon

in oewen blékke loeëpe: naakt rondlopen – vandaar ook *en kôôrt blékke*: een speelkaart blootleggen

nen bloemmekee: een bloemstuk, een tuil bloemen

t reegent bloskes: 't regent met grote uiteenspattende druppels – *t reegent bloskes, t bléft ni duure* 'het regent blaasjes, dus zal het snel ophouden'

nen boebbel: een bult, een puist

boecht, bucht: rommel

en boeeleke: een baby

nen boeënstôôk: een zeer mager persoon

boeeze: zeer veel alcohol drinken

boef, boeffe: voedsel (pejoratieve term), overdadig eten – *wad édde nae wér te boeffe gekreege*? 'wat hebben ze je nu weer te eten voorgezet?'; uitdrukking *oep de wilden boef* 'ongepland'

den boemmel: de stoptrein

boemmele: veel en langdurig alcohol drinken

boemmerskongte: een oord ergens aan het andere eind van de wereld – *loept nor boemmerskongte* 'loop naar de hel'
en boerreke: hetzelfde woord (met al zijn betekenissen) als in het AN, maar daarnaast ook scheldwoord voor iemand die onbeleefd is – *ee boerreke, zoud is ni oët de wég gon*? 'hé maatje, kun je niet even opzij gaan staan?'; verder ook *de boerrekes van den boëte* 'de mensen van het platteland', vandaar ook *den boeerenboëte* 'het platteland'
en bolleke: een kleine bol; maar ook een snoepje, een toffee – vandaar ook de uitdrukking *nen bollewinkel* 'een santekraam'; en vooral ook een glas bier van brouwerij De Koninck, hét plaatselijke bier – *en bolleke keuning*, naar de vorm van het glas waarin het geschonken wordt (vroeger contrasteerde dit met *e flötsje keuning* 'een fluitje De Koninck', hetzelfde bier geschonken in een ander type glas, maar dit laatste is nu zo goed als verdwenen)
nen boo, en booke: een boterham
bootermëllek: karnemelk – *de bootermëllekseboôn* 'de melkweg (als sterrenstelsel)', *bootermëlleksepap* 'pap van karnemelk'
nen borduur: rand van het trottoir
nen bot: een laars – uitdrukking *a veëgt er zen botten on* 'hij verwaarloost het, hij doet er niks voor', *janmenbotte* 'waardeloos sujet', *men botte Zjérraer* (uitroep) 'komt niks van in huis'
nen bottanikken of: een plantentuin
géft em bözze: (aanmoediging) vooruit!, zet hem op!
bradeere: goedkoop van de hand doen
en brazjelét: een armband (er zijn echter veel uitspraakvarianten, onder meer: *branzjelét, branzelét, brazzelét*)
(rond)brieze: jachtig rondlopen
broebbele: borrelen – vandaar *broebbelwôôter* 'spuitwater', *t wôôter broebbelt* 'het water kookt', *gebroebbeld glas* 'gehamerd glas'; maar ook onverstaanbaar spreken
de broë van en biën: kuit
boëtejasse: buitengooien
buskestaemp: voetbal met een blikje, maar ook, algemener, slecht voetbal

– c –

Zie bij *k* en *s(j)*

– *d* –

dedoemme, nongdedoemme: (vloek) godverdorie

deurdoeng: pletten van voedsel – *deurgedôôn petatsjes* 'aardappelpuree'

t angd oët in de Diepestrot: (Seefhoekse uitdrukking) het is waar (de Diepestraat is/was één van de grote winkelstraten van de Seefhoek)

(en) dièzeke: Jezus van Nazareth – vandaar *in dièzekestaëd* 'heel lang geleden', en ook de uitroep *daengke dièzeke* 'God dank'; maar ook (met onbepaald lidwoord) een braaf persoon – *t is gin dièzeke* 'het is geen doetje'

dzjummenas: vloekwoord

nen aeremen dobber: een arme vent

nen doees(kop): een onaangenaam persoon – vandaar ook *mottegen doees* als schimpnaam voor een vervelend persoon

doef: zwoel, drukkend (weer) – *t is doef vandôôg* 'het is zwoel weer vandaag'

doeffig: vochtigwarme, benauwde binnenatmosfeer – *t is ier doeffig* 'het is hier benauwd'

drasse, nen dras doeng, en drasboë: hevig regenen, een korte hevige regenvlaag

nen duurendaens: iemand die veel geld verlangt voor iets

duuveltsjeskaeremis: regen bij zonneschijn

– *e* –

échteg: echt – zo ook in *échteg en téchteg!* 'echt waar!' (van 'echtig ende echtig')

éffenaf, néffenaf: ronduit gezegd, echt, uitgesproken – *dad is na éffenaf lièlek* 'dat is nu eens echt lelijk'

égôôleg: effen, vlak

émme: hebben – vandaar ook *nen émmer* 'hebzuchtig persoon'

énne: heen – *wor god énne*? 'waar ga je heen?'

éttentét: ongeduldige vermaning of terechtwijzing, geeft aan dat men geen tegenspraak duldt

– *f* –

en fars: een ongelukkig voorval – *gisteren émme wa nogal en fars veurgat zene* 'gisteren hebben we wat meegemaakt hoor'

ne fébbenbak: een verwaand, oververwend persoon (kind, maar eventueel ook volwassene)

feezele: fluisteren
en ferkét, frikét: een vork
férmesjél: vermicelli
fikfakke: stoeien
ne filoee: onbetrouwbaar persoon, valsspeler
fleëre: vleien (met negatieve bijklank)
fléps, soms ook *fléts*: flauw, vaal, zwak – *fléps geël* 'vaalgeel', *ge zie fléps* 'je ziet er bleekjes uit'
en dobbele fleurus: een long(vlies)ontsteking
ne flikker: lichtzinnig persoon (meestal voor mannen); ook gebruikt als scheldnaam voor een homo; maar ook benaming voor het mannelijke geslachtsdeel, vooral in vaste uitdrukkingen – *strak slôôgde nog oep oewe flikker* 'straks val je nog', *a stoeng der in zenen bloeëte flikker* 'hij stond daar helemaal naakt'
flikkere: werpen, gooien, vooral nog in de uitdrukking *iemand boëte flikkere* 'iemand buiten gooien'
e floddergat: iemand die graag vleit
floeer – floeere(n): fluweel – fluwelen, met onduidelijke betekenis in bepaalde uitdrukkingen, kijk naar *geroktét* en *ôôp*
floreere: bloeien, maar enkel in de figuurlijke betekenis – *a floreert nogal sedert dat em oep péngsjoeng is* 'hij fleurt helemaal op sinds hij met pensioen is'
ne flosj: aanhangsel in textiel – *de flosjkes ont gordaën* 'de franjes aan een gordijn' (zie ook *frénnekes*); ook (enkel in het meervoud en als verkleinwoord) kunststoffen zwemvinnen om onder water mee te zwemmen (kindertaal); maar ook gebruikt (onder meer in kindertaal) voor het mannelijke geslachtsdeel – en vandaar ook uitdrukkingen zoals *z émmen ons ba ons flosjke(s)* 'ze hebben ons te pakken' en *w émmen et on ons flosjke(s)* 'we zijn de klos'
foeetere: vloeken, klagend protesteren
en foef: een uitvlucht – *ge moet ma gin foefkes waësmôôke* 'je moet niet proberen mij voor de aap te houden'
foeffele: prutsen aan iets, allerlei slinkse zaakjes doen, vals spelen, verstoppen – *foeffelt da mo gaa weg* 'verstop dat maar snel' (ook figuurlijk)
foert: uitroep om resignatie te signaleren – *foert, et kan stikke* 'ik geef dit op'
ne frak: jas

e frénneke: een rafel, een franje – *de frénnekes ont tapaët* 'de tapijtfranjes', *iet in frénnekes snaëje* 'iets in stukken/stuk snijden', *t is in frénnekes vaniën* 'het is helemaal in stukken (gegaan)'

frut: hoofdkaas (brokjes vlees in gelatine); maar ook *de frut* als naam voor *De Gazet van Antwerpen*; en ook in de uitdrukking *in frut (vaniën)* 'in stukken, kapot' (van zaken); en als voorvoegsel dat aan zowat elk zelfstandig naamwoord toegevoegd kan worden en aangeeft dat het een ding of persoon van niets is – *e frutvéngtsje* 'een onbenullig kereltje', *ne frutwingkel* 'een rommelwinkel', *frutpetatte* 'slechte aardappels', enzoverder; en als onderdeel van de uitroep *frutla(la)* 'vergeet het maar' – *doede gaë dad éfkes? jôô frutla!* 'doe jij dat even? dat zie je van hier!'

– *g* –

gaernot: garnaal

ne gaffel: neus – *valt ni oep oewe gaffel* 'val niet op je gezicht'

ne gardeboee: spatbord van een fiets, bumper van een auto

geëloeëge: nutteloos wachten – *a stoeng dor te geëloeëge* 'hij stond daar onverrichterzake te wachten' (soms ook *scheëloeëge*)

gefaloeweerd: listig, sluw – *e gefaloeweerd manneke* 'een sluwe (onbetrouwbare) vos'

gekloeët zén: in de luren gelegd zijn

oept gemakske: rustig aan

klaën geneuk: kinderen (affectief)

en geroktét: een beroerte – *a krégd en floeere geroktét as em dad oeërt* 'hij zal zwaar aangedaan zijn als hij dat hoort'

glatteg: glad, maar enkel in de betekenis van glad door water, ijzel, en andere natuurfenomenen

gloriol: glorie, pejoratief

göbbele: braken

god en klaën piëreke: iedereen

graef: erg, ernstig, opvallend – *ne graeve gast* 'een speciale kerel' (positief of negatief)

grélleg: grillig, maar ook angstaanjagend – *k vond et dor mor grélleg* 'ik vond het daar onaangenaam'

en griezeling of *grizzeling*: een rilling, bijvoorbeeld van de kou

gritse(le): grabbelen – *iet meegritse* 'iets snel en heimelijk meegrabbelen'

ne grummel: een kruimel – *der is gine grummel van oover* 'er is niets van over'
gusting, goesting: zin, trek – *zen gusting doeng* 'zijn eigen wil doordrijven', *gusting is koeëp* 'ieder zijn eigen smaak'

– *i* –

iëlegaens: geheel en al, helemaal
ieverans: ergens

– *j* –

jaerd: aarde, zand
en jaerebees: aardbei
de Jakke: Jan
joeksel: jeuk
jot: de positieve tegenhanger van *niët*, equivalent met het Franse *mais si*
van jut no jaer: heen en weer, van het kastje naar de muur
Zie verder ook bij *zj*

– *k* –

ne kaapiet, ne kaawe Piet: een koukleum
ne kaaschaëter: koukleum
ne kabas: een tas, een boekentas
ne kadee: een opmerkelijk persoon – *t is nogal ne kadee zene* 'het is me een kerel'
kaduk, kadul: schots en scheef, defect
kajiete: janken (van dieren, maar ook van mensen) – *kajiete van de ziër* 'janken van de pijn'
iet kaleere: iets vastzetten zodat het niet kan wegschuiven, blokkeren – *de deur kaleere* 'de deur blokkeren'
en kalson: een onderbroek
ne kandelôôber: kandelaar
ne kanönnepiet: een kanarie
e karooke: een ruitje – *e karookesém* 'een ruitjeshemd'
steeveg van karuur: fors gebouwd (meestal van mensen)
e kastekingd: een baby; maar vooral ook iemand die zich kleinzielig gedraagt, een kleinzerig persoon

katteke(ntik): straatspel waarbij één kind 'eraan' is tot hij of zij een ander kind heeft kunnen aantikken, dat er vanaf dan 'aan is', enzovoort; er zijn verschillende varianten – bijvoorbeeld ook *katteken oep den oeëge*, waarbij een kind dat zich op een verhoog bevindt immuun is voor aanraking, of *katteken oep den blaawe*, waarbij een kind immuun is als het zich op een blauwe hardsteen bevindt

ne kazak: een boekentas – *zene kazak kiëre* of *kazak drôôje* 'van opinie veranderen'

ne keemel: fout, vergissing – *ne keemel schiete* 'een grote fout maken'

keevendrôôger zén: overleden zijn

kerieus: nieuwsgierig – *k zén is kerieus wa dat em nae wér oëtgespoekt e* 'ik ben benieuwd wat hij nu weer uitgespookt heeft'; *kerieuzeneuzemosterdpot!* 'het gaat je geen zier aan!'

késkeschiet: oorspronkelijk attractie in de schietkraam op de kermis, toen de doelen nog brandende kaarsjes waren, inmiddels figuurlijk voor iets onzinnigs – *t is persies késkeschiet* 'je bent aan het knoeien'

ne két, kétte: een knikker, knikkeren – *en blaa két* 'een blauw oog'

e kieke: een kip; maar vooral ook een idioot persoon – *t is e kieke zonder kop* 'hij krijgt geen lijn in zijn acties'

vanalles is kiekestront: uitdrukking in reactie op een onbevredigende uitspraak met 'vanalles' erin

kiekevliës: kippenvel (bijvoorbeeld van de kou)

iet kifkif lôôte: iets onbeslecht laten

kinnebakkes: zie *bakkes*

kipkap: een mengelmoes

oep oewe/zene kivief zén: alert zijn

ne klétskop: een kaalhoofdig persoon

kloeët: kloot, zoals in het AN – dit woord heeft in het Antwerps echter een veelvoud van speciale gebruikswijzen, vooral in vulgair taalgebruik, onder meer: *ne kloeëtmanswinkel* 'een idioot' (ook als beledigende aanspreking), *ne loempe kloeët* 'een dommerik', *kloeëte* 'prutsen', *iet nor de kloeëten éllepe* 'iets verprutsen', *t is nor de kloeëte* 'het is stuk, hopeloos verloren', *iet oët oe kloeëte slôôge* 'iets onzinnigs zeggen', *oep zen kloeëte slôôge* 'vallen', *iemand ne kloeët aftrékke* 'iemand te grazen nemen, iemand schade toebrengen', *Jan men kloeëte* (uitroep) 'niets', *amaj men kloeëte!* (uitroep van medele-

ven) 'oei!', *dor kraëk (en) kraemp van in men kloeëte* 'dat kan ik absoluut niet uitstaan'
kloeffers: onelegante schoenen
ne kloefkapper: een nietsnut
ne kluppel(koek): een idioot
gin knaët: niks
ne knoeessel: een enkel
en knoeft broeëd: een homp brood
knoefte: eten
e knolleke: een radijs
ne knotsenbol: hoofd, vooral in de kindertaal – zo ook *knotsenbol!* als uitroep als twee mensen per ongeluk tegen elkaar aanlopen, of *amaj mene knotsenbol!* als uitroep van medeleven als iemand hard met zijn hoofd ergens tegenoploopt
koekkeloeere: onverrichterzake wachten – *a zit te koekkeloeere* 'hij zit tevergeefs te wachten'
ne koekkeloerenôôn: kindertaal voor een haan
ne koekkenbak: pannenkoek – *t is wér koekkenbak* 'het is weer eens zover'
koleëre, koleëreg: boosheid, boos – *der wör ek koleëreg van* 'dat maakt me boos'
-kongt: achtervoegsel om (voornamelijk) een vrouw te benoemen die een bepaalde eigenschap of gedrag in overdadige mate ten toon spreidt – bijvoorbeeld *en lachkongt* 'vrouw die veel lacht', *en kwakkelkongt* 'vrouw die steeds met haar heupen wiegt', *en zeurkongt* 'een vrouw die veel klaagt'
en kornisj: dakgoot
ne krôôkstiën, krokstiën: een pit van kersen en andere steenvruchten
ne krabbekooker: hoofd – *sték et in oewe krabbekooker* 'onthou dat maar goed'
kramakkelek: sukkelachtig
ne krawôôt: iemand die meer stuk maakt dan opbouwt
kreveere: sterven – *kreveere van den oenger* 'heel grote honger hebben'
ouwaëgen/zenaëgen en kriek lache: zich kreupel lachen
krobbedevol: helemaal vol
ne kroëbaëter: gierigaard
kroënoot: muskaatnoot
kröffele: kruipen

kulle, kul: prutsen (aan iets), kletskoek, onzinnige praat – *flaawe kul* 'kletskoek', *zatte kul* 'geklets van een dronkaard'
kwaensele: morsen met vloeistof – *verkwaensele* 'verprutsen'
kwartier: gebruikt als term voor 'wijk' of 'buurt', maar slechts om enkele stadsdelen aan te geven, allemaal in de (wat) oudere stadsdelen – daaronder *t Schipperskwartier, t Sint Andrieskwartier, t Stôôsekwartier, t Joodekwartier*; ook het woord *waëk* 'wijk' wordt overigens slechts zelden gebruikt, en enkel voor (relatief) nieuwere delen van de stad, bijvoorbeeld *de Tentoeënstéllingswaëk, de Toënwaëk*; voor het overige spreekt men over *buurte* 'buurten', en die hebben heel vaak een eigen naam, bijvoorbeeld *de Seevoek, t Faboeer, t Aëlandsje* 'het Eilandje', *t Zoëd* 'het Zuid', *t Kiel, Zuurenbörreg, den Aëskelder* 'de IJskelder', *Silsburreg, t Eksterlôôr*, enzoverder
de kwak van en biën: kuit
ne kwak: oorspronkelijk een borrel, maar ook een mep – *strak geevek oe ne kwak in oe gezicht* 'straks geef ik je een oplawaai'
kwakkele, en kwakkel: waggelen, een persoon die waggelt, en vandaar ook figuurlijk een onwaarheid
en kweëk: bek van dier, maar ook mond – *stékt ni zoeveel in oe kweëk* 'schrok niet zo', *zét oe kweëk is oope* 'spreek wat luider'
kwéttere: kwaken van eenden, maar vooral ook veel praten – *ze ston dor wér te kwéttere zene* 'ze staan daar weer te kletsen'
kwikke: met de hand wegen
kwikkel, kwikkele: wankel, wankelen – *dië stoeel sto kwikkel* 'die stoel staat wankel'
ne kwistenbiebel: iemand die niet goed wijs is, of ook een gekscheerder

– *l* –

t is lageër: er is ruzie
lakkere: (milde) schimpnaam voor iemand die niet naar wens van de spreker handelt; zo ook een term om naar de mannelijke echtgenoot te verwijzen – *manne lakkere zit wér oep kafee zene* 'mijn wederhelft zit weer in de kroeg hoor'
lameere: kletsen, roddelen – *en lameer*: pejoratieve naam voor een vrouw die veel praat/roddelt
ne lammentamme: een luiaard, een traag persoon
lampétte: overdadig alcohol drinken

de lantoeër: het trottoir
lawaëte: veel kabaal maken
leutere: zaniken; maar ook treuzelen – *sto dor ni te leutere* 'maak voort kerel!'
ne löbbe(s), ne löbbekak (soms ook *labbekak*): een goedzak, een sul
de loemmer(te): de schaduw
loemp: inherent dom (vergelijk dit met *stoem*) – *aj is te loemp oem t éllepe dongdere* 'hij is te dom om te helpen donderen', *zoe loemp as t achteréngd van e vaereke* 'oliedom'; vandaar ook *ne loemperik*: een domoor
ne loëszak: vuilaard, maar ook oneerlijk persoon
en lör: een stuk afval, bijvoorbeeld van vlees, maar ook een versleten stuk textiel
lostaere: de naad van een kledingstuk losmaken
ne lullemataës: een mannelijke kletskous, maar ook een treuzelaar

– *m* –

ne maere(n)bol: knikker
maf: gek – *aj is zoe maf as e notsje* 'hij is knettergek'; vandaar ook *ne mafkeegel* 'mafkees'
maffe: slapen
ne makak: oorspronkelijk (ook al in Cornelissen en Vervliet 1899-1906) de naam voor een onbeduidend persoon, een nietsnut (min of meer synoniem met, maar negatiever dan *voddevéngt*), maar na de immigratiegolf in de jaren zeventig en tachtig geherinterpreteerd als een (racistische) naam voor (voornamelijk Noord-Afrikaanse) immigranten
da s de maks: dat is het toppunt
mangkeere: ontbreken, maar ook een gebrek vertonen – *der mangkeerd iet on mannen ottoo* 'mijn auto heeft panne'; *e maengkemengt* 'een gebrek, ook een handicap', *ne maengkepoeët* 'iemand die mank loopt'
de klaën manne: de kinderen – *éd oe klaën manne al van t school gold?* 'heb je je kinderen al van school afgehaald?'
e mannekesblad: vroeger een stripverhaal, maar nu vooral iets dat overdadig vol staat, bijvoorbeeld een vel papier, een omslag van een boek
ma(r)sjandies: koopwaar
en (dikke) masjoeffel: een dikke of onelegante vrouw – ook *wa komt dôôr ôôngemasjoeffeld?* 'wie komt daar nu op ons af?'
ne mastentop: dennenappel

meepôôrte: delen in, een deel krijgen van
meetiëne: meelopen
mérde, mérde(nongde)dzjuu: vloeken
meuge: lusten (meestal van eten of drinken) – zo ook *ne meug* in *ieder zene meug* 'over smaak valt niet te redetwisten'
miljaer, miljaerde(dzjuu), miljaerdenongdedoemme: vloekwoorden
miskeutere: iets misdoen (ook *mispeutere*)
mismiëstere: medisch verkeerd behandelen
mistrappe: ergens naast trappen – *pas oep of ge mistrapt oe* 'let op of je struikelt'
ne misval: een miskraam, maar ook een tegenslag
misvalle: tegenslag hebben, maar ook slecht bekomen – *t eeten is em misvalle* 'het eten is hem slecht bekomen'
iemand miszing: (onterecht) laagdunkend over iemand doen/denken
moeederkeszalf: speeksel dat op een wond gedaan wordt (in het oude maar onterechte geloof dat dit ontsmettend werkt)
a moeeft ni: hij doet niets, hij beweegt/reageert niet
moeësse: prutsen – *wa zédde dor na allemôôl ont moeësse?* 'wat ben je daar nu allemaal aan het uitspoken?'
moembakkes: oorspronkelijk een masker, maar nu vooral een woord voor het aangezicht – *wa trékt dië na vör en moembakkes?* 'wat voor gezicht trekt die nu?'
en mook: een moot vis
mondeeke: milde schimpnaam voor een persoon die de klos is van iets (eventueel de spreker zelf) – *mondeeke mag et wér doeng* 'ik mag de klus weer klaren'
mörreg: gaar (van voedsel), ook murw, afgepeigerd – *k zén der iëlemol mörreg van* 'ik ben er helemaal kapot van'
en mot, motte: een mep, meppen krijgen/geven (ook op dingen) – *mot deroep* 'sla er maar op los' (bijvoorbeeld ook als aanmoediging tegen iemand die iets afbreekt), *strak krégd en mot rongd oew oeëre* 'straks geef ik je een draai om je oren'
motteg (zén): lelijk, maar ook onwel zijn
ne muggepis: iets kleins – *da dörp is ne muggepis groeët* 'dat dorp is erg klein'
muug, mugte: moe, vermoeidheid – *aj is zoe muug as nen ongd* 'hij is doodop', *oemvalle van de mugte* 'van vermoeidheid omvallen'

– *n* –

ne nôôgel(en)boëk: navel

nôôse: veem, havenbedrijf gespecialiseerd in het opslaan en overslaan van bepaalde typen van goederen (bijvoorbeeld katoen, koffie, hout) – *waereken as e nôôsepeërd* 'erg hard werken'

né: (uitroep) voilà

neerkappe: neergooien, neerzetten – *kapt di doeës dor mor neer* 'zet die doos daar maar neer'

néffe: naast

néffenaf: zie *éffenaf*

némném: kindertaal voor lekker eten (zoals Engels *yummy*)

ne nétzak: een boodschappentas

neuke: bedriegen – bijvoorbeeld *dië keërel eed ongs genökt* 'die kerel heeft ons bedrogen'; maar ook prutsen – *ligt dor ni on te neuke* 'zit daar niet aan te prutsen' (zie ook *verneuke*); de AN-betekenis van dit woord is volledig afwezig in het Antwerps, zie daarvoor *poeppe*

niët: maar nee!, nee hoor!

nieverans: nergens

nifsgezingd: nieuwsgierig

e nobbelewitsje: oorspronkelijk een soort gebakje, maar nu een niemendalletje; of ook in de uitdrukking *t is nor de nobbelewitsjes* 'het is naar de maan'

noeegaballe: niets (enkel als uitroep)

nongdedoemme, nongdedzjuu, nongdedzjol, nongdedékke, nongdetwië: vloekwoorden

– *o* –

ochaereme: uitroep van medeleven

oemmes: immers, maar in het Antwerps veeleer gebruikt als een empathisch woord (en niet als een voegwoordelijk element, zoals in het AN) – spreker 1: *strak zwiert dië flik ma nog oep den bon*, spreker 2: *mor neeje, da got diën oemmes ni doeng* 'straks krijg ik nog een bekeuring van die agent; maar neen, dat zal die niet doen hoor.'

oemoeëgschaëte: zich mateloos ergeren – *t is vör oemoeëg te schaëte* ' het is om je dood te ergeren', *a kan oemoeëgschaëte* 'hij kan de boom in'

oemsprés: opzettelijk

oepkeëre: opvegen

oepleëve: verslijten – *die tapaët is iëlemol oepgeleëft* 'dat tapijt is helemaal versleten'
en oepnémvod: een dweil
oeprammasseere (ook *bajiënrammasseere*): opruimen, bijeenzetten
iet oepschaere: opdoen – *en valling oepschaere* 'een verkoudheid opdoen', *wor édde die na wér oepgeschaerd* 'waar heb je die (vrouw) nu weer vandaan'
oepspeele: zich kwaad maken tegen iemand, kijven
oepstooke: opruien
oepterniеf: opnieuw
nen oeessem van ne véngt: een onmogelijk man
den oëtkom, den oëtkoome: de lente
oëtlébbele: aflikken – *aj ee zen talloeër iëlemol oëtgelebbeld* 'hij heeft zijn bord tot het laatste restje afgelikt'
oëtnaëpe: uitwringen – *en oepnémvod oëtnaëpe* 'een dweil uitwringen'
ongderiën-: zeer vaak gebruikt voorvoegsel met de betekenis 'door/bij elkaar' – *ongderiëndoeng* 'dooreenmengen', *ongderiënruure* 'dooreenroeren', *ongderiëndringke* 'door elkaar heen drinken' (bijvoorbeeld rode en witte wijn), *ongderiëngiete* 'bij elkaar gieten'
ondeugdig: stout, ondeugend – *en ondeugdeg kind* 'een stout kind'
nen oopendoengder: een dozen- of flessenopener
nen örrek: een onmogelijke kerel – *t is nen örrek van ne véngt*
overaenderen dag: om de twee dagen (ook met *uur, week, jaar* en andere tijdsbepalingen)

– *p* –

pôôrte: delen (zie *meepôôrte*)
ne pagadder: een kleine jongen; oorspronkelijk (nog in alledaags gebruik) de naam voor de ranke uitkijktorens in de stad, bedoeld om de Schelde te inspecteren
érreges ne pak on doeng: iets tegen erg voordelige voorwaarden op de kop tikken of gedaan krijgen, een koopje doen
pallepoeëte: ergens aankomen waar men niet mag aankomen; ook gebruikt als zelfstandig naamwoord – *bléft der af méj oe vieze pallepoeëte* 'blijf daar met je vuile handen af'
parrazaer: toevallig – *édde gaë da parrazaer gezing?* 'heb jij dat toevallig gezien?'

passemotsje: passend, bijvoorbeeld van kleren – *da s zjust passemotsje* 'dat past (maar) net'

e pateeke: een gebakje met onder meer verse slagroom; ook als speelse verwijzing naar een ondeugend persoon

e peeke: een worteltje – zo ook *iemand een pee stoove* 'iemand een poets bakken', *en aa peeke* 'een oud persoon' (voor mannen én vrouwen gebruikt)

ne peezeweever: een kleinzielig persoon

van zen perétte geeve: kabaal maken, een grote mond opzetten

pertang: nochtans, maar ook gebruikt als empathisch woord, zonder dat er sprake is van enige tegenstelling – *t is pertang interessaent* 'het is echt wel interessant'

ne petaet of *petat*: aardappel; ook: luide klap, mep – *ne petaet rond oew oeëre* 'een draai om je oren', *aré petaet*! als uitroep bijvoorbeeld bij het zien van een botsing

petatfrut: frietjes

ne petieter: een kleine persoon of iets kleins

ne petotter: een kleine jongen

(ne) peut: een stevige dosis – zo ook *ne peut gaes geeve* 'stevig gas geven, snel optrekken'; maar ook angst – *aj ee peut van dieën ongd* 'hij is bang voor die hond'

e piepenolleke: kindertaal voor een klein gaatje, een plekje waar je je schuil kunt houden

e piërekezjust: iemand die het allemaal overdreven volgens het boekje wil doen

e pietevoogeltsje: kindertaal voor vogel

vör pietsnot: tevergeefs, zonder resultaat

pik a pik: vijandig tegenover elkaar – *amaj, t is pik a pik tusse di twië* 'oei, die twee mogen elkaar niet'

pikaenteg: pikant, ook als karaktereigenschap

pikkendoengker: pikdonker

pinnekesdrôôd: prikkeldraad

pinteliere: aan de zwier zijn

en pisbloem: paardebloem

en piskous: minachtende naam voor een meisje

e pistonneke: knalpatroon voor een speelgoedgeweer

pitse: een kneep geven met de vingernagels

pizzewis doeng: kindertaal voor plassen

pladaëze: iets vlugvlug en/of slordig doen, vooral gebruikt in *neerpladaëze* 'neerpoten' (bijvoorbeeld ook van ongewenste bouwsels) – *ze zén dor wér iet ont neerpladaëze zene* 'ze zijn me daar weer een draak aan het bouwen zeg'

en plak: vlek, plek – *en plak oep oe broek* 'een vlek op je broek', *en blaa plak* 'een blauwe plek'; maar ook een plein: *t Schoolplak*, *t Stoëvenbaeregplak* 'Schoolplein, Stuyvenbergplein'; uitdrukking: *in de plak* 'in de plaats (van)'

plakke: in de handen klappen (vooral kindertaal) – *plakke mé de pollekes* 'in de handjes klappen'

ne plakker: een sticker, een pleister, maar ook iemand die ergens blijft (rond)hangen

en plamôôj: een grote vlek of grote oppervlakte van iets – van een insectenbeet met een grote allergische vlek errond kan men bijvoorbeeld zeggen *amaj wad en plamôôj*

ne platsmoeel(kikker): schimpnaam voor een persoon met een groot, vlak en rond gezicht

plattekeës: kwark – *plattekeës mé knollekes* 'kwark met schijfjes radijs erop'

platte mötte: slijk, smurrie

plezaent: plezierig – zo ook *ne flaawe plezaente* 'iemand die denkt grappig te zijn', *plezaent zene* 'hoe leuk nou' (ironisch)

en poeep: achterwerk, zitvlak, vooral in kindertaal

oep oewe/zene poeët speele: protesteren

poeëtere: vals spelen

oep zene/oewe poekkel: op z'n/je rug – *ge meugt dad allemôôl oep oewe poekkel drôôge* 'je mag dat allemaal dragen'

e poekkeltsje: een puistje

poempaf: bekaf, uitgeput

poempbak: afwasbak

poeppe: neuken

poeepeloeere (zat): stomdronken

poesjenél: pop in het poppentheater; ook figuurlijk: *k zén ginne poesjenél é* 'ik laat me niet voor de gek houden hé'

iemand poetsjelap zétte: iemand over je voet of been doen struikelen

en poose: een portie

ne post pakke: iets niet gedaan krijgen van iemand
potdoengker: stikdonker
pot(ver)doemme, potverdikke, potverdékke, potverdzjuu, potverkoffe: vloekwoorden
prakkezeere: beraadslagen, nadenken, overleggen
en pree: loon, salaris
preutele: protesteren, tegenstribbelen – *ni preutelen é* 'ik duld geen tegenspraak'
en pries: een stopcontact
pront: fier, flink – *en pronte madam* 'een opvallende vrouw'
prut: modder, maar ook slijmerige massa – *gé prut in oew oeëge* 'je hebt oogvuil', maar ook figuurlijk 'je ziet niet goed, je kijkt niet uit je doppen'
prutsele: prutsen aan iets – vandaar ook *e prutselwaerek* 'een prutswerk'

– *r* –

rôôzeg: razend, erg kwaad
ne raëgel: vensterbank
raëze: naast de AN-betekenissen 'op reis gaan' en 'omhoog komen' vooral ook 'schuiven' – *as ge die zakke ni goee vastbingd gon ze raëze* 'als je die zakken niet goed vastsjort gaan ze schuiven'; *érreges afraëze* 'ergens afglijden', *oëtraëze* 'uitglijden', *ne raëzaf* 'een glijbaan'
e pak rammel: een afranseling
rammele: rammelen met iets; maar ook luiden – *de klokke rammele* 'de klokken luiden'; en ook babbelen, kletsen, roddelen, kwaadspreken, vandaar ook *en rammelkont* of *e rammelgat* 'kwaadspreekster'
ratte: stelen
rawoëns: ruw – ook *ne rawoëns* 'een vernieler'
réggeleere: regelen
ne réggeloot: reineclaude (pruim)
rénneweere, verrénneweere: vernielen – *den ongd ee de deur gerénneweerd* 'de hond heeft de deur kapotgemaakt'; maar ook figuurlijk *aj is gerénneweerd* 'hij is blut'
en rénnewôôsse, rénnewözze 'vernieling' – *wa s dad ier vör en rénnewôôsse* 'wat is dat hier voor een chaos/puinhoop'; maar ook verwijzing naar een persoon die altijd alles vernielt – *da manneke is en échte rénnewôôsse* 'die jongen vernielt altijd alles'

réngs: zuur – *ne réngsen appel* 'een zure appel'

ne ressôôr: veer

ne réttepetét, réttepetétte: een kletskous, kletsen – *géd ier niks te réttepetétte* 'je hebt hier niks te zeggen, je mening is hier niet gevraagd'

ne rézon: een uiteenzetting, een uitleg

rieke: ruiken – *oe kang kik da na rieke* 'hoe kan ik dat nu weten'

ne riëpel: een strookje – *aj ee da papier in riëpeltsjes gescheurd* 'hij heeft dat vel papier aan snippers gescheurd'

ringkoniën: aan één stuk door

roef(fel), roeffele: zeer snel, iets zeer snel doen – *roeffel én t was gedôôn* 'het was in een mum van tijd gedaan', *a liep roef verbaë* 'hij liep bliksemsnel voorbij', *kém éfkes deur t oës geroeffelt* 'ik heb gauwgauw in het huis wat opgeruimd en afgestoft'; ook als uitroep *roef, zie da nae*! 'kijk nu wat daar gebeurt!'

roeffel, en roeffeling, (af)roeffele: (een pak) rammel (geven) – *ge zie zwart, strak krégd e wér roeffel toës* 'je bent helemaal vuil, straks krijg je thuis weer slaag'

römmatis (klemtoon achteraan): reuma

rösse: wrijven – *oep en blaa plak moet is goee rösse* 'op een blauwe plek moet je eens goed wrijven', *t kooper oeprösse* 'het koper opblinken'

(rond)rotse: hektisch of ruw (rond)rijden, maar ook figuurlijk: van her naar der gaan – *w émme dor twië uuren ont rondrotse gewést veurda we t gevonnen adde* 'we hebben daar twee uur rondgereden voor we op het juiste adres waren'

rutte(ke)ntut, soms ook *röttemetöt*: larie en apekool, vaak als uitroep om iemand het zwijgen op te leggen of tegen te spreken

– *s* –

en saflét: draai om de oren

en sakosj, soms ook *sjakosj, sjakos, sakos, zjakos*: een handtas – *t is in de sakosj* 'we hebben het voor elkaar gekregen, gedaan gekregen, het is gelukt'

salôôt: sla

sapperloeët of *sakkerloeët*: uitroep om afkeuring over iets uit te drukken – zo ook de uitdrukking *sapperloeët menge mussepoeët* 'niet doen!, stop daarmee!' (vooral gebruikt in kindertaal); er zijn ook varianten zoals *sap-*

perdékke, sapperdetwië, sapperdzjuu, enzoverder, telkens ook met een uitspraakvariant met *sakker*
nen aawe sassa: een oude man
schabbernak: enkel nog in *be oewe/zene schabbernak pakke/émme* 'bij de lurven vatten'
schabélleke: klein voetbankje, een klein plankje aan de muur – ook in de uitdrukking *oep e schabélleke zétte* 'te pronk zetten'
en schaer: een kras
schaere: grabbelen, maar ook krassen
schaloddere: beschadigen – *t is iëlemôôl geschalodderd* 'het is zwaar toegetakeld'
ne schampscheut: een steek onder water
schandalizeere: beschadigen, toetakelen – *men bloemme zén geschandalizeerd deur den ôôgel* 'mijn planten zijn zwaar toegetakeld door de hagel'
en schanul of *schalul*: teentje jonge ui, ook bieslook
schapeere: ontsnappen, er tussenuit knijpen, missen – *dad émmek geschapeerd* 'dat heb ik gemist' (bijvoorbeeld van een aflevering in een TV-reeks)
e scharmingkel: een oud onooglijk mens (meestal vrouw), maar vooral ook gebruikt voor onbetekenende dingen of dieren
zoe scheël as nen otter: heel erg scheel
e scheël (van e waëf): een erg lelijk persoon, letterlijk (qua uiterlijk) maar vooral ook figuurlijk (qua karakter)
scheërlings: rakelings
schéffele, schöffele: slenteren, met de voeten slepen – *schöffelt ni zoe, strak zén oe zoole versleete* 'sleep niet zo met je voeten, straks zijn je schoenzolen versleten'
en schétkongt: een pronkerige vrouw
schiëfslôôge: zich iets onrechtmatig toe-eigenen, meepikken
ston schildere: nutteloos staan wachten, ergens doelloos tijd staan te verliezen
schoeffele: op anderen teren, afzetten; *ne schoeffelér* klaploper
oep schok zén: ergens of juist nergens naartoe zijn, de bloemetjes buiten zetten
ne schoofzak: knapzak, vooral in de bouw- en havensector
zen/oe schup afkösse: vertrekken
schuppes zén: er vandoor gaan/zijn
oep ne schupstoeel zitte: zich in een onzekere positie bevinden, maar ook

ongeduldig zijn – bijvoorbeeld (van iemand die zit te schuifelen op zijn stoel omdat hij eigenlijk weg moet/wil) *ge zit persies oep ne schupstoeel*

sé: tussenwerpsel met min of meer dezelfde betekenis als 'kijk!' in het AN – *jôô sé* 'wel, 't is dan maar zo'

e sébbeke, e sébbedeezeke: een sukkeltje (van een vrouw), letterlijk of ironisch

en sébbetrees: een treuzelaarster

sémmele, ne sémmelér: treuzelen, een treuzelaar

(ne) séngs: geld (centen) – *oevel séngs édde ga nog?* 'hoeveel geld heb jij nog?', *oud oe séngze mor goee baë* 'hou je geld maar goed bij je, wees spaarzaam'

de séngters: de verhoogde spoorlijnberm vanaf het Centraal Station richting Berchem

t oep oe/zen séskes kraëge: ongeduldig worden

sévves: zo meteen – *ik kom sévves nor oës* 'ik kom zo dadelijk naar huis'

ne siatik: jicht, een jichtaanval

de singsefoeër: grote kermis, omstreeks Pinksteren op de Vlaamse en Waalse Kaai

sintrik: citroenzuur, vooral de naam van een snoepje op basis van dat product

Sint-Sjob ként ze volk: uitdrukking om aan te geven dat men weet met wie men te doen heeft

ne sjôôrel: een klein zweertje op de huid (meestal gebruikt als verkleinwoord: *e sjôôreltsje*)

sjakkemakke: een onbestemde en oninteressante plaats – *aj is nor sjakkemakke* 'hij is God weet waarheen' (wellicht een verbastering van *Jamaica*)

sjamfoeetere: vals spelen, oneerlijke dingen doen

ne sjansaer: een geluksvogel

sjisjie verkoeëpe: opscheppen, pronken – *en sjisjiemedam* 'een pronkerige vrouw'

sjoeffele: schuifelen, vandaar ook *en masjoeffel* (zie daar); maar ook 'zaakjes ritselen, regelen' – *wa zéde dor allemol ont sjoeffele?* 'wat ben je daar aan het uitspoken?'

t is nor de sjokkedaëze: het is stuk, vernield

sjokkele: waggelen, hobbelen, van voertuigen, maar ook van personen – *a sjokkelde nor oës* 'hij waggelde naar huis'

slingeskeslang: kronkelend – *t is ier slingeskeslang* 'de weg kronkelt hier heel erg'

ne sloebber: een kleine jongen, meestal verkleind tot *sloebberke* (ook als liefkozende aanspreking: *mor me sloebberke toch*) – *nen aereme sloebber* 'een arm en/of lijdend persoon, iemand die pech in het leven heeft'

sloebbere: slurpen

ne sloef: een pantoffel; maar ook een man die onder de knoet van zijn vrouw zit (een 'pantoffelheld'); en ook: grote drukte – *t is dor volle sloef* 'het is daar erg druk, ze mogen daar hard doorwerken'

ne smeërbos: een smeerlap, rotzak

ne smikkel: mond – *oud oewe smikkel na is* 'hou nu eindelijk je mond eens'

ne smoeel: gezicht – vandaar ook *ne smoeelentrékker*: iemand die een lelijk gezicht opzet, maar ook een zuurstok (snoep)

smoeër, smoeëre: rook, roken (ook tabak roken)

ne smos: een rommeltje, letterlijk, bijvoorbeeld van eten, maar ook figuurlijk – *aj ee der e smoske van gemokt* 'hij heeft alles in zijn bord dooreengemengd'; vandaar ook *ne smospot*: iemand die veel morst; en ook *smosse*: morsen, letterlijk en figuurlijk – *a smost mé ze géld* 'hij verkwist zijn geld'; ook de naam voor een belegd broodje met groenten

ne smoutenbol: een oliebol

snolle: neuzen – *k gon hier is rondsnolle* 'ik ga hier eens rondneuzen'; *ne snol*: een kerel, als verkleinwoord ook een troetelnaam; uitdrukking: *jôô me snolleke!* 'het is me allemaal wat!'

en snotvalling: een verkoudheid

soemmegte: sommige

spaere: snel lopen – bijvoorbeeld *nor oës spaere* 'snel naar huis rennen'

speete: spelden (als werkwoord) – *iet oepspeete* 'iets opspelden', *iet oniënspeete* 'iets aan elkaar spelden'

spék: wat het ook in het AN betekent, maar daarnaast wordt het ook gebruikt in de uitdrukkingen *t spék on oe/zen/men biën émme* 'de klos zijn', *mé spék schiete* 'iets overdrijven, onwaarheden vertellen'; vandaar ook *spékke* 'overdrijven, opscheppen, liegen'; en ook *ne spékkop* 'iemand die opschept, overdrijft, liegt'

en spiëkmadolle geeve: iemand een ironische onderscheiding voor iets geven

spikkelôôs(e): spekulaas

ne spitsvil: een deugniet

t stad: de stad Antwerpen

ne staëneezel: een uitermate koppig persoon

ne stammenee: een café

stékkebiëne: lange magere benen

en stékse: een bevlieging

e stékske: een lucifer – zo ook een *stékskesdoeës*, maar vaker *e stékkedoeëzeke* 'luciferdoosje'

stessel, stéssele: stijfsel, in het stijfsel zetten, maar ook in *a kwam ôôngestésseld* 'hij kwam aangelopen'

stiepel(zat): stomdronken

stoeffe: pronken met iets, opscheppen over iets

stoem: dom, met betrekking tot speciale situaties (tegenover *loemp*, dat inherente domheid aanduidt) – *stoem da ge da gedôôn é* 'jammer dat je dat gedaan hebt', *ne stoemme kloeët* 'idioot' (tegenover *ne loempe kloeët* 'inherent dom persoon')

ne stoemp: zoals AN 'stomp', maar ook een stamppot

stoempe/afstoempe: (af)duwen – *stoempt me ni van den trap é* 'kijk uit, duw me niet van de trap'

iemand oep stoeppekes trékke: iemand voor de gek houden

stokdoeëd: morsdood

straëje: bekvechten

en stroebbeling: een hindernis, een opstopping, een volkstoeloop

strungkele: struikelen

van oewe/zene sus valle/drôôje: flauw vallen

en suzzelut: een gekke vrouw – *suzzelut zén* 'gek zijn'

swengst: terwijl

– *t* –

tôôr doeng: nadeel berokkenen

tôôtere: babbelen – vandaar ook een *tôôterwôôter* 'een kletskous'

oewen/zenen taëd verschaëte: z'n tijd verliezen

nen taentist: een tandarts

on den taer aawe: iemand (nodeloos) ophouden, verhinderen verder te gaan/te doen met iets

en taloeër: een bord – ook figuurlijk zoals in *zoe plat as en taloeër* 'helemaal plat'

teegekoome: ontmoeten, maar ook overkomen, iets ondergaan – *gistere zéngk wér wa teegegekoome zene* 'gisteren is er me toch weer iets raars overkomen

zeg', *komt da teege* 'het moet je maar overkomen'
tefrént: verschillend, ook met betekenis 'meer dan één' – *allemol tefrénte beelekes* 'allemaal verschillende prentjes'
nen témber: postzegel
en tét: een vrouwenborst
nen tétte: een gek
nen teut: tuit, ook gezicht, mond – *trékt ni zoenne liëleken teut* 'trek niet zo'n lelijk gezicht', *ier, stékt dad in oewen teut en zwaëgt* 'hier, stop dat in je mond en zwijg' (moeder die kind het zwijgen tracht op te leggen in ruil voor een snoepje)
tiëne: lopen – *a kwam ôôngetiënd* 'hij kwam aangelopen'
nen tikkenôôn: haan
en tikkenaëke: ei
nen tsjoektsjoek: racistische benaming voor Noord-Afrikaanse inwijkelingen
nen tsjoeppel: het topje van iets, een stip
en toernevies: schroevendraaier
en toeespél: veiligheidsspeld
nen totter, tottere: een val, vallen – *aj is me dor nogol nen totter gegôôn* 'hij is daar lelijk gevallen'
tötteren oover t wöttere: het platteland aan de overkant van de Schelde (het Waasland, Oost-Vlaanderen), maar ook verdere oorden, met een denigrerende bijklank – *aj is van tötteren oover t wöttere* 'hij is van een godvergeten oord afkomstig'
den trak: zenuwen (voor een optreden bijvoorbeeld), kramp – *k kreeg den trak van al da sleure* 'ik kreeg krampen van al dat sleuren'
travakke: hard werken
en trees, treezebees, trien: een flauwe vrouw
treëtere: pesten
tréneere: oorspronkelijk: talmen, maar nu: trainen
nen trenot: gewoonte – *a doee zene gewoeënen trenot* 'hij doet hetzelfde als altijd'
nen trizee: een zeef, een vergiet
trollekes: tralies, ook spijlen van een trap – en vroeger ook de *trollekesbus* 'trolleybus'
troskesbeeze: aalbessen (rode of witte)

nen trossel: een tros – bijvoorbeeld *nen trossel bloemme* 'een tros bloemen', *nen droëventrossel* 'een tros druiven'

oep den trot zén: onderweg zijn, ergens naartoe zijn

nen truttelakker: schimpnaam voor kleine hondjes

truut, truute: scherts, gekheden verkopen – *ni truuten é!* 'hou me nu niet voor de gek', *t was mor vör den truut* 'ik meende het niet hoor', *truut in pakskes* 'nonsens'

tsjampavie zén: er vandoor zijn – *aj is tsjampavie* 'hij is er vandoor'

tut: dronken, teut – *aj is goee tut* 'hij is stomdronken'

nen tutte(r)frut: kauwgom

nen tutter: een fopspeen; zo ook *tuttere*: aan een fopspeen zuigen, maar ook veel alcohol drinken

nen twiëzak: een valsaard, een onbetrouwbaar persoon, iemand die onder twee hoedjes speelt

– *u* –

oep oe/zen ukkes zitte: hurken

nen ungskluppel: idioot, uilskuiken

– *v* –

vörallevalleveur: voor het geval, voor mocht het nodig zijn

verbabbereerd: verbouwereerd

verbôôlemongde: toetakelen, slordig behandelen

verbreuzele: in kruimels uiteenvallen

e verdiep: bovenverdieping van een gebouw – *t schoeën verdiep*: uitdrukking voor het schepencollege van Antwerpen (bedoeld is de verdieping van het stadhuis waar het college vergadert)

verdikkeme, verdékke, verdoemme: vloekwoorden

et vereemelse: het verhemelte (deel van de mondholte)

verfrongsele: verkreukelen, verfrommelen – *e papirreke verfrongsele* 'een papiertje verfrommelen'

en vergeetendéd: slordigheid (ten gevolge van verstrooidheid)

iet verkloeëte: iets naar de maan helpen

verléngenis: verlengde – *de Béldekesstrot ligd in de verléngenis van de Diepestrot* 'de (Lange) Beeldekensstraat (een deel ervan toch) is het verlengde van de Diepestraat'

vermeemele: vermolmen
vernéggelizjeere: verwaarlozen
verneuke: naar de maan helpen – bijvoorbeeld *aj ee da masjing iëlemôôl vernökt* 'hij heeft dat toestel helemaal verknoeid'
verniet: gratis
iet verpörre: iets versjouwen
verrénneweere: iets vernielen, maar ook figuurlijk iets/iemand (financieel) te gronde richten
iet veur émme: behalve alle Nederlandse betekenissen ook 'iets in de zin hebben' en nog 'iets onaangenaams meemaken'
virkaenteg: vierkant (als bijvoeglijk naamwoord)
vités: versnelling (van auto)
ne voddevéngt, en voddebôôl, en voddezjaa: een sloddervos (met *-zjaa* enkel voor vrouwen, met *-véngt* enkel voor mannen)
voeërt-: voorvoegsel bij veel werkwoorden, voor AN 'verder-' of 'door-' – bijvoorbeeld *voeërtdoeng* 'verder doen, doorgaan met iets', *voeërtloeëpe* 'verder lopen, doorlopen', *voeërtverkoeëpe* 'doorverkopen'
en voejjering: binnenbekleding, voering
onder oe/zen voeete geeve/kraëge: een berisping geven/krijgen
voogelepik: darts
vollenbak: helemaal vol, in grote mate – *t is vollenbak* 'het zit helemaal vol, er kan niemand meer bij', *der was vollenbak zon oep da térras* 'er was volop zon op dat terras'
ne vrachtvuurder: vrachtwagenchauffeur
vroem: weerom, terug

– *w* –

ne waerekendag: werkdag
ne waerekende mengs: een werkman, maar ook: jan-met-de-pet
weef, weevenér: weduwe, weduwenaar
de wöbbe kraëge: een hekel hebben aan iets, het op zijn zenuwen krijgen van iets – *k kraëg de wöbbe van dië véngt* 'ik krijg het op mijn zenuwen van die kerel'
wieze: whist spelen

– z –

en zôônstoeëp: roomvat, enkel nog in de uitdrukking *aj ee ne kop gelak en zôônstoeëp* 'hij heeft een dik, opgeblazen, rood aangelopen gezicht'

zabbere: kwijlen, zuigen, ook figuurlijk: leuteren – *stopt is mé da gezabber* 'hou eens op met dat onnozel gepraat'; vandaar ook *ne zabberér* 'een vervelend, saai persoon'

zaëke: zoals in het AN urineren; maar daarnaast ook treuzelen – en vandaar ook *ne zaëker* of *ne zeemelzaëker* 'een treuzelaar, lanterfanter'; verder heel hard regenen – vandaar ook *zaëknat* of *zaëkende nat* 'door en door nat'

et oep oe/zen zeemele kraëge: van iets zenuwachtig worden

ne zeemelzaëker: een lanterfanter

en ziëmelap: stuk zeemleer om ramen te lappen

ne ziëpsmoeel: scheldwoord, nogal indefiniet qua betekenis

ziëvere: kwijlen, tijd verliezen, onzin uitkramen, motregenen – uitdrukking: *ziëver in pakskes* 'nonsens'; verder *ne ziëverér* 'een treuzelaar' of 'iemand die niets zinnigs te vertellen heeft'

zjôôk zén: uitgeteld of blut zijn (van mensen), stuk zijn (van dingen)

zjaer: lef – *dië gast é nogal zjaer séch* 'die kerel heeft lef'

ne zjapneus: oorspronkelijk een scheldnaam voor een politicus van christelijke signatuur, inmiddels algemeen gebruikt als 'flauwe vent'

e zjappeke: een snoepje gemaakt van drop

en zjat (kaffe): een kop (koffie)

zjörre: sleuren – *na émmek nen iëlen dag me diën boek rongdgezjörd* 'nu heb ik de hele dag dat boek meegesleept'

zjummenas: gymnastiek – *k ém nogal zjummenas moete doeng oem dor oep te gerôôke zene* 'ik heb heksentoeren moeten uithalen om daar bovenop te geraken'; ook gebruikt als deel van het vloekwoord *godzjummenas*

zut: als uitroep van ontgoocheling

zwaenze: schertsen, grapjes vertellen – *zwaenst na ni é* 'dat meen je niet', *zwaenst méj a pétsje* 'hou je mallemoer voor de gek' (*pétsje* = 'peter')

zwak: zoals in het AN niet sterk, maar ook lenig, soepel

oep zwier: aan de zwier – *aj is oep zwier*

zwiëtpateekes: zweetvoeten

ne (lange) zwipzwak: een lang persoon

6.3 Verandering in de woordenschat van het Antwerps

6.3.1 Van woorden die voorbijgaan

We hebben het al aangehaald in hoofdstuk 3, maar we willen het toch nogmaals onderstrepen: in taal blijft niets zoals het ooit was, er verandert de hele tijd wat. Anders zouden wij voor *m'n papa heeft het gezien* nog altijd, zoals drie à vier millennia geleden in het 'Indo-Europees', iets zeggen als *woidet to pëter*, om nog maar te zwijgen over wat het tienduizend jaar tevoren was, want toen spraken onze voorouders ook al. Naar deze tijd dan: ook een levenskrachtig dialect als het Antwerps verandert de hele tijd. Dat gebeurt op alle vlakken, zoals we in de voorgaande hoofdstukken al (soms uitgebreid, zoals in hoofdstuk 3) getoond hebben. Het gebeurt zeker op het gebied van de woordenschat: er is niets dat zo veranderlijk is in een taal als, letterlijk, de 'schat' waarmee mensen aan de slag gaan om hun ideeën te 'verwoorden'.

Zoals we in hoofdstuk 7 nog uitvoeriger zullen bespreken, is niemand zo goed in de buurt van het gesproken Antwerps van de zeventiende eeuw geraakt als Constantijn Huygens in *Trijntje Cornelis*. Toch: neem welke passage ook, en je zult raar opkijken van wat in die tijd (toch nog maar tweeënhalve eeuw geleden) allemaal mogelijk was. Het is bijvoorbeeld leuk om te kijken wat in het Antwerpse tekstje uit Huygens z'n *Trijntje Cornelis* nog steeds bestaat en wat weg is. Een paar voorbeeldjes:

- *ieverans ston schildere* 'ergens doelloos staan wachten' hoor je nog volop in het huidige Antwerps
- *liens* 'mensen' is absoluut weg, geen mens die dat nog als Antwerps zal (h)erkennen, het luidt nu (zoals in de Standaardtaal) *méngse*
- *men* is een heel oude vorm die eigenlijk 'mensen' betekent, in het hedendaagse Engels bestaat het woord met precies die betekenis, in het Standaardnederlands bestaat het ook nog steeds, als onbepaald voornaamwoord, maar is het toch wat oubollig geworden; in het hedendaagse Antwerps is het verdwenen en door iets anders vervangen: *ne méngs*, zo bijvoorbeeld in *ne méngs kan toch ni alles weete.*

En we hoeven niet eens zover terug te gaan. Wat Conscience in de vroege negentiende eeuw opvoerde, is nu zeker niet altijd meer mogelijk. Kijk maar naar een paar woorden en uitdrukkingen uit *De Geest* (geciteerd in Smout 1905, p. 114-139; zie daarover verder in hoofdstuk 7); de woorden worden geciteerd naar de fonetische versies bij Smout, maar wij geven ze in de hier gehanteerde spelling weer: *ôôngôôn* 'weggaan', *allever iën* 'half een', *arözze* 'blijheid', *geremte* 'geraamte', *iederendiën* 'iedereen', *koeëf* 'slaag', *nikkanik* 'mechaniek', *van zene senter af zén* 'geen benul meer hebben', *veëge(n) on* 'niks geven om', *zoe taëj as* 'zodra'. Het is denkbaar dat ook nu nog hier en daar een Antwerpenaar rondloopt die die uitdrukkingen door iemand van een vroegere generatie heeft horen gebruiken, maar nu zijn ze door 'eigentijdse' varianten vervangen.

Eigenlijk zijn er de hele tijd verschuivingen aan de gang in de woordenschat, van één generatie naar de volgende toe. Jongeren hebben niet noodzakelijk iets tegen de manier waarop hun ouders of hun grootouders iets noem(d)en, maar ze volgen wel hun eigen voorkeuren ('trends' heet dat tegenwoordig, op z'n Engels). Die generatie van jongeren begrijpt natuurlijk nog perfect wat de vorige generatie met bepaalde woorden en uitdrukkingen bedoelde, maar ze geeft die niet meer door aan haar nakomelingen, want ze hebben intussen andere woorden en uitdrukkingen gevonden. En dus verdwijnen de oude, 'traditionele' woorden en uitdrukkingen finaal uit de taal, en in de plaats worden nieuwe ingevoerd. Dit roept vaak weerstand op: de overtuigde Antwerpenaar die constateert dat *ne veeloo* of *veloo* op dit ogenblik door sommigen (of velen) vervangen wordt door *ne fits* gaat op z'n achterste poten staan, want dat is taal- of beter dialectbederf! Dat mag niet en het kan niet: *fits* is geen goed Antwerps! Maar het mag en het kan natuurlijk wel – het gebeurt gewoon, en dat is ook logisch voor iemand die het verhaal hierboven goed in zich heeft laten doordringen: op een bepaald moment moeten jonge sprekers van het Antwerps dat oude *mén* uit Huygens z'n tijd vervangen hebben door het nieuwere *ne méngs.* En toen de nog jongere generatie dan nog alleen dat laatste overnam, verdween dat eeuwen- of zelfs millennia-oude woordje *mén* uit het dialect. Jammer? Ach, wat! De communicatie ging onverstoord verder. En inmiddels geldt *ne méngs* allang als 'traditioneel'.

6.3.2 Van oud Antwerps naar verantwerpst Nederlands

Wij kunnen nu natuurlijk ook gaan kijken of dat veranderingsproces in het hedendaagse dialect voortgezet wordt, en hoe dat proces verloopt. Over de evolutie van het Antwerpse dialect is – alweer paradoxaal genoeg voor een zo levend(ig) dialect – bijzonder weinig bekend. Reden temeer om toch een paar resultaten te vermelden uit een licentiaatsscriptie die in 1991 aan dit thema gewijd is, van de hand van Karen Laurent. Het is een 'sociolinguïstische' studie, waarin wordt nagegaan hoe een aantal begrippen zowel uit het traditionele als uit het alledaagse leven benoemd worden door mensen uit Deurne-Zuid, één van de wijken van de Antwerpse agglomeratie. Of dit de interessantste wijk is /was om te onderzoeken (samengevat: een tamelijk kleinburgerlijke wijk, zonder veel avonturen) maakt hierbij niet uit: het was nu eenmaal de wijk waar de onderzoekster vandaan kwam, en waar ze ook de juiste contacten had om het onderzoek naar behoren uit te voeren. Voor een aantal begrippen is bij een staal van de bevolking gevraagd hoe die mensen die in hun dagelijkse omgangstaal, het dialect dus, benoemden. Er mocht meer dan één woord opgegeven worden, als de man of vrouw in kwestie meende dat hij/zij de twee woorden wel door elkaar gebruikte (vandaar dus dat in het onderstaande het aantal opgaven hier en daar hoger is dan 80, het aantal ondervraagde personen). Wij willen hier alleen een paar resultaten voorstellen die hopelijk kunnen laten zien hoe het proces van de woordenschatverandering in z'n werk gaat.

Wij beginnen met één voorbeeldje. Een *horloge* heette tot vijftig jaar terug zonder enige twijfel *en lözze*; toen in 1990-1991 naar dit voorwerp geïnformeerd werd (in Deurne-Zuid dus), gaven maar 6 van de 80 ondervraagden die vorm spontaan op. En dat stond dan in schril contrast met 71 ondervraagden die vonden dat het *orloozje* moest zijn. Toen dezelfde informanten werd gevraagd of ze misschien toch niet iets anders bedoeld hadden, was het resultaat niet zo verschrikkelijk verschillend: in totaal 10 van hen, daarbij dus de 6 van hierboven, vonden dat ze in het alledaagse taalgebruik eigenlijk *lözze* zeiden, en 67 hielden het bij *orloozje*. Dat betekent dus dat in vrij korte tijd (niet meer dan een halve eeuw, volgens Sint-Augustinus veel minder dan een miniseconde van de eeuwigheid!) een verandering plaats heeft gehad: een woordvorm die echt wel ver van die van de Nederlandse standaardtaal af staat (*lözze*) is bij zo goed als alle informanten vervangen door een vorm die

veel dichter bij het 'Nederlands' is komen te staan.

Met dit ene voorbeeldje hebben wij de toon gezet: als er in het hedendaagse Antwerps iets op het gebied van de woordenschat verandert, dan gebeurt dat in de richting van de dominante taal. Dat was in de jaren negentig van de twintigste eeuw het Standaardnederlands. We mogen aannemen – maar daar hebben wij nog geen sluitende informatie over – dat het nu al evenzeer het Engels, vooral dat van Noord-Amerikaanse (USA-)origine is: een gevolg van de door sommigen geroemde 'internationalisering' van onze samenleving, door anderen minder positief als 'amerikanisering' bestempeld.

Er worden nog meer erg markante illustraties van de ontwikkelingen geschetst in Laurent (1991). Uit de overvloed aan gegevens halen wij die met betrekking tot 15 begrippen. Wij hebben die zo geselecteerd dat telkens voor de uitdrukking ervan een AN-woord in concurrentie is komen te staan met een dialectwoord. Dat dialectwoord is bijna altijd ouder, en soms komt het echt uit de nevelen van de tijd tot bij ons. De volgorde waarin wij de 15 begrippen hieronder presenteren wordt bepaald door de populariteit van de 'concurrerende' woorden, en wel als volgt: wij beginnen met die begrippen waar het Nederlandse standaardwoord véél meer wordt opgegeven dan het traditionelere dialectwoord, en eindigen met de begrippen waar het traditionele dialectwoord nog het meest gebruikte is.

1. *mier* wordt door 76 van de 80 informanten als een 'eigen' woord gesignaleerd, het oude dialectwoord *muurzaëker* komt nog in het actieve vocabulair van 9 mensen voor (bij sommigen dus duidelijk naast het 'nieuwere')
2. *sjal* (70) tegenover *sjaerep* (13)
3. *woordenboek* (68) tegenover *diksjeneër* (28) (bedoeld is een vertalend woordenboek)
4. *aerembaend* (67) tegenover *bra(n)zjelét* (35)
5. *pos(t)seegel* (60) tegenover *témber* (31)
6. *vliegtoëg* (58) tegenover *vlieger* of *vliegmasjing* (37)
7. *lift* (56) tegenover *assénseur* (39)
8. *beu* (53) tegenover *muug* (36) (in de zin van 'iets beu zijn, er genoeg van hebben')
9. *kloempe* (43) tegenover *blokke* (37) – een paar informanten hadden het ook nog over *kloone*

10. *groente* (42) tegenover *grungte* (35) – enkele mensen vermelden ook nog het heel oude woord *légumme*, maar dat laten wij hier verder buiten beschouwing
11. *zwémbad* (40) tegenover *zwémdok* (41)
12. *kalénder* (42) tegenover *al(le)menak* (47)
13. *fits* (33) tegenover *veeloo* of *veloo* (63)
14. *vergiet* (30) tegenover *trizee* (45)
15. *dwaël* (12) tegenover *oepnémvod* of *oepneemdoek* (33)

Het is erg waarschijnlijk dat over een paar decennia een aantal van de meer traditionele woorden helemaal uit het Antwerps verdwenen zal zijn. Misschien hebben sommige andere een revival gekend tegen die tijd, dat is best mogelijk, en ook sommige van de standaardtaalwoorden die het nu niet onaardig doen, zijn misschien weer helemaal weg. Woordenschatverandering is nu eenmaal een absoluut onvoorspelbare aangelegenheid. Of waarom krijgt het ene woord er anders een concurrent bij, maar het andere niet? Om maar een paar voorbeelden uit het onderzoek van Karen Laurent te noemen: een woord als *bank* of *bankstel* (voor onder meer *kannapee*) krijgt geen van de 80 informanten door de strot, en het woord *kookpan* (voor onder meer *kastrol*) al evenmin. De laatste voorbeelden tonen ook meteen aan dat de Antwerpenaar niet per se wat tegen woorden van Franse origine heeft. Al moet daar meteen aan toegevoegd worden dat hij het met die 'vreemde' woorden ook weer niet per se zo bruin bakt als Jerolimo in Bredero's *Spaansche Brabander*.

6.3.3 Hoe de veranderingen in hun werk gaan

Vervanging van het ene woord door het andere is niet alleen een onvoorspelbaar proces, het is bovendien ook geleidelijk of, met een iets geleerder woord, gradueel van aard: het gaat van generatie tot generatie steeds verder. En dat willen wij nog even illustreren met een tabelletje waarin het gebruik van de 'nieuwe', 'Nederlandse' woorden tegenover de meer 'traditionele' per leeftijdsgroep wordt voorgesteld. We zullen dat niet meer woord voor woord doen, maar voor de 15 geselecteerde begrippen tezamen. Bij de 80 informanten waren namelijk vier gelijke leeftijdsgroepen: telkens 20 uit de leeftijdsgroepen 16-19 (allemaal nog op school), 25-32 jaar, 40-48 jaar, en 55-65

jaar. Wij hebben voor de 15 geselecteerde begrippen gekeken in hoeverre de vier leeftijdsgroepen de 'nieuwe' tegenover de 'traditionele' (of toch 'oudere') woorden opgeven. Het resultaat van dat telwerk is niet alleen interessant, het is zelfs intrigerend. Kijk maar naar de volgende tabel.

	aantal (en aandeel) van 'nieuwe' woorden	aantal (en aandeel) van 'traditionele' woorden
leeftijd 16-19	236 (82.8%)	49 (17.2%)
leeftijd 25-32	191 (60.7%)	124 (38.3%)
leeftijd 40-48	177 (51.2%)	165 (48.8%)
leeftijd 55-65	136 (41.6%)	191 (58.4%)

Tabel 11: De factor 'leeftijd' in het lexicale taalveranderingsproces

De tabel toont hoe het taalveranderingsproces in z'n werk gaat. Een nieuw woord biedt zich over het algemeen aanvankelijk heel aarzelend als een mogelijkheid aan. De ouderen, die het allemaal al wel bekeken hebben, zullen dat woord misschien (in het ene geval wel, in het andere niet) in hun taal opnemen: bij de hier voorgestelde begrippen geeft een serieuze minderheid de 'nieuwe' woorden als een mogelijkheid op, wellicht niet van harte, maar dat heeft geen belang, de opgaven zijn er wel. Bij de veertigers is pro en contra zowat in evenwicht geraakt. Maar de jongeren gaan voluit voor de nieuwe woorden, wat nog niet betekent dat de 'oude' woorden helemaal in ongenade zijn gevallen. Dat de schoolgaande jeugd nog een flink stuk sterker naar de 'nieuwe' (lees hier: de AN-) woorden neigt, is misschien wel een voorbijgaand verschijnsel, dat te maken heeft met de invloed van de school: eenmaal daar vandaan gaat de invloed van de 'natuurlijke' omgeving zijn tol weer eisen, en dan verdwijnt een deel van de 'kunstmatige' schooltaal.

Voor mensen die een – volgens hen gezonde – aversie voor cijfers hebben, nog even dit: de kans dat het verschil tussen de eerste twee leeftijdscategorieën op toeval berust is minder dan 1 op 1000, bij dat tussen de leeftijdscategorieën 2 en 3 is het 2 op 100, en dat tussen de categorieën 3 en 4 is 1,5 op honderd. Of om het in mensentaal om te zetten: de verschillen tussen de vier leeftijdscategorieën zijn vrijwel zeker het gevolg van een echt verschil in houding: hoe ouder de informanten zijn, hoe meer ze aan de 'traditionele',

'oudere' vormen vasthouden, hoe jonger ze zijn hoe meer ze open staan voor vernieuwing. En dat betekent dat in de meeste gevallen die we hier behandeld hebben, het proces verder zal gaan. Totdat het woord *muurzaëker* uiteindelijk niet meer als 'Antwerps' erkend zal worden, en daarna ook *sjaerep* niet meer, en dan ... (vult u zelf maar verder in, lezer; want u hebt het laatste woord).

Maar zoals gezegd: het is ook heel goed mogelijk dat een oud woord weer populairder wordt, dat het weer een plaats in de woordenschat opeist, en misschien zijn concurrent opnieuw verdringt. Hoe dat mogelijk is, kunnen wij hier niet uit de doeken doen: dat is in heel sterke mate een kwestie van toeval. Of voor de meer wetenschappelijk geïnteresseerden onder ons: dat is een gevolg van de chaostheorie.

7. Het Antwerps in de literatuur

7.1 De literatuur in vroegere eeuwen

We hebben het in hoofdstuk 1 al een keer gezegd, maar het moet hier nogmaals herhaald worden: hoe gek het ook mag klinken voor een dialect dat niet alleen bij zijn eigen sprekers maar ook buiten de eigen stadsgrenzen een groot prestige heeft, het Antwerps heeft het als geschreven taal nooit ver geschopt. En met 'nooit' bedoelen wij: in geen enkele periode van verleden of heden.

Het Antwerps deed het vanaf het Middelnederlands tot in de rederijkersperiode in dit opzicht niet beter of slechter dan andere streektalen: het ideaal van die tijd was om, althans in de literatuur, een zo breed mogelijk verstaanbaar Nederlands te schrijven. In alle teksten vind je wel eigenaardigheden terug die duidelijk naar een bepaalde streek verwijzen, maar er was in die periode al wel zoveel cultureel verkeer, dat men het vermeed om recht-toe-rechtaan in een streektaal te schrijven. Dat was zelfs het geval als men de gesproken taal wilde weergeven in theaterteksten, of als in een verhalend stuk dialogen werden ingelast.

Zeker voor het theater kwam daar vooral vanaf de zeventiende eeuw verandering in: komedies en andere echt volkse stukken werden vaker in de volkstaal geschreven. Dat valt bijvoorbeeld erg op in de *Warenar* van P.C. Hooft, die vol Hollandse woorden, vormen en uitdrukkingen staat. Nog

pikanter werd het als een auteur twee verschillende dialecten tegenover elkaar ging plaatsen. Een hilarisch voorbeeld daarvan, waar ons Stadsantwerps ook een rol in speelt, levert Bredero's *Spaansche Brabander* (wij gebruiken de uitgave van Stoett), waar een heel speciale spanning opgebouwd wordt tussen de in grote meerderheid Hollandse personages, die een heel herkenbaar Hollands dialect spreken, en de in Amsterdam gestrande – failliete – Antwerpenaar Jerolimo. Bredero legt die laatste een taaltje in de mond waar wel heel wat echt-Antwerpse eigenaardigheden in voorkomen, maar echt handig is hij daarbij niet. Kijk maar naar de volgende zinnen (die komen allemaal uit het eerste bedrijf, daarna geeft Bredero het kennelijk op: afgezien van heel veel vreemde woorden en hier en daar nog eens een *ekik* voor de eerste persoon enkelvoud of een *ege* voor de tweede persoon, wordt het verderop een vrij 'algemene' taal, waarvan ten hoogste kan gelden dat het geen Hollands is):

- *Ick kick hee* die liberalheyt met onsen Koning ghemayn (vers 237)
- Hier sayn veel *goeyen* liens in dese stadt (vers 38)
- Item daar *haddege* Kastileyn, de Roovere, Gistelle en Kolijn (vers 211)

Over het algemeen kan gesteld worden dat Bredero er niet veel van bakt: het zijn ineengepuzzelde constructies. Misschien kunnen wij het beter zo formuleren: Bredero bakt het hier en daar nogal bruin. Als hij op z'n best is, zijn de puzzelstukjes apart wel aan het 'Brabants' ontleend, maar het geheel is, zeker weten, geen Antwerps. Tenzij natuurlijk ... tenzij het Antwerps toen heel anders geklonken zou hebben dan nu. Maar dat is niet zo.

Dat laatste weten wij met zekerheid omdat een andere grote schrijver van Hollands Gouden Eeuw, Constantijn Huygens, ook zoiets als Bredero gedaan heeft: een stuk schrijven waarin de ene spreker Hollands, de andere Antwerps in de mond gelegd kreeg. Het stuk heet *Trijntje Cornelis.* Huygens schrijft echter een Antwerps dat in de grond nauwelijks afwijkt van wat we nu horen. Natuurlijk: hij schreef in verzen, en dat levert hier en daar wat eigenaardige dingetjes op die de tekst van de volkstaal verwijderen. En bovendien, zoals we in hoofdstuk 3 ook al hebben opgeworpen: wat is eigenlijk de verhouding tussen de spelling en het gesproken woord? Wij geven hier een heel karakteristieke passage (geciteerd uit de uitgave van 1997). De Antwerpse onderwereldfiguur Francisco (of François) is aan het woord, en

hij heeft het over zijn angst dat de man van Trijntje Cornelis, met wie hij pas een genoeglijke middag heeft doorgebracht, op hem af zou komen. Maar tegelijk heeft hij toch wel te doen met de arme Trijntje, die daar ergens in een achterafstraatje haar roes ligt uit te slapen. Het gaat zo:

'Ksouw hier staen schildre, jô!
En dan, wie klop doôr veur, wie klop doôr achter nô:
Ick souw ick ick oôn 't spits stô proncken en stô wachte
De Schipper en se mess! Nieen, hoere-poirt, goejn nacht en
Goejn ôvont: 'k heb wa feur da beter klincke sal.
Nou paijsde ghaij, ghoeij liens, da'ck iens gôn drincke sal:
Niee, 'khebb soo wel gepoijt mettat diefs Hollands Treuijke,
Damme nie mieer en lust: men heettoch gieen twiee beuijke.
Hout owe mont, ick wil gô sien hoe dasse leet,
En ofse slôpt, en ofs' oick noch gevulen heet.

Wij proberen het even in het Antwerps van begin eenentwintigste eeuw om te zetten, in de spelling die wij in dit boekje hanteren:

K zouw ier ston schildere, jôô!
En dan, wie klopt dôôr veur, wie klopt dôôr achternôô:
K zouw ekik *van veur* ston proengke en ston wachte
Oep de schipper én ze mes! Neeje, oeere*kut*, goeje nacht en
Goejen ôôvend: k ém wa veur da beeter zal klingke.
Nae paësd egölle, goej *méngse*, da k is zal gon dringke:
Neeje, k ém zoe *goee gezoope* mé da *loesj* Ollands *Trieneke*,
Da k er *gin goesting nimiër in ém*: *ne méngs* ee toch gin twië boëke?
Oud oewe mongd, ik wil gon zing oe da ze lee,
En of *da* ze slopt, en of *da* z oek nog gevuulen ee.

Het is natuurlijk mogelijk dat de klanken niet hetzelfde waren als wat ze nu zijn (dat kunnen we echt niet meer achterhalen, en in tweeënhalve eeuw kan er van alles veranderd zijn), maar voor het overige herkent een Antwerpenaar zijn moedertaal moeiteloos in wat hier staat. Alleen wat wijzelf cursief gedrukt hebben (in onze 'hertaling'), daar gaat het om dingen die wat moei-

lijker liggen: er zijn nu eenmaal nieuwe woorden en uitdrukkingen in de taal gekomen. We hebben het daarover gehad in hoofdstuk 6.

Dat Huygens het zoveel beter deed dan Bredero had een goeie reden, of zelfs meer dan één. Om te beginnen was zijn moeder, Suzanna Hoefnagels, een rasechte Antwerpse, die als calviniste het zuiden had moeten ontvluchten. Het is heel goed mogelijk dat zij met haar zoon haar eigen moedertaal is blijven spreken: de eerste generatie van bannelingen was echt wel van plan om ooit naar het afgepakte vaderland terug te keren, een mondje vaderlandse taal was dus alvast niet weg. En verder was Huygens (onder meer) een diplomaat, die heel vaak onder andere met mensen uit de Spaanse Nederlanden moest onderhandelen, ongetwijfeld ook met mensen uit Antwerpen, want dat was toen ook nog een heel belangrijke stad (en in Brussel, dat zich toen al tot hoofdstad aan het ontwikkelen was, werd ook Brabants gesproken). Ten slotte, en dat was wel wat minder diplomatiek: Huygens stak ook wel eens in het kielzog van een legertje de – nog steeds betwiste – grens over, met als doel om de Spanjaarden en de papen d'r alsnog uit te gooien. Huygens sprak met andere woorden (behalve Hollands) waarschijnlijk ook Antwerps/Brabants van huis uit, en nam al even waarschijnlijk de menigvuldige gelegenheden die zich aan hem voordeden te baat om die kennis te onderhouden. Hij was niet voor niets een bijzonder taalgevoelig man, die behalve in het Nederlands ook (ten minste schijnbaar) moeiteloos in het Frans en vooral ook in het Latijn schreef.

Ook in Antwerpen zelf maakte in de zeventiende eeuw het dialect enige opgang, althans in hetzelfde type teksten. Kijk maar naar zinnetjes als de volgende, uit *De Hooveerdigheyt* van Willem Ogier (naar de uitgave door Van Eeghem, 1934):

- *Heete gy* Peer lackspaen? Waerom en machmen 't niet seggen? En heet gy soo niet waerom *treckt'et u* aan? (vers 149-150)
- Comt laet ons dien botten Plompen Ezel *vermooren* (vers 169-170)

De gecursiveerde deeltjes zijn duidelijk dialectismen (respectievelijk voor *heet gij, trekt ge 't u aan* en *vermoorden* ; maar al bij al schrijft Ogier, die zijn hele leven in Antwerpen doorgebracht heeft, een taal die eerder als algemeen-Brabants dan als lokaal-Antwerps te omschrijven is. In ons hoofdstuk 1 hebben wij er al op gewezen dat de bekendste Zuid-Nederlandse renais-

sancedichter, Jonker Jan van der Noot, ook al een Antwerpenaar, zijn zeker wel gecultiveerd Nederlands altijd 'Brabants' genoemd heeft, ook al verkeerde hij geregeld in het gezelschap van Noord-Nederlanders. Pikant is trouwens ook dat Van der Noot vond dat in Antwerpen het 'beste' Nederlands gesproken werd, net zoals in Firenze het 'beste' Italiaans te horen was. Maar ondanks dat onverholen chauvinisme vinden we in zijn geschriften geen uitgesproken Antwerpse kenmerken.

7.2 De literatuur sinds de negentiende eeuw

In latere eeuwen is het Antwerpse dialect als medium van literatuur steeds verder afgebrokkeld. Zelfs de bloedernstige en toegewijde Herman Smout (1905) slaagde er in zijn boekje over het Antwerpse dialect niet in ook maar één belangrijke auteur uit de achttiende of negentiende eeuw te noemen, die een belangrijk werk in het Antwerps geschreven heeft. Als illustratie van het Antwerps van zijn eigen tijd geeft hij een transcriptie van een verhaal van Conscience, *De geest*, een verhaal waarin de couleur locale inderdaad vrij overtuigend in de taal gereflecteerd wordt, zeker als het door Smout in het dialect getranscribeerd wordt. Maar een literair werk kan men dit volksverhaal met geen mogelijkheid noemen.

Het is er ook in de twintigste eeuw niet beter op geworden. Om onze voorbeelden uit het eerste hoofdstuk hier nog eens te herhalen: Van Ostaijen maakte er een bijna principiële zaak van om in de dagelijkse omgang Antwerps te gebruiken, maar in zijn literair oeuvre heerst de Nederlandse standaardtaal onbedreigd. Die werd wel op een wat speciale manier in de spelling weergegeven, maar dialectische trekjes, als die al voorkomen, waren absoluut niet als een 'manifest' bedoeld: als het voor het ritme of voor het algemene beeld zo uitkwam wel eens een Antwerps woordje of een dialectvorm hier en daar, maar dat was het dan zowat. En wat te denken van het aristocratische Nederlands in Maurice Gilliams z'n romans, beschouwingen en dichtwerk, of van de bijna maniakaal-precieze formuleringen van Willem Elsschot in kraakhelder Nederlands? Ook deze beide bijzonder keurige heren kenden en beoefenden het platste dialect in de dagelijkse omgang, maar vertikten het daar in het geschreven woord zelfs maar een anekdotisch gebruik van te maken.

Wellicht nog het dichtst bij het naturalistische, met dialect gekruide taal-

gebruik van de West-Vlaming Stijn Streuvels en de Oost-Vlaming Cyriel Buysse stond in Antwerpen het taalgebruik in de romans van Lode Baekelmans. Maar ook die is er niet in geslaagd om, zoals zijn 'Vlaamse' voorgangers (en gedeeltelijk nog tijdgenoten), op basis van het dialect een 'alternatief Nederlands' als literaire taal te maken.

Het hedendaagse Antwerps wordt wel in cultuurproducten gebruikt, maar die behoren uitsluitend tot het gesproken genre: volkse theaterstukken en sketches, vooral van de *Poesje* en andere poppentheaters, en van het *Echt Antwerps Theater.* En, misschien nog beter bij het publiek bekend: liedjesteksten, zowel in het populaire als in het literair-beschouwende genre. Daarover gaat het in het volgende hoofdstuk.

8. Gesproken Antwerps in het cultuurleven

8.1 Verantwoording

Wij hebben het boven al een paar keer toegelicht: hoe zwak het Antwerps ook in de geschreven literatuur staat, in allerlei cultuuruitingen waar het gesproken woord een belangrijke rol speelt, is het een enorm belangrijk gegeven.

Wij zullen in dit hoofdstuk, dat volledig gebaseerd is op teksten aangeleverd door Jan Verhelst, een soort van chronologisch overzicht geven: de oudste cultuurvormen – of die althans waar het vroegste van het Antwerps gebruik werd gemaakt, komen het eerst aan bod. Het blijkt ook dat er ten minste voor een deel een aflossing van de wacht is geweest tussen de diverse vormen, volgens het principe 'de een z'n dood is de ander z'n brood'.

Wij krijgen dus achtereenvolgens: het poesjenellentheater of kortweg 'de poesje' (8.2), het café-chantant, de revue, enz. (8.3), het theater, zowel het 'ernstige' als het 'volkse' (8.4), de film (8.5), en de gezongen teksten, ook hier zowel van ernstige als van meer populaire aard (8.6). Een apart geval vormen de stripverhalen, die een combinatie zijn van grafische voorstellingen en dialogen, die weliswaar op schrift staan, maar waarbij natuurlijkheid van het taalgebruik (dus: directe aansluiting bij de spreektaal) toch een belangrijk gegeven is (8.7).

8.2 Het poesjenellentheater ofte 'de poesje': burchten van het dialect

8.2.1 Het poesjenellentheater als commedia dell' arte

Een van de plaatsen waar het Antwerpse dialect het hoge woord voert, is het poesjenellentheater. Sporen van deze vorm van volkscultuur zijn vanaf het begin van de negentiende eeuw terug te vinden in Antwerpse volkswijken zoals het Sint Andries- en het Schipperskwartier, maar de oorsprong ligt in een ver en rijk verleden. Wanneer precies is het ontstaan? Dat is een moeilijke vraag, waar de specialisten het niet over eens zijn. Hoe dan ook, een vorm van poppentheater heeft haast in alle culturen, in alle tijdvakken bestaan.

In de Middeleeuwen gebruikte men in onze kontreien poppentheater om verhalen uit de bijbel uit te beelden. Toen dat echter wat uit de hand begon te lopen, werd deze vorm van theater door het Concilie van Trente verboden. Sindsdien is het poppentheater letterlijk op straat terecht gekomen, tezamen met andere artistieke uitingen.

In de zestiende eeuw was in Italië de 'commedia dell' arte' ontstaan, met 'Pulcinella' als hoofdfiguur. Commedia del arte-stukken waren boertige kluchten, waar op een burleske manier de draak wordt gestoken met allerlei situaties; dat gebeurde op geïmproviseerde wijze. De verteller, die als verbindingsman tot het volk spreekt, is Pulcinella. De naam Pulcinella betekent zoiets als 'piepkuiken'. De acteur die deze figuur speelde had daarvoor een klein fluitje in de mond, waardoor zijn stem pieperig klonk. Het gebeurde dan ook wel eens dat hij dat fluitje inslikte. Pulcinella is soms een pop in de kast, soms een persoon ervoor.

Typisch was dat artiesten rondreisden. Men kende jongleurs, acrobaten, verhalenvertellers en poppenspelers, die optraden op kermissen. Soms dienden zij als publiekstrekkers voor tandartsen of kwakzalvers. De Italiaanse kluchtspelers konden zo uitzwermen over heel West-Europa, en beïnvloedden met hun commedia del arte op zijn minst de lokale gewoontes en figuren. Soms waren de acteurs mensen, soms poppen, soms gemengd. De verhalen werden vaak gedeclameerd door een verteller, terwijl marionetten een uitbeelding gaven. Overal in West-Europa vinden wij het profiel van de Italiaanse figuur, die zich wel met de lokale held vereenzelvigd heeft; maar daarbij is verrassend genoeg het standaardprofiel gehandhaafd gebleven.

Wat voor iemand is Pulcinella? Hij heeft een snavelneus en een bult.

Waarom een bult? De bultenaar is steeds de man met de scherpe tong geweest, de man van de geest, waarschijnlijk uit verweer tegen zijn bespottelijke mismaaktheid. Hij is een man met een ongehinderd levensoptimisme, hij kent zorgen nog kommer (hij is dan ook meestal vrijgezel). Hij is een combinatie van Reinaard de Vos en Robin Hood in een clowneske outfit. Hij gebruikt de lokale volkstaal, met kleurrijke en gewaagde uitdrukkingen. Samenvattend: Hij is een trouwe psychologische weergave van de lokale volksfiguur. De naam 'Pulcinella' werd ook verbasterd naar de lokale cultuur, en zo is in Nederlandstalig België de naam 'poesjenel' ontstaan.

In het begin van de negentiende eeuw was in de zuidelijke Nederlanden, in tegenstelling tot de buurlanden, het stangpoppentheater alom tegenwoordig, net zoals in Palermo, Sicilië . Men weet echter niet of er een directe invloed was van Sicilië, of dat die techniek doorgegeven is via de Spaanse overheersing. De plaatselijke woordvoerders, de Pulcinella's dus, luisterden in elk geval naar lokale namen: 'Tchanchès' in Luik, 'Woltje' in Brussel bij Toone, 'Pierke Pierlala' in Gent, 'de voddebalen' (o.a. 'de Neus') in Antwerpen (zie paragraaf 8.2.2).

Terwijl op het platteland de rondreizende artiesten op openbare plaatsen bleven optreden, was het typisch dat dat in de arbeidersbuurten van de steden in een vaste afgesloten ruimte (bijvoorbeeld een kelder) gebeurde, en dat er een toegangsprijs voor betaald moest worden.

8.2.2 Ontstaan en evolutie van het poesjenellentheater in Antwerpen

In de Antwerpse volksbuurten van het Sint Andries- en het Schipperskwartier werden in verschillende kelders geregeld opvoeringen gegeven met uit hout gesneden koppen, die met twee stangen bediend werden. De hoofdfiguren (de 'Kop', 'Neus', 'Schele', 'Bult' ...) zijn in de goede Pulcinella-traditie arm aan aardse goederen, maar rijk aan humor, en ze hebben een gezonde drang tot zelfbehoud. De pulcinellafiguur werd hier wel opgesplitst: de 'fok' ging naar 'de Neus', de bochel naar 'den Bult'.

Typisch voor deze vorm van theater was dat stukken in afleveringen gespeeld werden. Daarom werd voor de voorstelling door een van de spelers (diegene die kon lezen) een hoofdstuk uit een boek (de zogenaamde 'blauwboeken') voorgelezen, dat de grote lijnen voor die avond weergaf.

Omstreeks 1839 waren er een veertigtal dergelijke theaters in Antwerpen.

In *Geschiedenis mijner Jeugd* beschrijft Hendrik Conscience (zelf geboren en opgegroeid in het Sint-Andrieskwartier) zulk een opvoering in een poesjenellenkelder omstreeks 1820-1825. Conscience schrijft over de poppenspelers het volgende (geciteerd uit Jan De Schuyter 1943, p. 48):

> Men hoeft te weten dat elke acteur zijne rollen zelf schept en naar believen verandert. (...) Dewijl het onderwerp meest uit de volksromans der Blauwboeken is genomen, moeten de acteurs door eigen vernuft het treurspel eruit samentrekken.
> De sprekende tooneelisten zijn werklieden uit de buurt. Veeltijds zijn zij geheel ongeleerd, en in alle gevallen, ruw van taal; maar men heeft ze evenwel uitgekozen tusschen degenen, die meer dan de anderen aanleg of talent voor het tooneel bezitten. (...) Deze eenvoudige natuurkinderen leenen aan koningen, helden en vorstinnen dezelfde driften en gemoedsbewegingen, welke in hun eigen werkmansboezem berusten. (...) Althans, dit zij ten lof van den armen poesjenellentheater gezegd, dat op zijne planken de vorsten, helden en heldinnen nooit ophouden van wezenlijke menschen te zijn.

Dat het er niet altijd rustig aan toeging, is een feit. Er stond dan ook een figuur, gewapend met een bezem om de orde te handhaven – die riep voortdurend 'Stilans'. De reacties van de ongecompliceerde volksmensen waren soms zo spontaan, dat men voor de speelopening een soort visnet moest hangen, om de poppen te beschermen. De allerarmsten, die helemaal geen geld hadden, moesten op de trap zitten. Zo konden ze het stuk wel niet zien maar toch nog wel horen. Terwijl in het Sint-Andrieskwartier vooral kinderen het theater bezochten, was dat in het Schipperskwartier een allegaartje van volksmensen. In de jaren 1880 kwamen er ook artiesten en intellectuelen kijken, maar meer om het publiek te observeren, dan de poesje zelf. Zij moesten meer dan het dubbele aan toegangsgeld betalen.

Bij de wereldtentoonstelling van 1894 in Antwerpen hoorde een reconstructie van de oude stad, met onder andere een rasecht poesjenellentheater onder de Lakenhallen! Pol Pasmans, een van de bekende 'poesje-directeurs', en zijn mannen werden ingehuurd. Het publiek kwam nu uit de burgerij. De bestaande stukken gingen compleet de mist in, zodat in allerijl een nieuw stuk geschreven moest worden. Initiatiefnemer Gust Delattin hertaalde de *Leeuw van Vlaanderen* van Hendrik Conscience. Deze wereldtentoonstelling betekende zowat het kantelpunt in de poesje-geschiedenis. Terwijl de bezoe-

De Antwerpſche

POESJE

Zijn Geſchiedenis *en zijn* Speelteksten

door

JAN DE SCHUYTER

kers daarvoor vooral de armsten onder de armen waren, werd dit soort theater nu ook bekend bij de burgerij, en begon het spelen voor privé-gezelschappen in zwang te komen.

8.2.3 Poesjenellentheater in de twintigste eeuw

In het begin van de twintigste eeuw kende de poesje nog veel bijval. Langzaam aan echter kwamen er ook andere vormen van ontspanning (zoals radio, café-chantant, daarna ook film en nog later televisie en internet). Een gevolg was dat het aantal theaters gestadig daalde. 'Warm Joke', een van de kleurrijke figuren uit het wereldje, was eerst uitbaatster van een poesjenellenkelder, maar voelde de nieuwe wind waaien, en begon met een café-chantant in het Schipperskwartier.

Vanaf het einde van de jaren 1920 waren er enkel nog maar voorstellingen voor verenigingen. Een nieuw element stak de kop op: het gebruik van de zogenaamde 'reglementen', ellenlange smalle repen papier met de meest knotsgekke reglementen. Of soms ook echte kunstwerkjes die van volkse creativiteit getuigen. Nog een 'moderne' nieuwigheid: de mensen komen bijeen op een bepaalde plaats, en gaan met een muzikant voorop naar de poesje.

In 1935 richtte Jef Van Campen, restaurateur van beroep, samen met Pol Van Bogaert een poesje-theater op, dat nu nog steeds speelt als familiebedrijf: op dit ogenblik is al de derde generatie van de Van Campens actief. Sinds 1949 spelen ze in de Sint-Niklaaskapel. Zij brengen een heel verfijnde vorm van poesje-theater. Alles wordt minutieus op schaal gereconstrueerd. De poesjenellen hebben een speciale techniek, zodat ze kunnen stappen zoals een mens.

In 1862 had een zekere Charles Janssens toestemming gevraagd om poesje te spelen in een kelder in de Repenstraat, vlak bij het Vleeshuis. Sindsdien werd daar onafgebroken gespeeld, met veel succes. Tot in de jaren 1950 althans, want toen moest zelfs deze poesje zijn deuren sluiten, vanwege financiële problemen. In de jaren zestig werd hij echter opnieuw geopend met stadssubsidie. Sindsdien speelt dit theater onder de kundige leiding van de familie Van Caekenberge, met steun van het volkskundemuseum.

De jaren tachtig brachten een revival, met een aantal kleinschalige initiatieven, vooral van mensen die niet professioneel met theater bezig zijn. Wij vermelden vooral de *Poesje van Sint-Andries*, de *Poesje van de Lange Wapper* en, een van de recentste: het *Spelleke van Semini*. Eind de jaren tachtig begon ook de kritische liedjeszanger Wannes Van de Velde met zijn poesje: *Water en Wijn*. Zijn producties *Betreft Jezus*, *Het retabel van Don Christobal*, naast

andere, zijn stukken die qua speelstijl en taalgebruik verbonden zijn met de poesje-traditie, maar die verder zoeken naar de diepere krachten van het theater.

8.2.4 Taalgebruik in de poesje

Van oudsher spreken de 'voddebalen', de hoofdfiguren, het Antwerpse dialect, en zo ook hun gelijken. Iemand die een andere taal spreekt, is iemand die niet bij hen hoort. Een voorbeeld: in bepaalde theaters was de 'Reus' iemand van 'over 't water' (uit Oost-Vlaanderen dus), en hij sprak met het accent van iemand van Beveren. Een ander voorbeeld is de 'champetter'. Zoals bij rijkswachters gebruikelijk was, was dat dikwijls iemand van een andere streek, met een ander dialect. Dit gaf de poppenspeler de mogelijkheid met zijn eigen stem twee verschillende figuren te spelen, het publiek hoorde het verschil aan het accent. Mensen uit de hogere stand, bijvoorbeeld koningen, prinsen, magistraten, spreken geen dialect, maar bij voorkeur Nederlands met een zwaar Frans accent, en onderscheiden zich daardoor van het gewone volk, waarvan ze de taal soms niet verstaan (*Oewat zegt kij, mijn friend?*) Ook gallicismen zijn schering en inslag: *Mijne dochter zal een kind komen te krijgen.*

8.3 Café-chantant, cabaret, revue en komieken in het Antwerps

Het café-chantant is ontstaan in Parijs, in de achttiende eeuw al. Na de Franse revolutie schoten de café-chantants daar in de volkse wijken als paddestoelen uit de grond. In België kwamen ze in de grote steden vanuit Frankrijk overgewaaid, meestal ook in de volksbuurten. Zo ook in Antwerpen, waar de meeste gevestigd waren in het Sint-Andries- en het Schipperskwartier, net zoals de poesjenellentheaters dus, maar ook in de Seefhoek, en in andere wijken. Reeds in de jaren 1860 werden er in Antwerpen sporen gevonden van het café-chantant. Toen had ene 'moeder Boone' een café 'In den Brak', gelegen aan de Zirkstraat. Een romantisch sfeerbeeld, zoals weergegeven door Edward Poffé (1944, geciteerd in Verstappen 1983, p. 7):

FEESTZAAL "ANTVERPIA„
St Janstraat, 61, Antwerpen.

Op DINSDAG 1[illegible] *DECEMBER 1918, ten 8 uren 's avonds*

= **Buitengewone Feestavond** =

aangeboden aan onzen volksvriend

CORNELIS SELS

voor zijn terugkeerende gevangenschap uit Duitschland

Verleenen hunne welwillende medewerking:
Alphonse Mora, de lievelingskomiek ; *Mevr. Irma Raets*, transformatie zangeres ; *Jan Van De Perre*, romancezanger ;
Jonge Jaffer Juliette Graré, in haar prachtig repertorium ;
John Riessauw, humorist ; *Martin Breugelmans*, dram. zanger ;
Kleine Charel, kluchtzanger ;
Theo Adriaensens, declamatie zanger ;
Henri Moré, humorist ; *Duo "Charmant„*, transformatie duettisten.
Het orkest onder de leiding der Heeren :
H. Feyens, Charles De Houwer, Julius Uyterlinden

De Heer Cornelis SELS onze volksvriend zal het lied onzer Verbondenen voordragen.

Ieder vraagt de succesliederen :
" VOORUITGANG „, romance ; *" DEN DON JUAN „*, kluchtlied.

PRIJS : 15 CENTIEMEN

ZEG HET VOORTS, A. U. B.

Drukk. St. Antoniusstraat, 10, Antwerpen.

Wanneer de stedelingen des zondags hun werfluchtje geschept hadden, trokken ze bij valavond met vrouw en kinderen naar een café chantant. Ze zaten er in hun beste plunje te luisteren naar de volkszangers, die er met liedjes van eigen maaksel uitpakten onder begeleiding van een piano, die reeds lang haar tijd had uitgediend. Wat er gezongen werd, was meestal het verhaal in rijm van de voornaamste gebeurtenissen der week, of diende om het wedervaren van een ellende met het licht der kritiek te beschijnen.

Er waren 'gevestigde' zangers, die uitgenodigd werden om op te treden, maar de drempel was laag genoeg om mensen uit het publiek op het podium te laten verschijnen. Kwam zo'n gelegenheidszanger slecht over, dan hoorde hij dat wel, en ging hij wellicht zijn geluk elders beproeven. Jack Verstappen (1983, p.9) over de zangers:

> Het was niet voldoende dat een zanger zijn repertorium netjes afwerkte, hij moest de mensen 'meekrijgen'. Daarom dikte de dramatische zanger de stem op onnatuurlijke wijze aan. (...)
> De doorgewinterde artiest gebruikte zijn mimiek. Hierin bleken de volkszangers meesterlijk. Elke zin werd onderstreept met een gebaar:
> werd er over het hart gezongen, dan werd ernaar verwezen
> lag de stervende moeder met wanhopige blikken te staren naar het arme kind, dat voortaan zou moeten leven met een dronkaard van een vader, dan werden zuchten geslaakt, en draaiden de ogen van de zanger vervaarlijk in hun holten (...).

Belangrijk ook: het volk moest kunnen meezingen. De refreintjes werden door de zanger ingeoefend.

Frans Lamoen (1949) gaf aan wie zijn collega's waren in de periode 1890-1920:

- *Schele Pepino* : een honderd-karaats Lamme Goedzak
- *De Neus met zijn Mie* : duettisten
- *Gertruda*, een levensliedjeszangeres uit Brussel, die per avond een tiental cognacskes in 'n tiental glazen bier goot, en deze in haar keelgat liet verdwijnen
- *Polleke de Vechter, Krommen Bart, Zotte Jan, Blekken Bult, Schelen Bakker*, allemaal humoristen
- *Victorine*, romancezangeres en geestesverwante van 'La Pasionara'
- *Mottige Fons*, een kluchtzanger die kon vloeken als een polderboer, en die vaste klant was van de Vijf Centjeskapel in de Keizerstraat.

Over het belang van het café-chantant stelt Peter Notte (1992, geciteerd van zijn website) het volgende:

Deze vooral voor arbeiders bedoelde ontspanningsvorm ontstond in het zog van het industrieproletariaat dat zich in de 19de eeuw vooral in de steden had ontwikkeld. Hun belang ligt niet zozeer op het artistieke vlak, als wel op de sociale functie die ze vervulden. Wel legden ze de basis van de twee takken die samen later de kleinkunst zouden vormen: het chanson en het cabaret.

Wij brengen nog een portret van Frans Lamoen, de belangrijkste artiest van het café-chantant in Antwerpen. Frans Lamoen werd in 1876 geboren in het Antwerpse Schipperskwartier. Zijn eerste optreden in een café-chantant was in Boom bij een familielid. Daar kreeg hij de microbe te pakken; daarna had hij gedurende zestig jaar een rijk gevulde carrière. In zijn jeugdjaren was hij actief in verschillende café-chantants van het Schipperskwartier, beginnende bij 'Warm Joke' – een voormalige poesje-directrice (zie 8.2) – in café 'Het duifke' in de Beenhouwersstraat. Hij speelde zowel in cafés, als op trouwpartijen en feesten voor verenigingen. Zo werd hij opgemerkt, en kon hij beginnen te spelen in de revues van Rik Senten in de toen gerenommeerde zalen 'Scala' en 'Hippodroom'. Voor een publiek van voornamelijk schippers en havenarbeiders bracht hij zijn volkse liedjes en expressieve sketches, waarin hij op meesterlijke wijze typetjes neerzette en handig gebruik maakte van een treffende mimiek. Zijn specialiteit was om, als het kon, vijf of zelfs meer typetjes in hetzelfde liedje neer te zetten: volksvrouwen, visverkoopsters en lustige meisjes, maar tegelijk ook nog een aantal mannen! Er kwam ook een internationale carrière, met onder meer optredens in Nederland; er werden platen opgenomen in Berlijn en Parijs, en een tour ondernomen naar Indië. In de jaren 1930 werkte hij mee aan allerlei radioprogramma's, en bracht hij revuesketches in de pauze van filmvoorstellingen.

Wij laten nog even Lamoen zelf (1949, p. 100-101) aan het woord, die na zestig jaar carrière tevreden terugkijkt:

> Toch blijf ik bij m'n mening dat er voor beoefenaars van 'kleinkunst' ook nu nog een toekomst is. Maar... geen goedkope moppen, geen arrogantie en vooral geen imitatie van sterren uit hetzelfde domein. Liefde, volle toewijding voor 't vak, een eigen genre scheppen en voor 'n degelijke ontwikkeling zorgen, zijn dwingende eisen. Wanneer men voor een volks publiek werkt, moet men er intellectueel bovenstaan, doch men mag het niet laten merken.

Het café-chantant evolueerde heel geleidelijk naar de 'revue' en het 'cabaret'. Hier en daar bleef in de vroege tweede helft van de twintigste eeuw nog wel een 'puur' café-chantant over, zoals dat van Nelly D'Hont, die van 1953 tot 1971 in de Jan Blomstraat gespeeld zou hebben. Maar in de jaren vijftig begonnen revues meer en meer in de belangstelling te komen. Een bepalende figuur in die evolutie in Antwerpen was Charel Janssens. Hij was een rasacteur, die eerst zeventien jaar bij het Antwerpse stadstheater KNS gespeeld had. Na het uitbreken van de tweede wereldoorlog verkoos hij in het variététheater 'Femina' te gaan werken. Hij die zowat alle 'klassieke' rollen had gespeeld (Shakespeare, Ibsen, ...) werd nu komiek. En daar was hij meesterlijk in. Hij zocht en vond een tegenspeelster van zijn eigen formaat in Co Flower, en de samenwerking heeft jaren geduurd. Zij speelden onder andere in het 'Hacienda Theater' in Antwerpen.

Op de website van De Strangers vinden we volgend commentaar van Charel Janssens over zijn overstap naar de revue:

> 'Er zijn misschien – nee, zeer zeker – acteurs die de revue minderwaardig vinden,' konstateert hij, 'maar ik ken er heel veel die het niet eens aankunnen, hoe goed ze ook kunnen acteren. Want het is iets anders dan toneel spelen. Voor mij is het echter even Grote Kunst. Wat de meeste ertegen hebben, is dat het allemaal in het dialect gebeurt. Voor de televisie heb ik me door Lies Huylebroek ooit laten overhalen om een sketch in het ABN te brengen, hoewel zij zich tijdens de repetitie met de dialektversie te barsten had gelachen. Die 'beschaafde' versie was een komplete flop. En dat kon ook niet anders, volkse humor kàn je nu eenmaal alleen maar in het dialekt brengen.'

In het spoor van Charel Janssens en Co Flower kwamen andere komieken, zoals de Woodpeckers en Theo Vandenbosch hun kunsten in het Antwerps vertonen. Hier zijn er een paar:

De Woodpeckers

De Woodpeckers waren een duo, bestaande uit de broers Jef en Çois Cassiers. Rik Gyles vertelt in de film *Hollywood aan de Schelde* dat ze begonnen waren als moppentappers, die betaald werden in pinten. Langzaam aan groeiden ze uit tot een volwaardig stel komieken, die een geweldig team vormden. Ze hadden elkaar ook nodig. In de sketches bracht Çois het ver-

haal aan, en Jef zorgde voor de pointe. De televisie stond in zijn kinderschoenen, en Jef werd aangezocht om een komische strip te maken, zoals in de krant. Zich baserend op zijn enorme hoeveelheid sketches begon hij scenario's te maken voor een figuur: het 'manneke', dat een ongelooflijk succes kende op televisie. Çois Cassiers kwam zo geleidelijk aan op de achtergrond. Het 'manneke' stal de show!

Gaston Berghmans ...
Gaston Berghmans was een scheepshersteller, die op feestjes wel eens een sketch bracht. Zo werd hij als komiek door anderen opgemerkt. Al rond 1960 speelde hij mee in een filmproductie van Vanderheyden en Kiel (zie ook punt 8.5), daarna gaf hij zijn werk als scheepshersteller op. Naast het acteren begon hij meer en meer ook sketches te schrijven.

... en Leo Martin worden 'Gaston en Leo'
Vanaf 1972 ging Gaston Berghmans tezamen met zijn vaste kompaan, de Gentenaar Leo Martin – die zo goed en zo kwaad als het kon Antwerps leerde spreken – sketches opvoeren, die zowel op televisie als in zaal gebracht werden. Net zoals de Woodpeckers vormden ze een onafscheidelijk duo. De een bracht de situatie aan, de andere bracht de pointe. Een eerste televisieoptreden in een programma van Henk van Montfoort was de start van hun televisiecarrière: behalve eigen shows waren er ook andere ingrediënten, zoals medewerking aan de 'kolderbrigade', tezamen met de Gentenaar Romain De Coninck. Na het overlijden van Leo Martin speelde Gaston verder in verschillende televisieseries.

8.4 Theater

Het gebruik van de Nederlandse standaardtaal in de Antwerpse stadsschouwburg is van relatief recente datum, maar is wel een tijd lang alleen heersend geweest. Walter Tillemans, een gerenommeerd regisseur zowel bij de vroegere KNS als bij het Raamtheater, zegt er in een persoonlijk gesprek het volgende over:

> In het interbellum werd Jan Oscar De Gruyter directeur van de Antwerpse stadsschouwburg. De omgangstaal was toen een iets of wat 'gekuist Antwerps' dat in

> gebruik was bij de Antwerpse intellectuelen, en waarin ook heel wat theaterstukken werden gespeeld. Onder invloed van Nederland werd een Algemeen Beschaafd Nederlands ingevoerd, geënt op het Noord-Nederlands. Het probleem van dat ABN was, dat het moeilijk was voor sommige acteurs om zich er authentiek in uit te drukken. Maar die taal werd de voertaal in het theater. Het dialect wordt ten onrechte in ons cultuurlandschap begrepen als iets minderwaardigs. Je kan je echter geen meesterwerk van grote Ierse auteurs zoals James Joyce voorstellen, zonder de taalkundige biotoop waar dat uitkomt, het dialect.

Pas eind jaren zestig kwam er opnieuw belangstelling voor theater in het Antwerpse dialect. Een belangrijke impuls is gekomen van het stuk *De parochie van miserie*, een bewerking van het gelijknamige boek van John Willems, door de Antwerpse toneelschrijver Jan Christiaens. Het script bleef eerst drie jaar lang onder het stof liggen, totdat uiteindelijk Walter Tillemans erbij betrokken werd. Die had tot dan toe alleen 'serieuze' auteurs gedaan (Shakespeare, Brecht, Tsjechov ...). Wannes Van de Velde maakte de liederen. De première, op 27 mei 1972, veroorzaakte een 'tsoenami'! Opnieuw Tillemans (uit datzelfde gesprek):

> De mensen zegden allemaal: wat zijn dat goede acteurs, omdat dat herkenbaar was en omdat dat van hen was. Dat was hun eigen taal. Maar als regisseur moest je toch vechten om die taal juist te hanteren. Wannes Van de Velde – een groot dichter, die ook weet wat zo een taal voorstelt – heeft de liederen gemaakt. Sommigen stellen dat het dialect een gemakkelijkheidoplossing is, dat is het helemaal niet. Als je dialect aanwendt, dan moet je het goed doen. Dialect heeft immers zijn eigen codes, zijn eigen 'poëtica'.

In diezelfde periode begonnen enkele mensen uit de toenmalige KNS (Jan Decleir, Hilde Uitterlinden en Charles Cornette) met hun eigen theater, de INS ('Internationale Nieuwe Scène'). Hun eerste stuk, *Mistero Buffo* (een 'Komisch Mysteriespel' dus), was van de hand van Dario Fo. Deze Italiaanse auteur, later winnaar van de Nobelprijs voor literatuur, verdiepte zich in de technieken van de 'commedia dell' arte', en bracht zo stukken in de lokale spreektaal. Voor Vlaanderen werden de teksten en liederen getransponeerd naar het Antwerpse dialect. Ook hier zorgde Wannes Van de Velde voor de

muziek, die voor een groot deel het enorme succes van het stuk bij het publiek bepaalde.

Daarmee was een nieuwe trend ingezet. Zowel in het professionele, het semi-professionele als in het amateurtheater werd dialect opnieuw een optie. Bij de KNS – de stadsschouwburg – volgden nog producties in die stijl: de *Droom van zotte Rik, De Minerva, Houten Clara.* Er werden bovendien transposities gemaakt zoals *Van de Brug af gezien* van Miller, door Jan Christiaens. Ook buiten KNS en INS, maar zeker geïnspireerd door het succes van theaterstukken in dialect bij die gezelschappen, ontstonden initiatieven zoals:

– In de Arenbergschouwburg: *Lili en Marleen,* een theaterstuk gesitueerd aan het einde van de Tweede Wereldoorlog in een volkswijk, geschreven door Walter Vandevelde.
– Monologen van Dario Fo, gebracht door
Jan Decleir: *De tijger en andere verhalen, Obscene fabels*
Charles Cornette: *Verhalen uit mistero buffo*
– Het *Echt Antwerps Theater,* dat met veel succes komedies (onder andere *Den Bompa, Drie mannen onder één dak*) in het dialect opvoert.
– Theater *Het Zeemanshuis,* dat onder Alex Van Haecke furore maakt met thema's in en rond de haven, met stukken zoals *De rat van Sint Andries, Schippersstraat, Dobbel shift.*

Verschillende van deze initiatieven liepen in de jaren negentig uit in televisieseries, meestal op VTM; we vermelden er maar één: *De familie Backeljau* van Luk Wyns, dat het via een radioprogramma op Radio 2, tot tv-komedie bracht.

8.5 Film

Het is niet de bedoeling van deze tekst om een opsomming te geven van alle films waarin al eens een woord Antwerps valt. De aandacht gaat wel naar films waarin het dialect echt de voertaal is, en meer bepaald naar de voornaamste filmmakers en acteurs.

Jan Vanderheyden en Edith Kiel werden bij het grote publiek bekend door de eerste grote Vlaamse langspeelfilm *De Witte* (1934), gebaseerd op het

gelijknamige boek van de Vlaamse schrijver Ernest Claes. Nadien maakten zij enorm veel films, waaronder heel wat in de categorie 'volksvermaak', in het Antwerpse dialect, zoals: *Met de helm geboren* (1939), *Wit is troef* (1940), met onder meer Yvonne Verbeek. In 1942 was er de korte film *M. Dingemans en Mme. Babbel krijgen bezoek van den buiten*, waarin het legendarische acteursduo Charel Janssens en Co Flower voor het eerst samen optrad. Tussen 1952 en 1963 filmden Vanderheyden en Kiel een reeks komedies, volledig zelf gefinancierde producties, zoals: *Het Schipperkwartier* (1953), *Een zonde waard* (1959), *De duivel te slim af!* (1960).

De officiële filmwereld kijkt een beetje neer op de producties van Vanderheyden en Kiel. Getuige hiervan was ondermeer een protestbrief van Jan Vanderheyden (november 1954) aan de 'voorzitter van de Jury van het Festival van de Belgische films' (zie daarover Jos Hoeyberghs in *Magie van de cinema*). Hieruit blijkt dat creaties in het dialect niet in aanmerking konden komen voor dat Festival. Naar het schijnt zou ook de cultproductie *Meeuwen sterven in de haven* van Roland Verhavert voor een deel een antwoord geweest zijn op 'al die kluchtfilms die in Antwerpen gedraaid werden'.

De meeste van de scenario's van het duo Vanderheyden/Kiel werden door Edith Kiel (een Duitse van origine) geschreven. Zij verkoos te schrijven met in het achterhoofd de capaciteiten van de acteurs. Toen half jaren vijftig Charel Janssens het productiehuis verliet, zochten Vanderheyden en Kiel andere acteurs, zoals de Woodpeckers, Theo Vandenbosch en ook Gaston Berghmans.

Charel Janssens werkte vanaf 1955 bij de maatschappij van Jef Bruyninckx, die gelijksoortige films produceerde, onder meer *Vrijgezel met 40 kinderen*. Uiteindelijk speelde hij in meer dan veertig films mee, tot in de jaren zeventig (onder andere ook in *Malpertuus* en *De komst van Joachim Stiller*).

Na het overlijden van Vanderheyden duurde het tot de jaren tachtig alvorens er nieuwe films in het Antwerps werden opgenomen. Een reden is wellicht te vinden in het feit dat films maken, onder andere ten gevolge van het populair worden van televisie, meer en meer afhankelijk werd van subsidies. De subsidieverschaffers eisten bijna altijd dat in de film standaardtaal gebruikt werd. Het kon nog wel dat bepaalde figuren een of ander accent (dus bijvoorbeeld ook een Antwerps) gebruikten. Zo spreekt de werkster in

De komst van Joachim Stiller (rol van Dora van der Groen) een vrij sterk Antwerps gekruide taal.

In 1984 knoopte Robbe De Hert opnieuw bij de traditie van de Antwerpse komische film aan met *Zware jongens*. De film werd een groot succes, en er kwam een opvolger *De paniekzaaiers* (1986), geregisseerd door Patrick Lebon, en later ook nog *Gaston en Leo in Hong Kong* (1988), geregisseerd door Paul Cammermans.

Eind jaren tachtig maakte Robbe De Hert, tezamen met auteur Walter Van den Broeck, *Blueberry hill*, een deels autobiografische film uit het Antwerpen van het einde van de jaren vijftig. De voertaal is vanzelfsprekend Antwerps. *Brylcream boulevard* (1995) is eigenlijk een vervolgfilm in dezelfde sfeer, maar kende niet hetzelfde succes.

8.6 Muziek en lied

Wellicht het meest succesvolle verhaal onder de cultuuruitingen in het Antwerpse dialect vormt het hedendaagse lied, dat zonder discussie in heel Vlaanderen geaccepteerd wordt. Er zijn heel verschillende vormen van liedkunst in het Antwerps; wij proberen een beeld daarvan te geven met een bespreking van enkele beoefenaars van de diverse genres.

8.6.1 Het geëngageerde lied

Hier zijn alvast twee uitzonderlijke figuren op te voeren: Wannes Van de Velde en, zeker op dit ogenblik minder bekend, John Lundström. Allebei brengen ze liedjes vanuit hun engagement in de maatschappij.

Wannes Van de Velde:
Wie in Vlaanderen over dialect en volksmuziek begint, noemt in één adem 'de' Wannes. Hij is al jaren dé referentie. Wannes is trouwens een artistieke duizendpoot: behalve liedjesmaker, muzikant en zanger is hij ook flamencogitarist, dichter, schrijver van proza en toneelwerken, vertaler, en beeldend kunstenaar.

In zijn jeugd leerde hij muziek kennen via zijn vader en grootvader, die als volkszangers optraden in de café-chantants van de Seefhoek. Toen hij begon te zingen, deed hij dat doelbewust in het dialect, hoewel dat in de jaren vijf-

tig en zestig tegen de stroom in ging. Maar dat was en is Wannes: eigenzinnig, wars van commercieel succes en politieke druk. Johan Anthierens schreef over hem, op de hoes van Wannes' eerste LP:

> Sinds Wannes Van de Velde en zijn kompanen mij in hun ban houden, bijt ik in dialect als in een verboden vrucht en doe ik mijn steek af voor de anonieme straatzangers van vorige eeuw, de achterbuurt-chansonniers, de riool-minstrelen.'

Zijn liedjes gaan voornamelijk over de stad als universeel fenomeen, en de mensen die daarin wonen, met hun gebreken, conflicten en problemen. Hij maakt zich zorgen om de stedelijke verloedering, en de afbraak – om economische redenen – van pittoreske wijken zoals het Schipperskwartier.

Hij werkte mee aan theater, film en allerhande tv-producties, als muzikant, tekstschrijver of zelfs ook acteur. Te denken valt onder meer aan *De parochie van miserie* en *Mistero Buffo*. Geleidelijk aan kreeg hij meer waardering; dat leidde tot verschillende prijzen en bekroningen, waaronder de 'Zamu Award' (1995) en de 'Klara-carrièreprijs' (2003).

John Lundström

John Lundström werd geboren als jongste van 17 kinderen in een zeemanscafé in het Antwerpse Schipperskwartier. Zeemansliederen en sociale bewogenheid werden hem met de paplepel ingegeven, en bleven zijn latere leven bepalen. Hij was actief in de onderwijssector, en bij de mutualiteit. In workshops maakte hij zelf instrumenten, en leerde jongeren en volksmuzikanten die te maken.

John was een man van het volk, hij nam of ondersteunde allerlei initiatieven met mensen in volksbuurten. Zo was hij betrokken bij de reuzenommegang in Deurne, en ging hij met andere muzikanten driekoningen zingen. Voor dergelijke gelegenheden schreef hij dan speciale muziek, hij kopieerde de tekst en deelde die aan de aanwezigen uit, helemaal volgens de traditie van de oude volkszangers. Zijn ultieme droom als zanger was naar zijn eigen woorden: 'een liedje maken dat iedereen kent, maar waarvan niemand meer weet wie het gemaakt heeft'. En dat heeft hij gepresteerd: *Drij vrienden* ('Drij vrienden, drij vrienden, die gingen is op zwier, ze dronken geen water, ze dronken bier ...')

Sjoeke

Zie ze dor zitte, in't schijn van't rood licht.
Ne groten decolté, veul varf oep hun gezicht.
Ze zender allemaol oep't zelfde uit.
Ze zitte te trimme, en ze kloppe oep de ruit.

De vente die pasère, die doen niks as loere.
Nor 'n lief veur 'n uur, tusse al die hoere.
En vinde z'er ientje, nor hun gedacht.
Dan sluipe ze nor binne, lak n'n dief in de nacht.

En is hem dan binne, ierst moet hem betale.
Hij is pas bezig zen geld bove't hale.
Ze kust hem, ze fleemt hem en mokt hem zo heet.
Hij betoald er het dubbele, veur oep ze frans lak dat heet.

Ze klieje hun uit, ze gon hun eige wasse.
Want in zo'n bordeel is't van oeppasse.
Na gon ze wa vrije oep 'n bed of 'n bank.
Ze kent heure stiel en het duurt er nie lank.

Hij is geswanjeerd, hij klied ze'n eige aon
Zij is rap klair, ze stotter al on't raom
Ze zeiter "dag sjoeke en ze lotter hem uit.
Veur den volgende klant, klopt z'al t'rug oep de ruit.

T. en M.
djon Lundström.

8.6.2 Country

In 1970 begon Ed Kooyman, op aanraden van Wannes Van de Velde, Antwerpse teksten te schrijven op de countrymuziek waar hij en Herman Van Haeren mee opgegroeid waren. Deze originele combinatie scheen niet alleen het Antwerpse publiek aan te spreken, Vlaanderen in z'n geheel en ook

Nederland toonden interesse. Hun liedjes zijn ongecompliceerd Antwerps van inhoud, maar Angelsaksisch naar vorm.

8.6.3 Het volkse lied

Dit genre wordt spontaan geassocieerd met de groep *De Strangers.* Zij zijn veruit de bekendste vertegenwoordigers van het genre, maar er is zeker wel concurrentie. Wat dat laatste betreft houden wij het bij de presentatie van één enkele groep.

De Strangers
In de jaren 1950 werden de Strangers gelanceerd met Charel Janssens als eerste impresario. Zij hebben een heel repertoire uitgewerkt van liedjes in het dialect; een stevig onderdeel daarvan bestaat uit parodieën op bestaande hits. Enkele voorbeelden van de betere parodieën zijn:

– *Gigi l'amoroso* van Dalida werd *Schele Vanderlinden* bij de Strangers. Het originele lied gaat over een 'dorpsstier' die alle vrouwen van de goegemeente verleidt. De Antwerpse versie spreekt over 'Schele Vanderlinden', een figuur van een traditioneel cantusliedje 'Schele Vanderlinden ging naar Parijs ...', en transponeert zo de hele sfeer van het Franse liedje naar een Antwerpse omgeving.
– *In the Navy* van 'Village People', waar Amerikanen worden opgetrommeld om dienst te nemen bij de navy, wordt naar Vlaanderen getransponeerd en het wordt een oproep om *Bij de rijkswacht* te komen.

Deze en andere liedjes werden vrij populair in heel Vlaanderen, en maakten het ook op de radio.

De Strangers zijn ook de schrijvers van het Antwerpse 'volkslied' *Antwerpen gij zijt gij voor mij,* dat bij alle publieke Antwerpse gelegenheden uit volle borst wordt meegezongen. De tekst wordt hier weergegeven in de spelling waarin hij op de webstek van 'De Strangers' staat.

Het Antwerps volkslied

De lichtjes op de Schelde,
den beiaard van den tore,
mensen op 'n bank
'n ons Lievrouwke. . en de Vlaaikesgânk
de straat waar 'k vreuger katteke spelde

REFREIN:
Antwârpe. . gij zè ga veur mij
toch de stad waar azzek zèn gebore
de Groenpleuts, de Meir. . de Keyserlei
daar hemme kik m'n hart verlore

Antwârpe. . waar da'k ik ook ben
ik kan nievrans mijnen draai ni vinde

'k weet het 't is flaa . . mor ik beken
bij aa zèn ik thuis. . en onder vrinde
'n zeemanskroeg. . de dokken
de Vogelemart op Zondagmorge
't tjing-tjangsplein
en brabo zie van ze fontein
ne joenge fluite nor e mokke

REFREIN:

Antwârpe. . waar da'k ik ook ben
ik kan nievrans mijnen draai ni vinde
'k weet het 't is flaa. . mor ik beken
bij aa zèn 'k thuis. . en onder vrinde

Katastroof

Deze groep ontstond in 1977. De bedoeling was een eenmalig folk- en kleinkunstprogramma in elkaar te steken, maar door een speling van het lot bleven de jongens bij elkaar. Zij brachten aanvankelijk een mengeling van Ierse

balladen en Engelse folk. Langzaam aan groeide het aantal eigen, in het Antwerpse dialect gezongen nummers, en daarmee brachten zij programma's vooral in het studentenmilieu en jeugdlokalen in heel Vlaanderen, met vrij pikante teksten (volgens John van *De Strangers* is Katastroof 'een gesel voor preutse oren').

8.6.4 Nieuwere vormen van muziekbeleving

Antwerpen zingt is begonnen als een wat uit de hand gelopen feestje van mensen van café *Den Engel* op de Grote Markt. Zij bouwden een podium en zongen enkele evergreens, om te eindigen met het Antwerps volkslied *Antwerpen gij zijt gij voor mij* (zie hierboven). *Antwerpen zingt* is intussen uitgegroeid tot een megaspektakel, dat elk jaar in de zomer op de gedempte zuiderdokken wordt uitgevoerd. Het publiek zingt (of bralt) mee, het 'Antwerps gevoel' is er. Het is een combinatie van een megacantus en een supergrote karaoke. Een alternatieve (lees betalende) versie is 'Antwerpen zingt indoor', dat elk jaar in de winter georganiseerd wordt in het Antwerpse Sportpaleis.

Een heel andere, maar wel erg originele insteek is die van de *Sint Andries MC's*. Zij hebben zich laten inspireren door de Afro-Amerikaanse kunstvorm van het *rappen*. Zij brengen een origineel-Antwerpse variant van het genre, waarin ongegeneerd van het Antwerpse dialect gebruik wordt gemaakt.

8.7 Stripverhaal

Stripverhalen zijn getekend en bevatten geschreven tekst, maar geen gesproken taal. Toch: heel veel stripverhalen bevatten veel dialogen; het zou dus helemaal niet zo gek zijn, mochten striptekenaars of hun scenaristen ook dialect gaan gebruiken. Wat het Antwerps betreft is dat maar met mondjesmaat gebeurd. Geen enkel stripverhaal is oorspronkelijk in het dialect geconcipieerd. Er zijn wel invloeden van lokale omstandigheden, en van het lokale dialect (bij de vroege Vandersteen), en er zijn wat 'vertalingen' naar het dialect toe. Wij geven niet meer dan een paar algemene opmerkingen.

Willy Vandersteen

De bekendste striptekenaar van Antwerpse origine is natuurlijk Willy Vandersteen, de vader van *Suske en Wiske.* Hij groeide op in de Seefhoek, een volkswijk van Antwerpen. Hoewel hij niet in dialect schrijft, kan een lezer in de eerste albums, verschenen kort na de Tweede Wereldoorlog, de Antwerpse sfeer proeven, ook in de taal. Een van zijn eerste verhalen, *Het eiland Amoras,* toonde een ideële omgeving van een stadje met een nagenoeg Antwerpse kathedraal. Het spook van dienst heette *Sus Antigoon*; dat verwijst naar de Antwerpse reus Antigoon. In het verhaal *De Knokkersburcht* sprak Tante Sidonie, toen ze dringend weg moest, de onsterfelijke woorden: 'In nood mag en moet iedereen zijn afwas onder zijn pompbak zetten' (dat is trouwens een levende volkse uitdrukking!). Toen Vandersteen zijn stripverhalen in Nederland op de markt bracht, werd niet alleen de naam Sidonie veranderd in Sidonia, maar werd ook de taal aangepast. Het 'gekuist Antwerps' van de eerste versie werd omgezet in een nogal geestloos AN: 'In nood mag en moet iedereen zijn vaat onder zijn aanrecht plaatsen'.

Vertalingen van stripverhalen in het Antwerps

Van *Kiekeboe* verscheen een dubbelalbum (*Het geslacht Kinkel* en *Hoe meer Kijkers*) in verschillende dialecten, waaronder het Antwerps. Hier is een voorbeeld van wat dat impliceert. Kiekeboe wordt door een vriend gevraagd hem te 'adviseren' bij het versieren van een meisje. In de Nederlandse versie vraagt de onwennige playboy aan Kiekeboe:

> Jij gaat aan een apart tafeltje zitten in mijn buurt. En als ik Lientje vraag om uit te gaan, kun je me stiekem de juiste woorden voorzeggen.

In de Antwerpse versie wordt dat:

> Ge got on een èpart taufeltje zitte in maain buurt. En as 'kik on Lientje vraag oem mé maai weg te gaan, dan kunde gaai de zjuste woorden in mèn oër fleustere!

Ook van het album *De roos en de sabel* van *Asterix* is in 1999 een Antwerpse versie verschenen. Het verhaal wordt zo aangekondigd:

Goscinny en Uderzo stelle veurs e nief avontuur van Asterix: We schrijve: 50 jaar veur Christus. Hiel Gallië is bezet deur de Romeine... Hielemaal?... Neeje!!! Der is nog ien deurpke da zen eige bleft verzette tege die invallers. Mor de Romeinse legioensoldate die in de verstârkte kampe van Babaorum, Aquarium, Laudanum en Petibonum ligge, die probere alle dage het leve van de dappere Galliërs zuur te make.

Dit klinkt allemaal nogal geforceerd: het zijn geen uitingen van echte volkscultuur, maar veeleer aardigheidjes van en voor onvoorwaardelijke dialectliefhebbers. Het gebrek aan succes van dit type ondernemingen is te verklaren: het stripverhaal wordt vrij algemeen gezien als een '(getekend en) geschreven' genre, en wat dat betreft is de Antwerpenaar echt wel 'cool': dat mag in de standaardtaal (zie de hoofdstukken 1 en 7).

9. Algemeen besluit: de toekomst van het Antwerps

Wij zijn ervan overtuigd: de Antwerpenaar anno 2005 kan het wat het gebruik van het Nederlands betreft, inderdaad aanzienlijk beter dan Vandersteen zowat dertig/veertig jaar geleden. Hij/zij heeft geleerd van het Nederlands uit Nederland (zonder dat als het absolute einde te beschouwen), en gebruikt het 'Belgisch-Nederlands' ook waar het hem/haar uitkomt, zonder enig complex. Maar het Antwerps verwerpen in de alledaagse omgang? Nog *in gin ongderdduuzend jôôr.*

Hoewel! Wij kijken nieuwsgierig uit naar de confrontatie met de nieuwe modetaal, het Engels. Wat eerst het Frans niet gelukt is, namelijk het Antwerps uit zijn spreektaalburcht te verdrijven, en wat voorlopig ook de Nederlandse standaardtaal niet gelukt is, kan nog steeds gerealiseerd worden door de oppermachtigste van alle opponenten: het Engels, de taal van het 'mondiale denken' en voorlopig – zolang het Spaans het niet heeft overgenomen – van de Amerikaanse wereldoverheersing.

En daarnaast blijft er ook de vraag wat op termijn het effect zal zijn van de steeds toenemende mobiliteit, waarbij de groep 'honkvaste Antwerpenaars' – net zoals in alle andere dialectregio's – steeds kleiner wordt, en de 'spoeling' van zuivere dialectsprekers dus almaar dunner wordt (zie hoofdstuk 3). Zelfs de verstokte dialectspreker wordt in eigen stad steeds vaker gedwongen zich qua taal aan te passen aan sprekers die het Antwerps zelf niet machtig zijn, en eventueel zelfs niet zo best verstaan. We kennen de

taaltoestand in Randstad Holland – het is niet ondenkbeeldig dat een vergelijkbaar scenario zich in Vlaanderen, en dus in Antwerpen, voltrekt. Met dit verschil, dat het eindresultaat dan wel eerder op het 'Verkavelingsvlaams' zou lijken, en niet op het 'Hollands'.

Wat het wordt, dat staat in de sterren geschreven. Inmiddels wensen wij u, lezer, voor wie wij nogal wat dingen hebben proberen uit te leggen, een gezonde en heilbrengende nachtrust toe, straks.

Bibliografie

Bergers T. (1929), *De Antwerpse Poesjenellekelder*, De Wilde Roos, Brussel.

Bergers T. (1930), *Het Poesjenellenspel*, Regenboog, Antwerpen.

Blancquaert, E. en W. Pée, *Reeks Nederlandse Dialectatlassen*
Geraadpleegde delen:
- Blancquaert, E.: *Dialect-atlas van Klein-Brabant*, 1925, 1952²
- Blancquaert, E. en H. Vangassen: *Dialect-Atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch Vlaanderen*, 1932
- Pée, W.: *Dialektatlas van Antwerpen*, 1958

Bredero, G.A.: *G.A. Bredero's Spaansche Brabander – Blijspel*, toegelicht door dr. F.A. Stoett, derde druk, s.d., W.J. Thieme & Cie, Zutphen.

Brouwers, T. (1997), *Walter Tillemans*, Vlaams Theater Instituut, Brussel.

Celis, D., H. Uitterlinden en C. Cornette (1994), *Mistero Buffo*, programmabrochure INS.

Cornelissen, P. J. en J.-B. Vervliet (1899-1906), *Idioticon van het Antwerpsch dialect*, Siffer, Gent.

De Belgische film (1999), Koninklijk Belgisch Filmarchief, Brussel.

Decleir, J. (1985), *Obscene fabels*, programmabrochure.

De Graef, J. (1999), *Het Antwerps dialect van dezekestijd tot in de 21e eeuw* (elfde druk), Facet, Antwerpen.

Delattin G. (1901), *Herinneringen over de Poesjenellenkelder van Oud-Antwerpen (tentoonstelling van 1894)*, Thibaut, Antwerpen.

Delen A. (1916), *Dit is iets over de geschiedenis van het poppenspel in Vlaanderen in 't bezonder over den alom vermaarden antwerpschen poesje*, De Tavernier, Antwerpen.

De Schutter, G. (1966), De verbuiging van het onbepaald lidwoord en van een aantal bijvoeglijke woorden in Zuidnederlandse dialecten, *Taal en Tongval* 18, p. 71-99

De Schutter, G. (1992), Persoonlijke voornaamwoorden in het Antwerps, *De Binnenbouw van het Nederlands – Een bundel artikelen voor Piet Paarde-*

kooper (red. H.Bennis, J.W.de Vries), ICG Publications, Dordrecht, p. 343-352

De Schutter, G. (1993), De 'Brabantse sandhi-regel' opnieuw bekeken, *Spektator* 22, p. 65-73

De Schutter, G. (1992 [1993]), Lexicale vernieuwing in het Antwerpse stadsdialect, *Taal en Tongval, Themanummer* 5, p. 129-144

De Schutter, G. (2000), Verkorting in de dialecten van het noordwesten van de provincie Antwerpen, in J. Taeldeman en M. van Oostendorp (red.), *Fonologische dialectbeschrijving en fonologische theorievorming, Taal en Tongval, Themanummer* 13, p. 70-95

De Schuyter J. (1943), *De Antwerpse Poesje, zijn geschiedenis en zijn speelteksten,* De Sikkel, Antwerpen.

Devens T. en K. Kwanten (1990), *Tussen pop en theater,* Dommelhof, Neerpelt.

De Vriendt, S. (2004), *Brussels,* Lannoo, Tielt.

Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten, deel I (1998): J. Goossens, J. Taeldeman, G. Verleyen: Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, Gent

Goyvaerts, D. (1980), Brabantic sandhi and the abstractness debate', in W. Zonneveld e.a. (red.), *Dutch studies, vol. 4,* Nijhoff, Den Haag, p. 55-60.

Huygens, C. (1997), *Constantijn Huygens' Trijntje Cornelis: Een volkse komedie uit de Gouden Eeuw* vertaald door Paul Verhuyck, teksteditie door Harrie Hermkens, ingeleid door Harrie Hermkens en Paul Verhuyck, Uitgeverij Prometheus / Bert Bakker, Amsterdam.

Keymeulen, L. en J. Taeldeman (1985), Tussen fonologie en morfologie: De vokaalverkorting in een Brabants dialect, *Taal en Tongval* 37, p. 124-164.

Kloots, H. & G. De Schutter (2000), Relatieve woorden in het literaire Nederlands van de 17e eeuw, *Nederlandse Taalkunde* 5, p. 325-342

Lamoen, F. (1949), *60 jaar Vlaams volkshumorist: Uit het leven van Frans Lamoen, verteld door hemzelf,* John Lamoen, Berchem-Antwerpen.

Laurent, K. (1991), *De evolutie van het Antwerps dialect: Een lexicaal onderzoek in Deurne-Zuid,* ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Wilrijk, UIA.

Lustenhouwer, W. (1987), *De geschiedenis van het café-chantant,* Schoonbaert, Brugge.

Magiels, W. en R. De Hert (2004), *'Magie van de cinema': Hollywood aan de Schelde*, Facet, Antwerpen.

Naslagwerk over de Vlaamse film (1986), CIAM vzw, Brussel.

Neyrinck, F. en H. Paërl (1994), *Traditionele poppen in België*, Vlaams figurentheater-archief, Gent.

Notte, P. (1992), *De Vlaamse kleinkunstbeweging na de 2de wereldoorlog: Een historisch overzicht*, Licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, versie geconsulteerd op www.ethesis.net/kleinkunst/.

Nuyts, J. (1989), Het Antwerpse vokaalsysteem: Een synchronische en diachronische schets, *Taal en Tongval* 41, p. 22-48.

Nuyts, J. (1995), Subjectspronomina en dubbele pronominale constructies in het Antwerps, *Taal en Tongval* 47, p. 43-58.

Ogier, G.: *Guilliam Ogier: De Hooveerdigheyt*, herdrukt, ingeleid en aangeteekend door Dr. Willem van Eeghem en versierd met houtsneden door Henri van Straten, 1934, De Sikkel, Antwerpen.

Paërl, H. (1987), *Heerekrintjes*, Gaade uitgevers, Veenendaal.

Poffé, E. (1944), *De zingende stede*, Patria, Antwerpen, heruitgave. (Origineel ca. 1913.)

Schepens, P. en G. Vandecasteele (1988), *Poesje in Antwerpen*, Project, Antwerpen.

Smout, H. (1905), *Het Antwerpsch dialect*, heruitgave 1980, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen.

Swiggers, P. (1990), Een diminutief pronomen: *emekes*, *Taal en Tongval* 42, p. 159-161.

Taeldeman, J. (1978), *De vokaalstruktuur van de 'Oostvlaamse' dialekten*, Noord-Hollandsche Uitgevers Mij, Amsterdam.

Taeldeman, J. (1982), Regelordening, taalverandering en ruimtelijke taalvariatie, *Taal en Tongval* 34, p. 120-132.

Thijs, A. (1977), Van theater der armen tot burgerlijk poppespel, *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 7, p. 55-82, en 8, p. 139-169.

Van den Broucke, J. (1946), *Het Poppenspel in de Nederlanden*, Nederlandse Boekhandel, Antwerpen.

Vandierendonck, J. en R. De Hert (2001), *'Hollywood aan de Schelde': De magie en de charme van de cinema van weleer, deel I*, film gemaakt voor ATV (regionale televisie Antwerpen).

Vansummeren, P. (1997), *Poesje-, poppen- en figurentheater*, Volkskundemuseum, Antwerpen.
Verstappen, J. (1970), *70 jaar Antwerpse Poesje*, Saeftinge, Blankenberge/Antwerpen.
Verstappen, J. (1983), *Volksleven rond Antwerpse café-chantants*, De Nederlanden, Antwerpen.

Websites:

over Antwerps en alles wat daarbij hoort:
users.pandora.be/gij.ik
over café chantant, revueartiesten en komieken, muziek:
www.ethesis.net/kleinkunst
www.destrangers.com
www.showbizzsite.be/bios/biografie.asp?Letter=L&Artiest=511 over Luc Caals
www.katastroof.be
houbi.com/belpop/groepen/sintandriesmcs.htm
www.use-it.be/antwerpen/ned/gratisfeestjes.php
www.kkunst.com/kk/200401081109.php
over film:
www.imdb.com
over stripverhalen
www.kiekeboewebstek.be/dialect.html
www.asterix-obelix.nl/manylanguages/antwerps.htm
over theater:
www.echtantwaarpsteater.be/
www.lukwyns.be/large.html over familie Backeljau
users.pandora.be/theater.zeemanshuis/index.htm

Wat is een *bolleke*? En een *bietekwiet*? Waar kan je zitten *koekkeloeere*? En wat gebeurt er als je *schuppes* bent?

Antwerpen, stad aan de Schelde, de grootste stad van Vlaanderen. Stad waar de sinjoor de taal van "'t Stad" in ere houdt. Het Antwerps leeft, niet alleen op straat, maar ook in het theater, het cabaret, de revue, de film en de muziek. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het Antwerps vandaag een van de meest bloeiende dialecten van Vlaanderen is.

Dit boekje beschrijft alle facetten van het Antwerps dialect: de klanken, de woordvormen en de zinsstructuren. Het besteedt ruim aandacht aan de typische woordenschat van de Antwerpenaren. Daarnaast gaan de auteurs ook dieper in op de geschiedenis van het dialect en de hedendaagse dialectcultuur in Antwerpen.

Prof. Dr. Georges De Schutter is emeritus van de Universiteit Antwerpen. Hij is gewezen secretaris van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (KANTL, Gent) en werkte onder meer mee aan de *Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten.*
Prof. Dr. Jan Nuyts doceert Nederlandse taalkunde aan de Universiteit Antwerpen.

www.lannoo.com